

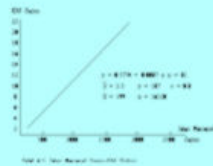

Dicle Üniversitesi
**İKTİSADİ VE İDARİ
BİLİMLER FAKÜLTESİ**
DERGİSİ

Yıl:2011 Cilt:1 Sayı:1
Year:2011 Volume:1 Issue:1
ISSN:1309-4602

JOURNAL OF ECONOMICS AND ADMINISTRATIVE
SCIENSEC FACULTY DICLE UNIVERSITY

- Seyfettin ASLAN OSMANLI DEVLETİ'NDE SİYASAL İKTİDAR UNSURU OLARAK HAREM
- Mehmet KAYA KÜRESELLEŞMENİN TARİHSEL GELİŞİMİ
Cahit AYDEMİR
- Mehmet ÇİVAN ACCOUNTING STANDARDS OF SMALL AND
Abdulkadir BİLEN MEDIUM-SIZED ENTERPRISES AND THE FUTURE OF
Ş.GÜL REİS ACCOUNTING PROFESSION
- Özgür POLAT TÜRKİYE EKONOMİSİNDE DIŞ TİCARETİN GELİŞİMİ
Mustafa Ş. ERSUNGUR
- M. Refik KORKUŞUZ SAĞLIK HAKKININ SOSYAL GÜVENLİK SİSTEMİNDEKİ
Bahar BURTAN DOĞAN YERİ VE ÖNEMİ İLE GELİŞİM SÜRECİNDEKİ EĞİLİMLER
- Hüseyin ŞEYHANLIOĞLU SİYASAL MUHAFAZAKÂRLIĞIN TEMEL İLKELERİ
- Yakup DURMAZ İÇSEL PAZARLAMADA TOPLAM KALİTE ANLAYIŞI
Mücahit ÇELİK VE AMPİRİK BİR ÇALIŞMA
- Hatice POLAT TÜRKİYE İMALAT SANAYİ ENDÜSTRİ-İÇİ TİCARET
ANALİZİ:1980-2007

T.C.
Dicle Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi

ISSN 1309-4602

Sahibi
Dicle Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dekanlığı Adına
Prof. Dr. İbrahim YILDIRIM

Baş Editör
Yrd. Doç. Dr. Cahit AYDEMİR

Editörler
Yrd. Doç. Dr. Bahar BURTAN DOĞAN
Yrd. Doç. Dr. Seyfettin ASLAN

Yayın Kurulu
Prof. Dr. İbrahim YILDIRIM
Prof. Dr. Mustafa UÇAR
Yrd. Doç. Dr. Murat PIÇAK
Yrd. Doç. Dr. Mehmet METE

Dergi Sekreteryası
Arş. Gör. Pelin KARATAY GÖGÜL

Yazışma Adresi
Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
21280 DİYARBAKIR
Tel: (0412)-2488275-2488347 Fax: (0412)-2488348
e-posta: iibfdergi@dicle.edu.tr

Kapak Tasarım: Cahit AYDEMİR

HAKEM KURULU

Prof. Dr. İbrahim YILDIRIM	Dicle Üniversitesi İİBF
Prof. Dr. Selim ERDOĞAN	Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi
Prof. Dr. Fazıl Hüsnü ERDEM	Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi
Prof. Dr. İsmail ÖZSOY	Fatih Üniversitesi İİBF
Prof. Dr. Sıbgat KAÇTIOĞLU	Atatürk Üniversitesi İİBF
Prof. Dr. Ömer Selçuk EMSEN	Atatürk Üniversitesi İİBF
Prof. Dr. Vedat PAZARLIOĞLU	Dokuz Eylül Üniversitesi İİBF
Prof. Dr. Sinan TEMURLENK	Atatürk Üniversitesi İİBF
Prof. Dr. Yusuf BAYRAKTUTAN	Kocaeli Üniversitesi İİBF
Prof. Dr. Mustafa UÇAR	Dicle Üniversitesi İİBF
Prof. Dr. Kurban ÜNLÜÖNEN	Gazi Üniversitesi Turizm Eğitim Fakültesi
Prof. Dr. Mehmet TİKİCİ	İnönü Üniversitesi İİBF
Prof. Dr. Ali Yılmaz GÜNDÜZ	Bingöl Üniversitesi İİBF
Doç. Dr. Refik KORKUSUZ	Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi
Doç. Dr. Recep GÜLŞEN	Zirve Üniversitesi Hukuk Fakültesi
Doç. Dr. Ahmet KARADAĞ	İnönü Üniversitesi İİBF
Doç. Dr. Reha SAYDAN	Yüzüncü Yıl Üniversitesi İİBF
Doç. Dr. Abdulkadir BİLEN	Dicle Üniversitesi İİBF
Doç. Dr. Said KINGİR	Siirt Üniversitesi Sağlık MYO
Doç. Dr. Çetin DOĞAN	İnönü Üniversitesi İİBF
Doç. Dr. Abdülkadir BİLEN	Dicle Üniversitesi İİBF
Doç. Dr. Hüseyin KALYONCU	Melik Şah Üniversitesi İİBF
Doç. Dr. Selim BAŞAR	Atatürk Üniversitesi İİBF
Doç. Dr. İbrahim ARSLAN	Gaziantep Üniversitesi İİBF
Doç. Dr. Mesut ALBENİ	Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF

DİCLE ÜNİVERSİTESİ İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ DERGİSİ

Doç. Dr. Ahmet BEŞKAYA	Turgut Özal Üniversitesi İİBF
Doç. Dr. Abdülkadir KÖKOCAK	Uşak Üniversitesi İİBF
Yrd. Doç. Dr. Hayati AKSU	Atatürk Üniversitesi İİBF
Yrd. Doç. Dr. Mustafa ERSUNGUR	Atatürk Üniversitesi İİBF
Yrd. Doç. Dr. Özgür POLAT	Dicle Üniversitesi İİBF
Yrd. Doç. Dr. Ramazan TAŞ	Turgut Özal Üniversitesi İİBF
Yrd. Doç. Dr. Hakan SAMUR	Dicle Üniversitesi İİBF
Yrd. Doç. Dr. Seyfettin ASLAN	Dicle Üniversitesi İİBF
Yrd. Doç. Dr. M. K. Savaş ÖKTE	İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi
Yrd. Doç. Dr. İrfan TÜRKOĞLU	Dicle Üniversitesi İİBF
Yrd. Doç. Dr. Abdürrahim EMHAN	Dicle Üniversitesi İİBF
Yrd. Doç. Dr. Mehmet METE	Dicle Üniversitesi İİBF
Yrd. Doç. Dr. Seyfettin ARSLAN	Dicle Üniversitesi İİBF
Yrd. Doç. Dr. Rifat BİLGİN	Dicle Üniversitesi İİBF

TAKDİM

Üniversitemizin güzide eğitim birimlerinden olan İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi'nin yayın hayatına kazandırmış olduğu bu dergi hem Dicle Üniversitesi hem de bilim camiasına önemli katkı sağlayacaktır. Üniversitemiz bugüne kadar hayata geçirmiş olduğu proje ve aktiviteler ile bilim ve bölge adına ortaya koyduğu sosyal sorumluluk misyonunu "Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi" aracılığı ile daha geniş alanlara yayma imkanı bulacaktır.

Ülkemizde ve tüm dünyada son yıllarda kaydedilen siyasi ve ekonomik parametreler göstermektedir ki, toplumsal gelişmede Sosyal Bilimler en az Sağlık Bilimleri ve Fen Bilimleri kadar önemlidir. Bu bakımdan İktisadi ve İdari Bilimler Fakültemizin çıkarmış olduğu bu derginin genç araştırmacılara yeni imkanlar sağlayacağına, İktisat, İşletme, Maliye, Sağlık Yönetimi, Turizm İşletmeciliği ve Sosyal Hizmetleri gibi alanlarda bilime katkıda bulunacağına, özellikle de bölgesel kalkınmada yeni ufuklar açacak çalışmalara imza atacağına inanıyorum.

"Dicle Üniversitesi İktisadi ve idari Bilimler Fakültesi Dergisi" nin ilk sayısının başta üniversitemiz akademik camiası ve bilim dünyasına hayırlı olmasını temenni eder, derginin yayın hayatına başlamasında emeği geçen tüm çalışanlara teşekkürlerimi sunarım.

Prof. Dr. Ayşegül Jale SARAÇ
Rektör

DEKANIMIZDAN

2008-2009 Akademik yılında İşletme ve İktisat bölümlerine öğrenci alımıyla Öğretime başlanılan Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi'nde halen İktisat, İşletme, Kamu Yönetimi, Maliye, Turizm İşletmeciliği, Sosyal Hizmetler, Sağlık Yönetimi ve Uluslararası İlişkiler olmak üzere sekiz bölüm mevcuttur. Bu bölümlerden İşletme, İktisat, Kamu Yönetimi ve Sağlık Yönetimi bölümlerinde ikinci öğretim de olmak üzere toplam 500 öğrenci ile fakültemiz akademik faaliyetlerini sürdürmektedir.

Üniversiteler; yeni yetişen genç kuşaklara sadece öğretim yada eğitim faaliyetlerinde bulunmazlar. Aynı zamanda geleceğin; yöneticisi, bilim insanları, esnafı, sanatkarı vb. olacak olan bu insanlara analitik düşünme, vizyon sahibi olabilme, problemler karşısında çözüm üretebilme, adil ve eşit olabilme, insanlara yararlı olabilecek faaliyetler üretebilecek niteliklere sahip olabilme özellikleri de kazandıracaktır. Bu açıdan baktığımızda Fakültemiz akademik hayata başladığı günden itibaren eğitim-öğretimin yanı sıra kariyer günleri, seminer, sempozyum, panel gibi çeşitli etkinlikleri de yürütmeye devam etmektedir. Bu bilimsel etkinliklere ilave olarak elinizde bulunan bu dergi ilk sayı olarak çıkmış bulunmaktadır.

Bu derginin Dicle Üniversitesi akademik camiası başta olmak üzere, sosyal bilimlere ilgi duyan tüm akademisyenlere ve bilim dünyasına hayırlara vesile olması temennisiyle derginin basımı için emeği geçen tüm çalışanlarımıza teşekkür ederim.

Prof.Dr.İbrahim YILDIRIM
Dekan

İÇİNDEKİLER

Seyfettin ASLAN OSMANLI DEVLETİ'NDE SİYASAL İKTİDAR UNSURU OLARAK HAREM	01
Mehmet KAYA, Cahit AYDEMİR KÜRESELLEŞMENİN TARİHSEL GELİŞİMİ	14
Mehmet CİVAN, Abdulkadir BİLEN, Ş.Gül REİS ACCOUNTING STANDARDS OF SMALL AND MEDIUM-SIZED ENTERPRISES AND THE FUTURE OF ACCOUNTING PROFESSION	37
Özgür POLAT, Mustafa Ş. ERSUNGUR TÜRKİYE EKONOMİSİNDE DIŞ TİCARETİN GELİŞİMİ	48
M.Refik KORKUSUZ, Bahar BURTAN DOĞAN SAĞLIK HAKKININ SOSYAL GÜVENLİK SİSTEMİNDEKİ YERİ VE ÖNEMİ İLE GELİŞİM SÜRECİNDEKİ EĞİLİMLER	65
Hüseyin ŞEYHANLIOĞLU SİYASAL MUHAFAZAKÂRLIĞIN TEMEL İLKELERİ	84
Yakup DURMAZ, Mücahit ÇELİK İÇSEL PAZARLAMADA TOPLAM KALİTE ANLAYIŞI VE AMPİRİK BİR ÇALIŞMA	108
Hatice POLAT TÜRKİYE İMALAT SANAYİ ENDÜSTRİ-İÇİ TİCARET ANALİZİ: 1980-2007	127

OSMANLI DEVLETİ'NDE SİYASAL İKTİDAR UNSURU OLARAK HAREM

HAREM, AS A PART OF POLITICAL POWER IN OTTOMAN STATE

Seyfettin ASLAN¹

Öz

Osmanlılar cariyelik sistemi ve harem üyelerinin politik evlilikleriyle haremî siyasal iktidardan uzak tutmaya çalışmışlardır. Buna rağmen 17. yüzyılın ilk yarısındaki altı sultanın tahta çıktıklarında çocuk ya da aklen ehliyetsiz olmaları haremî müdahalesini kolaylaştırmıştır.

Kadınlar saltanatı denilen süreç, Hürrem Sultan'la başlayıp, Turhan Sultan'ın bu gücünü kullanmayacağını açıklamasıyla sona ermiştir.

Şehzade sancaklarının ortadan kaldırılması ve kafes sisteminin getirilmesi, padişah annesinin ve diğer şehzade annelerinin tek bir fiziksel alanda yerleşmeleri valide sultanın gücünü artırmıştır. Bütün bunların yanında, Osmanlı hanedan ailesinin yapısı ve üremeye ilişkin düzenlemeler de valide sultanın gücünü artırmıştır.

Valide sultanın güçlenmesine paralel olarak kızlarağasının da gücü artmıştır. Kızlarağası, 16. yüzyılın sonlarından itibaren bir yandan büyük vakıflar yoluyla merkezin taşrayı denetiminde kritik roller üstlenmiş, diğer yandan da iktidar ve mevki elde etme mücadelesinde önemli bir aktör haline gelmiştir.

Anahtar Kelimeler: Harem, Politik İktidara Müdahale, Valide Sultan, Kızlarağası.

Abstract

Ottomans tried to get away harem from political power by slavery system and political marriage of harem memberships. However, intervention of harem eased because of sultans who ascend to throne as a infant or mental retardation in the beginning of 17. century.

The process of sovereignty of harem started with Hurrem Sultana and ended with Turhan Sultana who declared that she has never used this power.

Abolition of province of princes and cage system caused physical concentration at sultan's palace so all of these increased power of sultana. In addition to these, the power of sultana increased because of the structure of Ottoman dynasty and arrangement related with reproduction.

The power of eunuch increased with parallel to the power of sultana. Eunuch committed critical role by made central control over provinces with charitable fund and in the other side he become important actor in political struggle in the end of 16. century.

Keywords: Harem, Intervention to Political Power, Sultana, Eunuch

---

¹ Yrd. Doç. Dr., Dicle Üniversitesi İİBF Öğretim Üyesi, seaslan@dicle.edu.tr

GİRİŞ

Hiyerarşik örgütlenmesi ve üyelerinin büyük çoğunluğunun zorunlu iffeti bakımından daha çok bir manastıra benzeyen Harem, sözlük anlamıyla bir mabet ya da kutsal alandır. Genel girişin yasak ya da denetim altında olduğu ve içinde belirli kişilerin ya da belirli davranış biçimlerinin yasak olduğu bir mekanı ima eder (Haremın anlamı ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Peirce, 1998, ss. 2-4). Bu çalışmada harem kavramı, padişahın saraydaki özel hayatına ait bölümü ifade etmektedir.

Devşirme usulü ile toplanan erkek çocukların Enderun'da yetiştirilmelerine benzer şekilde hareme alınan kızlar da eksiksiz bir eğitimden geçirilmekteydiler. Burada dikiş, nakış, açılık öğrenen kızlar kendilerinden mevkice üstün olan bir kadının himayesine girerlerdi. Katı bir disiplinle yönetilen ve tıpkı bir askeri birlik gibi örgütlenmiş olan haremın üyeleri mevkice yavaş yavaş yükselir, servetler biriktirir ve sorumluluk gerektiren bir kariyer (mücevher muhafızlığı, elbisebaşılık, sofracıbaşılık, hamamcıbaşılık gibi) yaparlardı. Müslümanların köle olması mümkün olmadığı için haremdeki kadınların hepsi istisnasız gayrimüslim kökenli, yani Hıristiyan'dılar. Çoğu, güzellikleriyle ünlü Kafkaslardı, aralarında Rumlar, Sırlar, İtalyanlar da vardı. Harem kadınları ya köle pazarından satın alınır, ya da sultanın hoşuna gitmek ve günün birinde sarayda kendisine arka çıkacak bir koruyucu kazanmak isteyen bey ve paşalar tarafından sunulurdu (Clot, 1998).

Enderun'da yetiştirilen içoğlanları padişaha bağlı yönetici sınıfını oluşturdukları gibi hareme yetiştirilen genç kadınlar da Enderun'dan çıkan bu yönetici sınıf üyeleriyle evlendirilip sadakatleri pekiştirilmekteydi (Peirce, 1998).

Osmanlı kadınlarının taht üzerinde hak iddia etmeleri söz konusu olmadığına göre, bunların nispeten serbest oldukları akla gelebilirse de, gerçekte otoriter rejim onları da bir çok yönden sınırlandırmıştır. Evlilik yoluyla iktidara bir tehdit oluşturmamaları için harem kadınları kul statüsündeki yöneticilerle evlendirilmiştir. Yabancı bir yazara göre, padişah, herhangi bir paşanın dikkati çekecek oranda nüfuzunun artması veya zengin olması halinde (padişah bu durumu kendi iktidarına rakip olarak gördüğü için) onu zayıflatmak amacıyla saraya damat olarak alırdı. Bu vesileyle paşa, nişan, nikah ve düğün masrafları dolayısıyla muazzam servetler harcamak zorunda kalırdı (Kunt vd., 1997). Sultan kızı-damat evliliğinden sadece sultanların değil annelerinin ve hasekilerinin de büyük yarar sağladığı açıktır (Peirce, 1998). Bu şekilde hem saray kadınlarının ileride iktidara tehlike oluşturabilecek kişilerle evlenmeleri hem de kul yöneticilerin iktidara tehlike oluşturabilecek şekilde servet biriktirmeleri engellenmiş olmaktadır.

HAREMİN GÜÇLENME SEBEPLERİ

Osmanlı hanedanı, diğer birçok kurumda olduğu gibi cariyelik sistemini de iktidarı saltanatın elinde toplayacak şekilde uyarlamışlardır (Peirce, 1998). Osmanlılar haremı siyasal iktidardan uzak tutmak için çeşitli yöntemler geliştirmişlerdir.

Saray kadınlarının siyasi iktidara müdahalelerini engelleme yollarından biri olarak cariyelik müessesesi kullanılmıştır. Peirce, bunu şöyle ifade etmektedir: “*Yabancı bir prensesin ya da yerli elitten bir kadının ailesinin, hanedanla evlilik bağı kurulması neticesinde besleyebileceği siyasi arzular ya da koymaya çalışabilecekleri siyasi ağırlık cariyelerde söz konusu olamazdı. Teorik olarak, efendilerinin üzerinde çok az yasal hakları vardı ve Osmanlı toplumundaki belli çıkarları korumak için ona baskı yapma olasılıkları pek yoktu*” (Peirce, 1998). Padişahların, haremın siyasal iktidara rakip olmasını önlemek için yabancılarla evlenme politikasının uzun bir süre başarılı şekilde sürdürüğü söylenebilir. Buna karşın 16. yüzyılın sonunda yaşanan bir dizi saltanat sorunu bu süreci aksatmıştır. Bu yüzyılın sonunda ve 17. yüzyılın başında tahta çıkan padişahların çocuk yaşta veya akıl ehliyetinden yoksun olmaları haremı güçlendirici bir etki yapmıştır.

Saray kadınlarının siyasetle ilgilenmelerine yol açan sebeplerden birinin, 17. yüzyıldaki veraset sorunu olduğu söylenebilir. 17. yüzyılın ilk yarısındaki altı sultanın tahta çıktıklarında çocuk ya da aklen ehliyetsiz olmaları ve hiç değilse saltanatlarının başında etkin bir şekilde hükmedememeleri sonucu bu belirsizlik daha da artmıştır (Peirce, 1998). Siyasal iktidar boşluk kabul etmediğinden hükümdarların yetersizliği saray kadınlarının daha etkin olmalarına yol açmıştır.

16. yüzyıl sonlarında padişah hanesinin gelişmesi, hanedanın yönetici elite ilişkisinin niteliğini iki şekilde etkilemiştir: Şehzade saraylarının ortadan kaldırılması ve sultan hanesine ikinci bir harem, dışı haremın katılması. Şehzade sancağının ortadan kalkması, şehzade hanesinin hanedanla ilişki kurmak için aracı olarak kullandığı yönetici sınıf üyelerine ulaşmasının engellenmesi anlamına gelmekteydi. Padişah hanesinde nüfuz sahibi olmak da artık sadece erkek harem görevlilerinin hakkı olmaktan çıkmış, dışı harem de bu nüfuzu kullanmaya başlamıştır. Haremın kurumsal boyutunun büyümesiyle valide sultan, padişahın baş cariyeleri, kethüda hatun ve hadım karaağalar grubu otorite kazanmıştır (Peirce, 1998).

III. Murad (1574-1595) döneminde, Eski Saray’daki harem örgütünün kadroları da o zamanlar Saray-ı Cedide-i Amire denilen Topkapı Sarayına taşındı. Akhadımlara verilegelen Darüssade Ağalığı’na ise ilk kez Habeş (zenci) Mehmed Ağa atanarak haremın bekçiliği zenci harem ağalarına geçti (Sakaoğlu, 1999).

III. Murad dönemine kadar padişahın ailesini oluşturan annesi, zevceleri ve cariyeleri Eski Saray’da kalmakta, Padişahlar ise, devlet işlerini Saray-ı Cedide denilen Topkapı Sarayında yürütmekteydiler. Fakat III. Murad döneminde Eski Sarayda bulunan padişahın ailesi de Topkapı Sarayına taşındı ve dolayısıyla harem siyasi iktidar üzerine daha çok etki etme şansını yakalamış oldu (Turan, 1999).

Padişah hanesinin gelişmesinde Süleyman’ın saltanatında hasekiliğin önem kazanması da rol oynamıştır (Peirce, 1998).

Şehzade sancaklarının ortadan kaldırılması ve kafes sisteminin getirilmesi, padişah annesinin ve diğer şehzade annelerinin tek bir fiziksel alanda yerleşmeleri anlamına gelmekteydi. Böylelikle Saray’da oluşan bu fiziki ve siyasi yoğunlaşma en üstte valide

sultan tarafından temsil edilen bir güç hiyerarşisini gerekli kılmaktaydı. Peirce’ın de belirttiği gibi, “Osmanlı hanedan ailesinin yapısı ve üremeye ilişkin düzenlemeleri eşe değil anneye itibar ettiği (Peirce, 1998) için böyle bir hiyerarşi doğal sayılmalıdır. Nitekim bu hiyerarşi, siyasi iktidara müdahalelerde padişah eşlerinden ziyade valide sultanların daha etkin rol oynama sebebini de açıklamaktadır.

Öte yandan Padişahın annesine resmi bir unvan olarak valide sultan denilmesi III. Murad’ın saltanatı sırasındadır. Daha önceleri kendisi resmen ya “Padişah X’in annesi ya da “mehd-i ulya” veya “sedef-i dürr-i saltanat” gibi mecazi deyimlerle anılırdı. Bu resmi ünvanla valide sultan, en yüce imparatorluk görevlileri saflarına katılmış oldu (Peirce, 1998).

Hanedanın yok olmasını önlemekle sorumlu olan valide sultan, bunu hem şehzadelerin doğmasını teşvik ederek hem de öldürülmelerini önleyerek yerine getirmektedir (Peirce, 1998). Valide sultan hanedanın muhafazasının birinci derece sorumlusu olduğu için üremeye ilişkin düzenlemeleri denetleme ve hanedan üyelerini korumakla görevliydi.

Valide sultan, kendi konumunu muhafaza etmek için çeşitli kaynaklar kullanırdı; bunlar, zenginlik, sosyal statü ve bazen de politik güç olarak sayılabilir. Sultanın hasekisine sevgi ve saygısı ne kadar büyükse bu kaynaklar da o kadar büyük olurdu (Peirce, 1998).

Valide sultanların güçlü olmalarının bir sebebi de padişah kadınlarının özellikle erkek evlat doğurmadıkça ya da Hürrem Sultan gibi padişahı kendine hayran bırakmadıkça etkin olamamaları ve özellikle II. Bayezid’den sonra padişah kadınlarının tamamen cariyelerden seçilmesi, valide sultanları genellikle harem tek kadını ve hakimi durumuna yükseltmiştir. Valide sultanın gücünün artması oranında yardımcısı durumundaki zenci Kızlar Ağası’nın (Darüssaade ağası) saraydaki gücü de o oranda artmıştır (Kunt vd. 1997).

Valide sultanın kariyeri sonuç olarak padişahın konumuna bağımlı ise de, gücünün tek kaynağı padişah değildi. Geniş nüfuz ağları vardı: Kızları ileri gelen devlet adamlarıyla evliydi, azat edilmiş köleleri saray dışındaki önemli müttelikleriydi; yüksek rütbeli hadımağalar ya da padişahın hocası gibi Enderun görevlileri üzerindeki etkisi önemli olabilirdi. Valide sultanın bu ağları sürdürmesi, taraftarlarını nüfuzlu ve kazancı bol makamlarla ödüllendirmesine bağlıydı, dolayısıyla bu hükümet kaynaklarından mümkün olduğu kadar çoğunu ele geçirmek isteyeceği anlamına gelmekteydi. Sonuç olarak, bu nüfuz mücadelesinde padişahın annesi korkulacak bir rakip durumundaydı (Peirce, 1998).

Valide sultanlar güçlü konumlarını sürdürmek için dış dünyayla ilişkilerini geliştirmek zorundaydılar. Hammer bu çıkar ilişkisine bir örnek vermektedir, “*Harem kadınlarının, kendi adamlarına verdikleri zeametlere “sepete düşmüş” tabir olunurlar ve bazı nedimler bunun yirmisine otuzuna birden malik bulunurdu*” (Hammer, Tarihsiz, C4, 190).

Sultan ailesinin karmaşıklığının artmasıyla birlikte, (Hürrem'den başlayarak sultan cariyesi tüm kariyerlerini harem-i hümayunda geçirdiler; sultan kızı-vezir evliliklerinin rutinleşmesi de sultan kızlarının ve sultan ailesi damatlarının başkent şahsiyetleri haline gelmesini sağlamıştır) sultan tarafından başkalarına verilen ya da paylaşılan otoritenin daha büyük bir kısmı hane içinde kalmıştır (Peirce, 1998). Sultan ailesinin hükümet merkezinde toplanması, sultanın çevresindeki güçlü kişilerin sayısını artırmış ve bu durum siyasi ortamı olabildiğince gerginleştirmiştir.

III. Murad döneminde harem halkının saray dışındaki dünyayla ilişkisini yasaklayan kanunun kaldırılmasıyla saray dışında bağımsız haneler edinmeye başlayan harem halkı, siyasal nüfuzlarını ilmiye atamalarında bile kullanır hale geldiler. Bu gelişmeler ilmiye sınıfının siyasallaşmasına, başarı ölçütlerinin düşmesine ve saray sırlarının da herkes için dedikodu malzemesi haline gelmesine yol açmıştır (Fleischer, 1996).

Sarayda, hanedan kadınlarının etkinliklerini artırmalarının bir sebebi de, 16. yüzyıl sonunda hanedan ailesinin yapısında ve üyeleri arasındaki ilişkilerin büyük ölçüde değişmesi, şehzadelerin artık sancağa gönderilmemesi ve tahta geçiş sisteminin, açık mücadeleden başlayıp, en büyük erkek çocuğun tahta geçmesi sistemine benzer bir dönemden geçip, sonunda tahta hanedanın en yaşlı erkek üyenin geçmesine varan değişimiydi (Peirce, 1998). Saltanat varislerinin kafes hayatı yaşamaları, tahttaki padişahın bir nebze olsa da tahttan indirilme tehlikesini bertaraf etmesine rağmen eğitimsiz ve bazen da psikolojik sorunlara sahip şehzadelerin tahta çıkmasına sebep olduğu için devletin geleceği açısından çok olumsuz bir duruma yol açmıştır.

Hanenin (hiç değilse yönetici sınıf için) yönetim modeli ve sosyal örgütlenmenin temeli olduğu bir sistemde, hanedan hanesinin yapısı hükümetin idaresini derinden etkiliyordu. Saltanat yerleştikçe, aile hanesinin statüsü yükseldi: valide sultan sadece daha fazla otorite edinmekle kalmadı, oğluyla ilişkisi de esas olarak özel bir ilişkiden toplumun tümünü kucaklayan bir ilişkiye dönüştü (Peirce, 1998).

Öte yandan Koçi Bey de, değerli devlet adamlarının, padişahın nedimlerinin ve yakınlarının kıskırtmasıyla suçsuz yere katledilmesinden dolayı daha sonra gelen devlet adamlarının saray etkisine girdiğini (1998) İran'la yapılan savaşlarda büyük yararlılıklar gösteren Ferhad Paşa'nın durumunu örnek göstermekte ve dolaylı olarak ehliyetsiz devlet adamlarının devletin otoritesini hareme kaptırdıklarını ima etmektedir.

Osmanlı devletinin kuruluş esaslarından biri olan Gaza ilkesi doğrultusunda yapılan fetihlerin öneminin azalması ve devletin, yayılmacı askeri bir devletten idari, bürokratik bir devlete evrilmesi de haremün gücünün artmasının başka bir sebebi olarak gösterilebilir. Bu evrim kesintisiz, istikrarlı bir evrim değildir, can alıcı dönemlerinden biri 16. yüzyıl sonudur (Peirce, 1998).

HAREMİN DEVLET İŞLERİNE MÜDAHALESİ

Kadınlar saltanatı da denilen Harem'in devlet işlerinde aktif rol oynaması süreci, Kanuni'nin son döneminde Hürrem Sultan'la başlayıp, IV. Mehmed'in Validesi Turhan Sultan'ın bu gücünü kullanmayacağını taahhüt edip sadrazamlığı Köprülü Mehmet Paşa'ya vermesiyle sona ermiştir.

İlk kez 20. yüzyıl başı popüler tarihçisi Ahmed Refik tarafından kullanılan kadınlar saltanatı terimi harem kadınlarının siyasi nüfuz kullanma geleneğine işaret etmektedir (Peirce, 1998).

Harem üyelerinin son derece iyi yetişmiş, terbiye edilmiş, zeki ve yetenekli oldukları söylenebilir. Kendilerine güvenen erkekler gibi, harem üyesi kadınlar da devlet kademelerinde yükselmek istemekteydiler. Bunun için de güzel olmak gerekmiyor, kendisine verilen eğitimi en iyi özümsemiş olan, güzel yazan, konuşan bu yarışa avantajlı başlamaktaydı. Bundan dolayı harem, belirli dönemlerde siyasi iktidara müdahalesinin doğal karşılanması gerektiği (Akgündüz, 1995) ifade edilmektedir.

Clot, harem nüfuzunun kimi koşullarda padişah ve vezirlerin de nüfuzunu aştığını, 150 yıl boyunca iktidar ve etkinliklerinin arttığını (1998) ifade etmektedir. Nitekim Uzunçarşılı, III. Murad'ın validesi Nurbanu Sultan, III. Mehmed'in validesi Safiye Sultan ile IV. Murad, İbrahim ve IV. Mehmed devirlerinde bir süre yönetimi ele geçirmiş olan Kösem Sultan gibi bazı valide sultanların devlet işlerine müdahalesinin birçok kanunsuzluğa yol açtığını (1988) iddia etmektedir.

Güçlü veziriazam Makbul İbrahim Paşa'nın öldürülmesi ve Şehzade Mustafa'nın katli bu dönemdeki saray entrikalarının devlet siyaseti üzerindeki etkisini gösteren iki önemli olaydır. Sakaoğlu, Makbul İbrahim Paşa'nın öldürülmesinde padişah üzerindeki etkisi tartışmasız olan Hürrem Sultan'ın parmağı olduğunu ve İbrahim Paşa'nın (Makbul İbrahim Paşa'nın öldürülme sebepleri konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. Danişmend, 1971, 186-188) Taht'a göz diktiğine Süleyman'ı inandırdığını (1999) ileri sürmüştür.

Kanuni devrindeki aile hiziplerinin en çok bilineni ve partizanca olanının Hürrem, Mihrimâh ve Rüstem üçlüsünün oluşturduğu grup olduğu söylenebilir. Bu grubun amacı, önce Hürrem'in bir oğlunun tahta geçmesini güvence altına almak için Mustafa'yı tasfiye etme (Şehzade Mustafa'nın öldürülmesi konusundaki ayrıntılar için bkz. Danişmend, 1971,283-286; Turan, 1997, 26) sonra da Hürrem'in hayatta kalan iki oğlunun küçüğü olan Bayezid'in konumunu güçlendirmeye çalışmaktı (Peirce, 1998).

Hammer'e göre, Kanuni devlet işlerinde ne kadar muktedirse Hürrem'de fikir ve ahlakının yüksekliği sayesinde padişah üzerinde o kadar etkiliydi. Entrikalarıyla iki veziriazamın (İbrahim ve Ahmed) idamını, Şehzade Mustafa'nın katlini, daha sonra iki şehzade arasında felaketli bir savaşı ve şehzadelerin haremde kafes hayatı yaşamasına yol açan olayları tetiklediği için iktidarını kötüye kullanmıştır. Şehzadelerin haremde kalması tedbirinin devletin çökmesinde önemli rol oynadığı söylenebilir. Zira harem kadınca terbiyesinin millete ancak gayretsiz ve iktidardan mahrum hükümdarlar yetiştirdiğini

(Tarihsiz, C4) ileri sürerek haremın müdahalelerini olumsuz bir şekilde değerlendirirken Peirce, konuya değişik bir açıdan yaklaşmaktadır; Osmanlı toplumunda harem kadınlarının etkisini gayri meşru gören hemen hemen evrenselleşmiş görüşe göre, Hürrem, oğullarından birinin tahta çıkmasını garantiye almak için padişahı bencilce kullanan ve böylelikle imparatorluğun refahını tehlikeye atan güçlü bir komplocu olarak sunulmuştur. Fakat yazar'a göre, Hürrem, Mustafa'yı taht savaşında tasfiye etmeye ve bu işte kendine müttefik bulmaya çalışırken, bir şehzade annesinden beklenen rolü, oğlunu koruma rolünü yerine getiriyordu. Hürrem'in ikilemi ve sevilmemesinin başlıca kaynağı, birbirleriyle çatışan iki bağlılık arasına sıkışmış olmasıydı: annenin şehzadeye ve eşin sultana bağlılıkları (1998). Clot da, "Ne olursa olsun, Hürrem öyküleştirilerek anlatıldığı gibi, Süleyman'ın kötülük meleği değildi. Tarihin ona yöneltebileceği başlıca eleştiri, daha sonraları imparatorluğu onca zayıflatacak olan gözdelelerin ve saray kadınlarının saltanatını başlatmış olmasıdır." (1998) demektedir.

Vezir-i azam Rüstem Paşa Padişah'a; yeniçerilerin Şehzade Mustafa'ya eğilimli olduğunu ve "Padişah ziyade ihtiyarlığı cihetiyle bizzat düşman üzerine gidemiyor; Şehzade'nin padişahlığına vezir-i azam Rüstem Paşa'dan başka bir mani yoktur; Rüstem'in başını kesmek ve ihtiyar padişahı Dimetoka sarayında istirahate göndermek kolaydır." sözlerini askerlerin açıkça dile getirdiğini söylemekte ve bundan dolayı askerın kumandasını bizzat Padişah'ın ele alması gerektiğini istemektedir (Hammer, Tarihsiz, C: 3).

Bütün Osmanlı ve Hıristiyan tarihçileri Rüstem Paşa'nın bu katli, Haseki Hürrem Sultan'ın telkinleri üzerine yaptırmış olduğu konusunda uzlaşırlar; ancak Hıristiyan tarihçileri bir zehirlenme teşebbüsüne ve diğer bir çok durumla ilgili sahte mektuplardan söz ederler ki, bunlar cinayete daha nefrete şayan bir şekil vermektedir (Hammer, Tarihsiz, C:3). Başka bir yazar da, Hemen bütün Doğu ve Batı kaynaklarının Şehzade Mustafa olayında Rüstem Paşa ile Hürrem Sultan'ın rollerinin olduğunda ittifak halinde olduklarını (Yolalıcı, 1999; Peirce, 1998; Sakaoglu, 1999) söyleyerek haremın etkisini açıkça dile getirmiş olmaktadır.

Tarihçi Mustafa Ali, 16. yüzyıl sonunda, Mustafa'nın "*kadınların komplosu ve namussuz damadın sahtekârlığı*" yüzünden idam edildiğini ifade etmektedir. Ayrıca Ali, tarihinin giriş kısmında, ittifakın kıskırttığı bu sözde darbenin yıkıcı güçlerin zaferinin simgesi ve imparatorluğun çöküş tarihinin başlangıcı sayılabileceğini (Peirce, 1998) ifade etmiştir.

Kanuni, hasekisi Hürrem Sultan ve kızı Mihrimah'ın telkinleri sonucu 29 Eylül 1555'te Veziriazam Kara Ahmed Paşa'yı idam ettirip Rüstem Paşa'yı ikinci kez sadarete getirdi (Sakaoglu, 1999; Uzunçarşılı, 1995a). Bu olay haremın siyasi olaylara ne derece müdahale ettiği açısından da ilgi çekicidir.

Sultan kızlarının evliliklerini hep politik amaçlarla kullanan hanedanın yanı sıra harem kadınları da, saray dışındaki güç odaklarıyla olan bağlantıyı, kızlarını yani hanedanın sultan kızlarını ileri gelen devlet adamlarıyla evlendirerek gerçekleştirmekteydiler (Peirce, 1998).

Hammer, III. Murad devrine atfen “*bu devirde yalnız vilayet valilikleri değil, sadrazamlık da kadınların nüfuzu altındaydı*” der ve Hadım Hasan ve Süleyman Paşaların ancak Valide Sultan sayesinde (III. Murad devrinde haremın devlet işlerine karışmaları hk. ayrıntı için. Uzunçarşılı, 1995b,; Danişmend, 1972; III. Mehmed’in validesinin devlet atamalarına ilişkin rüşvet aldığına dair ayrıntı için bkz. Uzunçarşılı, 1995b) sadaret makamına çıkmış olduğunu ve *Evvela kapdan, sonra sadrazam kaymakamı olan Halil Paşa’nın bu memuriyetleri Padişahın hemşiresi olan zevcesinin kuvvetiyle muhafaza edebildiğini* (Tarihsiz, C:4) ifade etmektedir.

16. yüzyılda başlayan ve devlet işlerinin aksamasına yol açan kadınların devlet işlerine müdahalesi, 17. yüzyılda da devam etmiştir. Öte yandan IV. Mehmed’in annesi Turhan Valide Sultan gibi devlet düzeninin sağlanması için çalışan ve son derece olumlu rol oynayan saray kadınlarının da bulunduğunu belirtmekte fayda vardır (Ünal, 1998).

Kanuni ile başlayan saray kadınlarının siyasete müdahaleleri süreci 1656 yılında Turhan Sultan’ın Köprülü Mehmed Paşa’yı sadrazamlığa getirmesiyle sona ermiştir. Bu yıl Osmanlı hanedan kadınları tarihinde ikinci bir nedenle de bir dönüm noktasıdır. IV. Mehmed’in saltanatından sonra bir daha hiçbir valide sultan oğluna naiplik etmedi. Daha önce de belirtildiği gibi valide sultana olağanüstü yetkiler veren naiplik, büyük ölçüde 17. yüzyılın ilk yarısındaki bir dizi hanedan arızasının bir sonucuydu (Peirce, 1998).

Devlet ricalinin, II. Ahmed’i Topkapı Sarayının siyasi entrikalarından uzak tutmak amacıyla Edirne’deki Sarayda kalmaya ikna ettiği (Sakaoğlu, 1999) ileri sürülmektedir. II. Mustafa gibi bazı padişahlar da Edirne’de tahta çıkıp, tahttan indirilinceye kadar Edirne’de kalmışlardır. Bu durum, başkentteki saray entrikalarının boyutlarını göstermesi açısından dikkat çekicidir.

Bu dönemde olup bitenler, siyaset arenasında haremın gücünün çok fazla arttığına delil teşkil eder. Bu dönemin özelliği tahta geçen padişahların ya devlet idaresi açısından yetersiz olması ya da çocuk yaşta başa geçmeleridir.

HAREM’İN SİYASAL İKTİDARA ETKİSİ (KÖSEM SULTAN)

Naima’ya göre, Kösem Sultan kadın kölelerini iki üç yıl içinde azat eder (kısa bir hizmet süresi) ve bu kadınların her birini evlendirip kendilerine çeyiz, mücevherler ve altın dolu keseler verirdi (C5, 1969). Valide Sultanı hizmetkarlarını gözetmeye iten şey sadece İslamiyet’in bir kölenin sahibi veya sahibesine yüklediği sorumluluk değildi. Kölelerin azat edilmesi ve onlarla himaye bağlarının sürdürülmesi valide sultanın saray dışındaki dünyayla hayati bir bağ olan kendisine bağımlı bir taraftarlar ağı kurmasına yardımcı olmaktadır (Peirce, 1998).

Kösem Sultan, büyük oğlu IV. Murad’ın çocukluk sürecinde sekiz sene kadar çok nüfuzlu bir konumda bulunmuş ve adeta perde gerisinde hükümet eder vaziyete gelmişti. Sultan İbrahim tahta çıktığında da aynı şekilde hareket eden Kösem Sultan bir ara saraydan uzaklaştırılmış ise de eski nüfuzunu kazanmak için ocak ağalarını kullanmış ve sonunda Sultan İbrahim’i hal etmeyi başarmıştır (Aksun, 1994).

Kösem Sultan'la Turhan Sultan arasındaki iktidar mücadelesi, 17. yüzyıl siyasi hayatı açısından sarayın yek vücut olmadığını gösterir (Peirce, 1998). Sarayın bu iki önemli sultanından (Bu iki valide sultan arasındaki mücadele hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Peirce, 1998) genç olanı oğlunun saltanatını, yaşlı olanı ise kendi otoritesini sağlamlaştırmak istemekteydi (Ricaud, 1996).

Sultan İbrahim'in yerine IV. Sultan Mehmed'in geçmesi ile birlikte valide sultanlık payesini 6 yaşındaki padişahın annesi Turhan Sultan değil, babaannesi Kösem Mahpeyker Sultan almıştı. Onun 3 yıl, 26 gün süren saltanat naibliği dönemine, Ağalar Saltanatı dönemi de denir. Yeniçeri ağaları, cuntanın liderleri olarak, hükümeti aşarak ve devlet düzenine aykırı olarak, bütün hakimiyeti ellerine geçirmişlerdir. Cuntanın liderlerinin amacı mal toplamak ve zengin olmak, onları destekleyen Kösem Sultan'ın amacı ise, saltanat sürmek, emir vermek ve devlet yönetmektir. Kösem Sultan iktidar hırsı olan ve politikayı seven bir yapıdaydı (Öztuna, 1998).

IV. Mehmed tahta çıktığı zaman henüz altı-yedi yaşındaydı ve bu durum saray dalaverelerine fırsat vermektedir. Annesi Turhan, devletin ileri gelen şahsiyetleriyle işbirliği yaparak idareyi denetim altına almaya girişti. Turhan'ın baş rakibi İbrahim'in annesi, IV. Mehmet'in babaannesi Kösem'inde seçkin zümre içinde destekçileri vardı. Kösem Sultan yeniçeri ileri gelenleriyle birlik olup Turhan'ı saf dışı etmek ve tahta Mehmed'in biraderi Süleyman'ı geçirmek için bir düzen kurdu, fakat tasarladıklarının sonucunu alamadan Turhan'ı destekleyenler tarafından öldürüldü (Itzkowitz, 1989).

Genç padişahın annesi Turhan Sultan'ın haremde yetkilerini eline almaya çalıştığını anlayan Kösem Sultan, ocak ağalarıyla işbirliği yapıp annesi daha uysal olan diğer torunu Süleyman'ı tahta geçirmek için harekete geçti (konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Hammer, Tarihsiz, C:5; Sakaoğlu, 1999; Uzunçarşılı, 1995b; Mustafa Naima Efendi, 1969) fakat bu komployu daha önceden haber alan Turhan Sultan yanlıları tarafından boğulmak suretiyle öldürüldü (Aksun, 1994).

Kösem Sultan'ın kışkırtmasıyla Bektaş Ağa (Yeniçeri Ağası) ve adamları IV. Sultan Mehmed'i tahttan uzaklaştırıp yerine kardeşi Süleyman'ı geçirmek isterler ve bu niyetlerini Sadrazam Siyavuş Paşa'ya söylerler. Bektaş ağa ayrıca padişaha hizmet etmesi için dünyanın çeşitli yerlerinden getirtilen çeşitli erkeklerin bundan böyle saraya sokulmamasını, onların yerine yeniçerilerin alınmasını talep etti (Ricaud, 1996). Bu talep, yeniçerilerin siyasetin merkezi sayılan sarayı kontrol altına almak için yaptıkları bir girişimdi.

Saraydaki iki grubun mücadeleleri Kösem Sultan taraftarlarının yenilgisiyle neticelenince olaya karışan ocak ağaları, esnaf ve halkın saraya yardım etmesiyle (Çınar Vakası ile) tasfiye edilmiş ve böylelikle üç sene devam eden fiili hakimiyetlerine son verilmişti (Aksun, 1994). Nitekim Sakaoğlu, Çınar vak'asının gerisinde Ocak ağalarıyla saraydaki harem ağalarının "tegallup" (zorbalık) çekişmelerinin olduğunu (1999) ifade etmektedir.

DARÜSSAADE AĞASI

Saraylarda ve devlet yönetiminde hadım görevliler, hizmetliler kullanmanın doğru monarşilerinin en eski ve köklü geleneklerinden biri olduğu söylenebilir.

Valide sultanın “yürütme erki” olarak görev yapan darüssaade ağası, valide sultanın dış dünya ve yabancı ülkelerin temsilcileriyle olan bağlantısını da kurmaktaydı. Kızlar ağasının gücü olabildiğince büyük, servetiye muazzam miktarlarda olurdu. Aynı zamanda kutsal kentlerin de yöneticisi sıfatını taşıyor; ve sıralamada akağaların başından önce, sadrazam ve şeyhülislamdan hemen sonra yer alırdı. Çoğu zaman da onlardan daha etkindi ve taşra vilayetlerine vali olarak gönderilmeden önce, 12-13 yaşlarına kadar haremde yaşayan şehzadelerin eğitiminden de sorumluydu (Ahmed Resmi Efendi, 2000). Dışı harem III. Murad döneminde padişah hanesine katılması, dışı harem en üst yöneticisi olan darüssaade ya da kara ağaların siyasi iktidar üzerindeki gücünü ve etkisini artırmıştır.

Darüssaade ağası herşeyden önce, başında valide sultanın bulunduğu, kendine has küçük bir krallık olan Harem’in önde gelen kişisiydi. Şahsına bağlı özel bir teşkilat (kara ağalar ocağı), üyelerinden her birinin hizmet alanları belirlenmiş bir hiyerarşik yapı ve daha alt seviyelerde çalışan memurları vardı. Ağa, valide sultan, harem kadınları ve padişah ile dış dünya arasında irtibatı sağlardı. İmparatorlukta en güçlü adamlardan biri olan ve nüfuzu sarayın çok ötesine uzanan darüssaade ağası siyasi etkiler, yönlendirir; iktidarın paylaşımına karışır, zaman zaman sorumluluğunun ötesinde yetkiler kullanırdı. Bu yüzden ağalığın Osmanlı devlet ve saray teşkilatı içindeki konumunu dikkate almadan iktidar denklemini açıklamak pek sağlıklı olacağı söylenemez (Clot, 1998). Darüssaade ağasının, padişaha ve valide sultana yakınlığı ve kendisine bağlı örgütlenmeyle saray içinde ve dışında büyük bir nüfuzla sahip olduğu söylenebilir.

Kızlar ağasının ya da diğer adıyla darüssaade ağasının, 16. yüzyılın sonlarından itibaren hem saray içi nüfuzları artmış hem de selatin ve haremeyn vakıflarının idaresi başta olmak üzere yetkileri genişlemiştir. Ağalar bir yandan bu büyük vakıflar kanalıyla merkezin taşrayı denetiminde kritik roller üstlenmiş, diğer yandan da iktidar ve mevki elde etme mücadelesinde önde gelen aktörler haline gelmişlerdir (Ahmed Resmi Efendi, 2000; Mantran, 1990). 16. yüzyılın sonlarından sonra devlet katında mevki elde etmek isteyenlerin konumundan dolayı darüssaade ağasına müracaat etmesi yetki ve kudretini oldukça artırmıştır.

III. Murad’ın saltanat yıllarında, imparatorluğun büyük vakıflarının yönetimi de darüssaade ağalarına verilmeye başlandı ve yönetim alanları zamanla genişledi. Mekke ve Medine’ye hizmet etmek üzere kurulan dini vakıfların; evkaf-ı haremeyn’in amiri (nazır veya müteveli) durumuna geldiler. Keza, evkaf-ı selatin denilen sultan vakıflarının idaresi de 1598’den itibaren (III. Mehmed devri 1595-1603) darüssaade ağalarına verilmişti. Fatih, Kanuni ve I. Ahmed devirlerinde İstanbul’un bütün cizye gelirlerinin sultan vakıflarına tahsis edildiği hesaba katılırsa, bunun ne kadar büyük bir mali portresi olduğu ortaya çıkar (Turan, 1999).

Darüssaade ağalarının siyasete müdahalelerine tipik bir örnek olarak IV. Mehmed döneminde Darüssaade ağası olan Yusuf Ağa ve onun icraatları gösterilebilir. Yusuf Ağa Veziriazam Merzifonlu Kara Mustafa Paşa aleyhinde çalışmaktaydı. Viyana bozgunu Yusuf Ağa'nın beklediği fırsatı yakalamasına sebep oldu ve Ağa bu bozgunun faydalanarak Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'yı sadareten indirmeyi ve yerine kendi yandaşlarından Kara İbrahim Paşa'yı getirmeyi başardı. Yusuf Ağa, Firari Mustafa Paşa'nın harem ağası iken Kara İbrahim'de çuhadar ağası olduğundan 'kapı yoldaşı'dırlar. Yusuf Ağa ile Süleyman Ağa, Kara İbrahim Paşa'ya, Merzifonlu'yu kastederek 'bu herifin daha ne kadar kılıcın salasın', muradın sadaret değil mi, işte bundan iyi fırsat mı olur?' derler. Üçü birleşerek Kara Mustafa Paşa'nın katli için uğraşmaya başlarlar. Gerçi Viyana'da bozulan serdardan yalnız asker değil, halk da yüz çevirmişti. Bunu da fırsat bilirler. Bir hafta sonra 13 Aralık Pazartesi günü toplanan mecliste, onun saltanat davasında olduğuna, bazı ocaklara ve Anadolu'daki eşkiyaya vaadlerde bulunduğu dair önceden hazırladıkları sahte mektupları padişaha gösterirler. Padişah ikna olur, bunlara inanır (Turan, 1999).

I. Mahmut devrinde darüssaade ağalığı yapmış Beşir Ağa şöyle anlatılmaktadır: *"Hacı Beşir Ağa'ya halef olan diğer Beşir Ağa, altı sene süren darüssaade ağalığında hayli fenalık yapmıştır. Sadrazamları çırâk-ı has diye kendi adamlarından tayin ettirirdi. Kendi arzusu üzerine hareket etmeyen sadrazamları azlettirmeye muvaffak olamayacak olursa İstanbul'da yangın çıkartarak, sadrazamın şeametini ileri sürdürüp el altından arzusuna muvaffak olurdu. Rüşvet ile devlet memuriyetlerini istediklerine verdirirdi"* (Uzunçarşılı, 1988; Mustafa Nuri Paşa, 1992; Şem'dani-zade Fındıklılı Süleyman Efendi, 1976).

SONUÇ

16. yüzyıl sonlarında şehzade sarayları ortadan kaldırılmış ve sultan hanesine ikinci bir harem (dişi harem) katılmıştır. Şehzade sancağının kaldırılması, şehzadenin yönetici sınıf üyeleri ve hanedanla ilişki kurmak için gerekli olan kaynaklarını yok etmiştir. Bu uygulama, siyasal, sosyal ve ekonomik açıdan yetersiz şehzadelerin yetişmesine sebep olmuştur. Ayrıca padişah hanesine dişi harem katılmasıyla, erkek harem görevlileri padişah hanesindeki otoritelerini dişi harem üyeleriyle (valide sultan, padişahın baş cariyeleleri, kethüda hatun ve hadım kara ağalar) paylaşmak zorunda kalmışlardır. Şehzade sancaklarının ortadan kaldırılması ve kafes sisteminin getirilmesi, padişah annesinin ve diğer şehzade annelerinin tek bir fiziksel alanda yerleşmeleri anlamına gelmekteydi. Osmanlı hanedan ailesinin yapı ve çoğalma düzeni eşe değil anneye dayalı olduğu için saraydaki bu fiziki ve siyasi yoğunlaşmanın dizginlerinin valide sultanın elinde olması doğaldır.

Saray kadınlarının siyasete olan ilgilerini artıran diğer bir sebep de, 17. yüzyılın ilk yarısında tahta çıkan sultanların çocuk ya da aklen yetersiz olmaları gösterilmektedir.

Osmanlı devletinde harem kadınlarının siyasi alana müdahalesinin ilk defa Kanuni'nin eşi Hürrem Sultan'la başladığı ve onu III. Murad'ın validesi Nurbanu Sultan, III. Mehmed'in validesi Safiye Sultan ile IV. Murad, İbrahim ve IV. Mehmed devirlerinde

bir müddet idareyi eline almış olan Kösem Sultan'ın izlediği ve bu sürecin 1656 yılında Turhan Sultan'ın Köprülü Mehmed Paşa'yı sadrazamlığa getirmesiyle sona erdiği söylenebilir.

Öte yandan valide sultanın emirlerini uygulayan ve dış dünya ile bağlantısını temin eden ve gücü ve serveti büyük boyutlara ulaşan haremın önemli aktörlerinden biri olan darüssaadde ağasının (özellikle 16. yüzyıldan sonra) siyasi alandaki etkisi de oldukça fazlaydı.

KAYNAKÇA

- Ahmed Resmi Efendi, (2000). **Hamiletü'l-Kübera**, (Haz:Ahmet Nezih Turan), İstanbul:Kitabevi Yayınları.
- Akgündüz, Ahmet. (1995). **İslam Hukukunda Kölelik-Cariyelik Müessesesi ve Osmanlı'da Harem**, İstanbul Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları.
- Aksun, Ziya Nur. (1994). **Osmanlı Tarihi**, C:2, İstanbul:Ötüken Yayınları.
- Clot, Andre. (1998). **Muhteşem Süleyman**, 5. Baskı, (Çev:Turhan Ilgaz), İstanbul:Milliyet Yayınları.
- Danişmend, İsmail Hami. (1971). **İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi**, C:2, İstanbul:Türkiye Yayınları.
- _____. (1972). **İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi**, C:3, İstanbul:Türkiye Yayınları.
- Fleischer, Cornell. (1996). **Tarihçi Mustafa Ali**, (Çev:Ayla Ortaç), İstanbul:Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Hammer, Baron Joseph Purgstall. (Tarihsiz). **Büyük Osmanlı Tarihi**, C:3, (Yay Haz:Mümin Çevik-Erol Kılıç), İstanbul:Üçdal, İkra ve Okusan.
- _____. (Tarihsiz). **Büyük Osmanlı Tarihi**, C:4, (Yay Haz:Mümin Çevik-Erol Kılıç), İstanbul:Üçdal, İkra ve Okusan.
- _____. (Tarihsiz). **Büyük Osmanlı Tarihi**, C:5, (Yay Haz:Mümin Çevik-Erol Kılıç), İstanbul:Üçdal-İkra-Okusan.
- Itzkowitz, Norman. (1989). **Osmanlı İmparatorluğu ve İslami Gelenek**, (Türkçesi:İsmet Özel), İstanbul:Çıdam Yayınları.
- Koçi Bey, (1998). **Koçi Bey Risalesi**, 2. Baskı, (Yay. Haz:Dr. Yılmaz Kurt), Ankara:Akçağ Yayınları.
- Kunt, Metin, Suraiya Faroqhi, Hüseyin G. Yurdaydın, Ayla Ödekan, (1997). **Türkiye Tarihi**, C: 2, İstanbul:Cem Yayınları.

- Mantran, Robert. (1990). **17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul**, C: 1, (Çev: Mehmet Ali Kılıçbay, Enver Özcan), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Mustafa Naima Efendi, (1969). **Naima Tarihi**, C: 5, (Çev:Zuhuri Danışman), İstanbul:Zuhuri Danışman Yayınları.
- Mustafa Nuri Paşa, (1992). **Netayic ül-Vukuat** (Kurumları ve Örgütleriyle Osmanlı Tarihi), (Sade.: Neşet Çağatay), C: 3-4, 3. Bs., Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Öztuna, Yılmaz. (1998).**Osmanlı Devleti Tarihi**, C: 1, Ankara:Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Peirce, Leslie P. (1998). **Harem-i Hümayun**, (Çev:Ayşe Berktaş), İstanbul:Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Ricaut, (1996).**Türklerin Siyasi Düsturları**, (Çev:M. Reşat Uzmen), İstanbul:Milliyet Yayınları.
- Sakaoğlu, Necdet. (1999). **Bu Mülkün Sultanları**, 1. Baskı, İstanbul Oğlak Bilimsel Kitaplar.
- Şem'dani-zade Fındıklılı Süleyman Efendi, (1976). **Mür'it-Tevarih**, C: 1, (Haz.:M. Münir Aktepe), İstanbul:İ.Ü.E.F. Yayınları.
- Turan, Ahmet Nezihi. (1999). "Bir Biyografi İnşa Denemesi: Kızlar Ağası Yusuf Ağa", **İslamiyat (Osmanlı)**, C: 2, S.: 4.
- Turan, Şerafettin. (1997). **Kanuni Sultan Süleyman Dönemi Taht Kavgaları**, Ankara:Bilgi Yayınları.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. (1995a).**Osmanlı Tarihi**, C: 2, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- _____. (1995b). **Osmanlı Tarihi**, C: 3, 1. Kısım, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- _____. (1988). **Saray Teşkilatı**, Ankara:Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Ünal, Mehmet Ali (1988). **Osmanlı Müesseseleri Tarihi**, Isparta:Kardelen Kitabevi.
- Yolalıcı, M. Emin. (1999). "Osmanlı Devletinde Şehzadeler Meselesi", **Osmanlı**, C: 6, (Ed.:Güler Eren).

KÜRESELLEŞMENİN TARİHSEL GELİŞİMİ

THE HISTORICAL DEVELOPMENT OF GLOBALIZATION

Mehmet KAYA¹

Cahit AYDEMİR²

Öz

Küreselleşme kavramı son yıllarda dünyada yaşanan gelişmeleri açıklamak üzere kullanılmaktadır. Boyutlarının çok kapsamlı olması, ayrıca statik bir durumdan çok dinamik bir sürece sahip olması, küreselleşme ile ilgili birçok hususun tartışılabilir hale gelmesine yol açmıştır. Küreselleşme ile ilgili en çok tartışılan konulardan birisi de küreselleşme sürecinin ne zaman başlamış olduğu ve süreç içerisinde nasıl bir gelişme gösterdiği ile ilgilidir. Bu çalışmada küreselleşmenin iktisadi boyutu göz önünde bulundurularak küreselleşmenin tarihsel gelişimi ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Küreselleşme, Ekonomik Küreselleşme, Kapitalizm, Liberalizm, Yeni Ekonomik Düzen

Abstract

The expression “globalization” is used to state all developments in the world. The word “globalization” covers different fields of subjects. Globalization is unfortunately not a static event, it has a dynamic period of development which gives reason for many discussions. One of the important discussion points is the question when globalization has started and what improvements has it shown. In this study we have explained the historical development of globalization by considering its reflections on the economy.

Key Words: Globalization, Economical Globalization, Capitalism, Liberalism, New Economics Order.

---

¹ Yrd.Doç.Dr., D.Ü. Ergani Meslek Yüksekokulu, kayamehmet@dicle.edu.tr

² Yrd.Doç.Dr., D.Ü. İİBF İktisat Bölümü, caydemir@dicle.edu.tr

1. Giriş

Bugün dünyanın neyi tartıştığı sorusuna verilebilecek yanıtlardan ilki küreselleşmedir. Her tartışma belli bir yönlendirmeyi arzular ve bu tür arzuları gelişmiş tarihteki her büyük tartışmada olduğu gibi, bugün de dünya küreselleşmeyi tartışıyor, yani dünyayı yönlendirmek istiyor. Küreselleşme salt bir terim olarak düşünüldüğünde, daha en baştan dünyanın tersine çevrilemez bir akışla döndüğünü, ilerlediğini peşinen kabul eder(Taşkın,2002,5). 1980'lerin dışa açıklık politikaları ve neo-liberal düşüncesi, öngörülemez bir hızla dünyanın bütünleşmesine önyak olmuş, iki ideolojik kutuplu dünya düzeninin ortadan kalkması ile birlikte 20. Yüzyılın ilk çeyreğinden bu yana uluslar arası düzeyde süregelen tansiyon düşürülerek, teknolojinin olağanüstü desteği sayesinde dünya çaplı bir dönüşüm yaşanmaya başlamıştır(Dulupçu,2001,16-17).

Küresel kelimesinin 400 yılı aşan bir tarihi vardır. Ancak küresel, küreselleşme, küreselleşen gibi kavramların kullanımı sık değildir. Günümüzde, başlığında küresel ya da bu kökten türetilmiş kelimelerin yer aldığı bilimsel çalışmaların sayısı beş haneli rakamlara ulaşmıştır. İnsan neslinin üçüncü bininin nasıl olacağını hayal etmede küreselleşme anahtar bir kavram olma özelliğine sahiptir(Eşkinat ve Kutlu, 2002, 231).

Küreselleşme ile ilgili teorik tartışmalarda en çok üzerinde durulan konulardan birisi küreselleşmenin ne zaman başlamış olduğudur. Tartışmalar üç olasılık üzerinde yoğunlaşmaktadır(Eşkinat ve Kutlu, 2002, 233).

- Küreselleşme tarihin başlangıcından beri var olan bir süreçtir. Ancak son yıllarda hızında ani bir artış gerçekleşmiştir.

- Küreselleşme, modernleşme ve kapitalizmin gelişmesi ile yaşıttır. Son yıllarda hızında artış yaşanmaktadır.

- Küreselleşme sanayi ötesi toplum, modern ötesi toplum ve kapitalist düzenin çözülmesi ile ilgili olarak son yıllarda ortaya çıkan yeni bir olgudur.

Her ne kadar 1980'li yıllardan sonra küreselleşme kavramı bütün dünyada yoğun bir şekilde ele alınsa da olayın ortaya çıkışı çok daha eskilere dayanmaktadır. Hatta R. Robertson'un yaptığı bir analize göre küreselleşme olgusu 15. Yüzyıla kadar gitmekte ve 1400 – 1750 oluşum safhası, 1750 – 1875 başlangıç safhası, 1875 – 1925 Take off safhası, 1925 – 1969 sömürgecilik safhası ve 1969 – 1992 belirsizlik safhası olmak üzere 5 ayrı safhaya ayrılmıştır. Ancak Robertson'un yaptığı bu değerlendirme, daha ziyade siyasal faktörler ele alınarak yapılmıştır(Karagül, 2001, 207).

Küreselleşme olayı 21. yüzyıla girerken dünya ekonomisine yön veren önemli bir olgudur. Küreselleşmeyi “Global kapitalizm”den ayrı bir olay olarak ele almakta mümkün değildir. Türk kökenli ekonomist Dani Rodrik (Harvard Üniversitesi, Uluslararası siyasi ekonomi) Has Globalization Gone Too For? (1997)

isimli kitabında da belirtmiş olduğu gibi Dünya üretimi ve ticareti sağlıklı bir şekilde büyümektedir. Rodrik'e göre çözüm, korumacılık değildir. Doğru çözüm liberalleşme ve dışa açılma stratejisini, bundan en çok zarar gören sosyal grupları sosyal güvenlik önlemleriyle destekleyecek ve yine beceriler kazanması için yeniden eğiterek bir iç stratejiyi tamamlamaktır. Ülkeler, uluslararası rekabeti, sosyal güvenlik reformlarını ihmal etmek için bir bahane olarak kullanmaktan kaçınmalıdırlar. Şüphesiz burada uluslararası rekabet ön plana çıkmaktadır. Küreselleşmede artık esas olan ulusların rekabet üstünlüğüdür(Karluk, 1990, 220).

Globalizasyon ya da Yeni Dünya Düzeni gibi kavramlarla ifade edilen küreselleşme öyküsünü kapitalist sistemin hem doğal düzeninden hem de siyasi ve ekonomik doğasından almaktadır. Rekabete dayalı batı toplumlarında küreselleşme, üretim, birikim ve bölüşüm ilişkileri açısından sanayileşme sürecinin doğal bir sonucudur. Rekabetçi toplumlarda, yatırımcı, tasarrufçu ve tüketiciden oluşan karar birimleri ile politika yapımcıları ve yöneticileri, piyasa ekonomisinin kar – zarar motivasyonu ile uyum içinde, siyasi ve ekonomik davranışlar geliştirmektedir. Kapitalist sanayileşme paradigmasına göre ödüllendirme ve cezalandırma mekanizmaları (reward and punishment) piyasaların disiplin altına alınması, uluslararası pazarların oluşması ve ekonominin dışa açılarak uluslararası pazarlara entegre olması rekabete dayalı ekonomiyi küreselleştirmiştir(Orhan, 2002, 411-412).

Dünya ekonomisi tarihinde, küreselleşme öyküsü deterministik bir tarihsel semayla yazılmamıştır. Küreselleşme toplumsal bir mühendislik harikası değildir; küreselleşmenin tarihi yoktur, doğası vardır ve sanayi devriminin evladıdır. Bir anlamda küreselleşme kısa bir geçmişe ve uzun bir tarih sürecine sahiptir(Orhan, 2002, 412).

Bu çalışmada küreselleşme ve özellikle küreselleşmenin iktisadi yönü esas alınarak küreselleşmenin tarihi açıklanmaya çalışılacaktır.

2. Küreselleşme

Küreselleşme sözcüğü son yıllarda dünyada yaşanan gelişmeleri tanımlamak için kullanılan bir sözcüktür. Bu gelişmelerin politik, ekonomik, kültürel, toplumsal ve teknolojik boyutları olduğu için de küreselleşmenin tanımı, anlamı kişiden kişiye değişiyor. Kimilerine göre küreselleşme bir mit, çok uluslu şirketlerin kullandığı bir propaganda, sloganı kimilerine göre ise dünyanın çehresini değiştiren, ulusal sınırların önemini ortadan kaldıran bir süreçtir(Albeni ve Eroğlu, 2002, 18).

Toplumsal yaşamın bütün alanları ile yakın ilişkileri ve karşılıklı etkileşim içinde olmasıyla birlikte, küreselleşme esas olarak ekonomik süreçlerle ilgili bir olgudur. Küreselleşme; toplumsal, ekonomik ilişkilerin, ulusal devletin tanımlanan sınırlarının dışına çıkarak dünya genişlemesi, ülkeler ve toplulukları birbirine bağlayan bağların sıklaşması ve böylece giderek artan ölçüde bir bütünleşme sürecini ifade etmek üzere kullanılmıştır(Anonim, Mart 2004, <http://www.geocities.com/uretkenogrenciler>).

Bütün ekonomik sistemler, gerçekte bir yönüyle sermayenin birikim sürecine dayanmaktadır. Sermayenin birikim süreci; ulusal sınırları aşan, uluslar arası boyutu olan, sınır tanımayan bir oluşumdur. Bu oluşum, dünya ekonomilerinin baş döndürücü bir hızla ve büyük etkiler yaratacak şekilde değişimini beraberinde getirmiştir. Bu değişimin adı da, küreselleşme ya da globalleşme olarak konulmuştur(Karaçor, 2002, 376).

Küreselleşmenin gelişim sürecini hızlandıran temel dinamik uluslar arası mal ve sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesini öngören yaklaşımları, çok sayıda ülkenin benimseyerek veya benimsemek zorunda kalarak ulusal politika haline dönüştürmesi ve gerek uluslararası ticaretin, gerekse sermaye hareketlerinin üzerindeki malları ve denetimleri tedrici olarak azaltan uygulamaları hayata geçirmesidir. Bu bağlamda çok sayıda ülkenin 80'li yılların başından itibaren uluslararası ekonomi ile bütünleşmeyi öngören yapısal uyum programları uygulamaya başladığı gözlenmektedir. Bu programlar, piyasaların serbestleşmesini ve çok uluslu örgütlemelerin (ulusötesi şirketler) yaygınlaşmasını mümkün kılarak küreselleşme sürecinin hızlanmasına önemli katkılarda bulunmaktadır(Aydın, 2001, 83). Bu genel küreselleşme tanım ve süreci içerisinde ekonomik küreselleşme, küreselleşme kavramının en önemli unsurunu oluşturmaktadır(Karaçor, 2002, 380-381).

Ekonomide, liberalizasyon süreçlerinin hız kazanması ve yayılması ile birlikte ekonomik küreselleşme kavramı ortaya çıkmıştır. Ulusal ekonomilerin piyasalaşma sürecini tamamlaması, uluslararası piyasalarda bir gelişme dönemine girilmesine neden olmuştur. Uluslararası hammadde ve mamul mal piyasalarının kurum ve kuruluşlarının oluşturulması liberalleşme sürecini hızlandırılmış, uluslararası mal piyasalarını küresel boyutlara taşınmıştır. Liberalleşme taraftarları, küresel pazarlardan devlet müdahaleleri ortadan kaldırıldığı ve yeni enformasyon tabanlı teknolojik devrimin yararları tüm dünyada serbestçe dolaşmaya başladığı zaman, bunu yüksek büyüme, artan verimlilik ve azalan işsizliğin izleyeceğini iddia etmişlerdir. Mali liberalizasyon, düşük faiz hadleri ve daha yüksek küresel yatırımlara yol açmıştır. Bu nedenle para ve sermaye, sermaye ve bilgi zengini ileri ülkelerden fırsat zenginliği daha yoksul ülkelere akacak, bu ülkeler arasındaki eşitsizlik ortadan kalkacak ve ekonomik küreselleşme gerçekleşecektir(Karaçor, 2002, 381).

Küreselleşme kavramı ekonomik alanda küresel sermaye olgusu ile birlikte ele alınmakta ve sermayeye ilişkin olarak ulus temelinde geliştirilen tanımlar, yerini küresel sermaye anlayışına bırakmaktadır. Küresel sermaye ve buna bağlı olarak kapitalizmin yayılmasına ilişkin tanımlamalar yeni olmamakla birlikte, küreselleşmenin ekonomik alandaki yansımaları neoliberalist politikalar ve buna bağlı olarak gelişen serbest pazar anlayışıyla şekillenmektedir. İzlenen bu politikalar çerçevesinde kapitalist küresel sermayenin yayılmasına ilişkin bir tanımlama yerine, bu sürecin derinleşmesine ilişkin bir eğilimin var olduğu kabul edilebilir. Kapitalizmin genişleme aşaması ticaret ve üretime yönelik yatırım aşamalarındaki

yayımla ile karakterize edilmektedir. Bu dönemde çokuluslu şirketler yayılmayı kolaylaştırıcı aktörler olarak işlev görmüştür. Günümüzde yaşanan aşama ise kapitalist bütünleşmenin genişlemesi değil, derinleşmesi olarak değerlendirilebilir. Sermaye, kolonyal dönemde ve izleyen dönemlerde olduğu gibi, kendi ulusal sınırlarının dışına çıkmak istediğinde ekonomi dışı araçlara ihtiyaç duymaktan önemli oranda kurtulmuştur. Yaşanan değişimler/dönüşümlerle sermaye dünyanın her yerinde, sadece sanayi ve ticaret sermayesi formlarında değil “spekülatif sermaye” formunda da yatırım yapabilme, ülkeler arasında hareket edebilme olanaklarına, eskisinden daha fazla sahip olmaktadır. Üretim yapılanmalarının dağılarak ademi merkezileşmesi ve kitlesel üretimin yerini esnek uzmanlaşmanın alması, yine ekonomik ölçekte gözlenen değişimlerdir(Nalan, 2002, 130).

Küreselleşme, kapitalizm ve liberalizmden ayrı kavranılamaz. Çünkü “Liberalizm ideolojisi” 19. yüzyılın ortasından bu yana küresel jeokültürdür. Böylelikle küreselleşmenin yani varolan kapitalist düzenin küreselleşmesinin yeni bir olgu olmadığı açıktır. Küreselleşme yüzyıllardır kapitalist sistemin en temel özelliklerinden biri olduğu halde yeni keşfedilmektedir. Küreselleşme çağımızın bir fenomeni, yeni bir gerçeklik değildir; beş yüzyıl önce Amerika’nın keşfi ile başlayıp Aydınlanma çağı’nın evrenselliğinde devam eden bir süreçtir. Küreselleşmenin kapitalizmin doğuşu ile yani 16. Yüzyıldan bu yana egemen olduğu söylenebilir(Kızılcılık, 2002, 15-16).

Dünya kapitalizminin son iki yüzyıllık tarihi, iki ayrı uzun salınım altında, iki adet küreselleşme evresinin gerçekleşmiş olduğunu göstermektedir. Bu evrelerden birincisinin 18. Yüzyıl sanayi devriminin teknolojik gelişmelerini takiben kabaca 1870 – 1914 arasında dünya mal ve finans piyasalarında hükümünü sürdürdüğünü görmekteyiz Söz konusu yıllara damgasını vuran bu ilk küreselleşme dalgasının temel özelliği, para piyasalarında ve ticaret ilişkilerinin altın standardının norm olarak kabul edilmiş olmasıdır(Yeldan, 2003, 14). Bu dönem; teknolojik gelişme ve sanayileşme sürecine bağlı olarak hızla iktisadi artığın yaratıldığı ve iktisadi büyüme süreçlerinin görüldüğü bir dönem olmuştur. Hızlı bir şekilde yaşanan bu sanayileşme evresi aynı zamanda bu evreyi yakalamayan, sanayileşemeyen “Üçüncü Dünya“ ülkelerinin oluştuğu bir dönemi de anlatmaktadır(Karaçor, 2002, 378).

Birinci ve İkinci Dünya Savaşları ve ulusal devletlerin görece bağımsız kalkınma ve ticaret politikalarıyla şekillenen 1914 – 1960 ara döneminden sonra dünya ölçeğinde yeni bir küreselleşme dönemine girildiği görülmektedir. Kabaca 1970’li yıllardan günümüze değin uzatacağımız ekonomik gelişmeler yani daha ziyade sermayenin globalleşmesidir (Yeldan, 2003, 14). 1970 sonrası yaşanan ikinci küreselleşme evresi kağıt paraların nominal değişim hareketlerine dayalı olarak gerçekleşmiştir. Bu küreselleşme anlayışı, sermayenin karlılığını tek başına gösterge olarak kabul etmiş bunun için kural tanımayan serbest pazar ekonomisi çerçevesinde her türlü değişim, temel prensip olarak benimsenmiştir. Bu evre, küreselleşmenin ekonomik boyutunu oluşturmuştur(Karaçor, 2002, 379).

3. Birinci Küreselleşme Evresi

Küreselleşmeyi ülkeler arasındaki büyük ve artan bir ticaret akışı ile sermaye yatırımlarının gerçekleştiği açık bir uluslararası ekonomi diye tanımlarsak, bu tarz bir işleyiş, uluslararası ticari faaliyetlerin tarihi bakımından yeni değildir(Tutar, 2000, 21). Yüzyılın ikinci yarısında sanayileşme sürecinin başlamasıyla birlikte küreselleşme sürecinin hızlanmasına rağmen, başlangıcını daha öncelere, dayandırmak mümkündür(Uysal, 2002, 303).

Başlangıçta küreselleşme süreci, belli coğrafik mekânlar içinde çıkmış ve gelişmiştir. Uluslararası ticaretin ve yatırımların gelişmesi, ulusal ekonomiler arasındaki ilişkiyi arttırmıştır. Bu ilişkilere giderek yeni ülkeler ve ekonomik aktörler katılmaktadırlar. Özellikle 1450 – 1640 yılları arasında dünya ticaretindeki hızlı artışla birlikte küreselleşme eğilimleri hız kazanmaya başlamıştı (Uysal,2002,303).

Merkantilist dönemde, dış ticaret daha doğrusu ihracat, sermaye birikimi açısından çok gerekli bir etkinlik olarak görülmekle birlikte, ithalat da neredeyse o oranda sakıncalı bulunurdu. Her çareye başvurarak sermaye birikimi sağlamak üzere sömürgeler edinmenin, ihracat için yeni dış pazarlar aramanın savunulduğu, buna karşılık iç pazarın yabancı mallara karşı sıkı sıkıya korunduğu bir dönem söz konusuydu. Mutlak bir otarşi değil ama kapalılık ağır basıyordu (Güvenç, 1998, 21).

Ancak bu dönemde içinde ticaret ortaklıkları tek bir model olarak kalmıştır. Bir taraftan daha çok kısa mesafeli, temel ihtiyaçlara yönelik ve ortaçağ şehir pazarlarında görülen yerel ticaret varken, diğer taraftan çok az düzeyde lüks ve kıt malların mesafeli ticareti yapılmıştır. Ancak 15. yüzyılın sonlarında ve 16. yüzyılın başlarında Avrupa'da denize kıyısı olan bazı ülkelerin gelişmesine bağlı olarak ticaret çarpıcı bir şekilde artmıştır. 17. yüzyılın ortalarına doğru Kuzeydoğu Avrupa ekonomileri lider konumunda iken birkaç yüzyıllık bir dönem içinde dünya ticaret sistemi, Merkez, yarı çevre ve çevre şeklinde üçlü bir ayrıma gitmiştir. Sonuçta sanayileşme hızlı bir şekilde başlamış ve yayılmıştır(Güvenç, 1998, 58).

15 – 18. yüzyıllar arasında Batı Avrupa ülkelerinin iktisat politikasına yön veren Merkantilist görüşler 17. yüzyılın özellikle ikinci yarısından itibaren yavaş yavaş değişmeye, ticari kapitalizmden sını kapitalizme geçiş aşamasını yansıtmaya başlıyordu. Bir kere, 18. yüzyıl içinde devam eden fiyat artışları, gelir bölüşümünü “kar” olarak gelirden pay alan kapitalist sınıf lehine değiştirmişti; bu sınıfın tasarruf gücü büyük ölçüde artmıştı. İkincisi teknik buluşlar, insan gücünün makine ile ikame edilmesini ve ev – sanayinden fabrika – sanayine geçişi hazırlamıştı. Üçüncüsü, yatırımların karlılığını sağlayacak geniş bir piyasa, gerek ülke içinde gerek denizaşırı ülkelerde sağlanmıştı. Dördüncüsü, üretim girdileri piyasası oluşuyor, üretim faktörleri serbestçe piyasadan satın alınabiliyordu. Feodal sistemin yıkılması ve tarımın ticarileşmesi toprağı, emek hizmetini ve hammaddeleri, serbestçe piyasadan satın alınabilir duruma getirmiştir(Kazgan, 2002, 51-52).

Bütün bu gelişmelerin temeli, sanayi devrimi olarak adlandırılan, sayısız bilimsel teknolojik buluş ve gelişmelerdir. Teknolojik buluş ve gelişmeler ile üretim ilişkilerinde ortaya çıkan değişimler, karşılıklı olarak birbirlerini etkilemiş ve gelişimi hızlandırmıştır(Ölmezoğulları, 1999, 59).

Küreselleşme sürecinin evrelerinden birincisi 18. yüzyıl sanayi devrimi teknolojik gelişmelerle başladığı 1870-1914 arası dönemdir. Bu dönem Rönesans ve reform hareketleri ile şekillenen bilim, sanat ve teknolojik alanlarda ortaya çıkan hızlı değişim ve gelişim sürecinin sonunda oluşan evreyi anlatır. 1870-1914 yılları arasında doküma tezgahları ile başlayan teknolojik gelişme, demiryolları ve buhar gücünün kullanımı ile devam etmiştir. Bu ilk küreselleşme dalgasının temel özelliği, para piyasalarında ve ticaret ilişkilerinde altın standardının norm kabul edilmiş olmasıdır. bu dönem; teknolojik değişim ve sanayileşme sürecine bağlı olarak hızla iktisadi artığın yaratıldığı ve iktisadi büyüme süreçlerinin görüldüğü bir dönem olmuştur. Hızlı bir şekilde yaşanan bu sanayileşme evresi aynı zamanda bu evreyi yakalayamayan, sanayileşemeyen “üçüncü dünya” ülkelerinin olduğu bir dönemi de anlatmaktadır(Karaçor, 2003, 378). Nasıl ticari kapitalizm merkantilizmi, Fransa’da tarımın kapitalistleşmesi yolunda gelişmeler fizyokrasiyi doğurmuşsa, İngiltere’de Sanayi devrimi de Klasik İktisat Okulu’nu doğurmuştu. Ne var ki fizyokrazi her bakımdan merkantilizmin karşıtı olduğu halde, Klasik Okul birçok bakımdan Fizyokrazi’nin devamı niteliğindedir. Her ikisinde de laisses faire ve serbest dış ticaret ilkesi egemendi. Sanayi devrimi ile üretim ilişkilerinde yaşanan dönüşüm, merkantilizmden kalma sınırlamalarla uyuşmamakta, bireyciliği ve iktisadi özgürlüğü gerektirmektedir(Ölmezoğulları, 1999, 58). 1775 – 1850 yıllarında en parlak devri yaşanan bu liberal (açık) ekonomi dönemi zaten büyük sanayi aşamasına sıçramış olan kapitalizmin artık kozasından çıkıp kelebek gibi uçtuğu bir dönem oldu(Güvenç, 1998, 58).

Ancak, daha somut olarak küreselleşme sürecini incelersek, Adam Smith tarafından 18. yüzyılın sonlarında ortaya konulan, ticaret ve emeğin sınır ötesi hareketiyle ülkeler arasındaki ilişkilerin – bağlantıların artarak, dünya genelinde uluslararası bir topluluk oluşacağı düşüncesi küreselleşme fikrinin temelidir(Ay, 2001, 53).

O dönemde İngiltere’nin dünya ekonomi politiğindeki rolü düşünüldüğünde, böyle bir uluslararası topluluğun en çok İngiltere’nin çıkarına olacağı kolaylıkla anlaşılabilir(Ay, 2001, 53). Dünyanın hiçbir ülkesi Sanayi Devrimi’nin başında İngiltere’nin sahip olduğu koşullara, bir daha sahip olamamıştı. (ilk sanayileşen rakipsiz bir sanayi ülkesi olması, büyük bir sermaye stokuna sahip olması, sömürgecilikte geniş dış pazarlar elde etmesi) o dönemde “dünya pazarlarına öncelik verme”nin “Dünya çapında serbest ticaret”in şampiyonu; bundan en çok çıkarı olan İngiltere idi(Güvenç, 1998, 58). Aynı dönemde, 1870-1914 arasındaki uluslararası ticaretin gelişmişliğine bakıldığında zamanın sanayileşmiş ülkeleri yani bugünün gelişmiş ekonomileri olan Avrupa, Amerika ve Japonya’nın o yılların ticaret hacimlerine yeni yeni ulaştıkları gözlenmektedir(Albayrak, 2002, 4).

Ayrıca bu dönem sadece malların değil, aynı zamanda sermayenin de serbest dolaşım açısından gerçekten “açık” bir uygulamanın ağır bastığı bir dönem oldu(Güvenç, 1998, 23). Çünkü dış ticarete, göçte ve serbest sermaye akımlarında küreselleşme kuraldı. Kuralları zengin ülkeler belirlerdi. Bu ülkeler verdikleri borçları tahsil ediyorlardı. Koloniler oluşturdukça ve serbest dış ticaretin yararlarını elde ettikçe dünya ekonomisini açık tutmak çıkarlarıydı(Toprak, 2001, 18).

Uluslararası ticaret binlerce yıldan beri sürdürüldüğü halde, ancak on dokuzuncu yüzyıl sonlarındaki yeni taşımacılık ve iletişim araçları küresel bir ekonomi yaratmak üzere dünyanın her tarafını birbirine bağlamaya başlamıştır. 19.yüzyılın ikinci yarısında dünyada gerçek anlamda bütünleşmiş bir ticaret sistemi mevcuttur(Özgüç ve Tümertekin, 1999, 34). 1860’larda denizaltı telgraf kablolarının döşenmesiyle kıtalararası birbirine bağlanmaları, Amerika ile İngiltere’nin anında iletişim kurarak, günlük ticareti ve fiyatı belirlemelerini mümkün hale getirdi. Bu büyük yenilik ki; çağın elektronik ticaretinden çok daha büyük bir yenilik olarak nitelendirilmektedir. Uluslararası para akışını hızlandırmıştır(Albayrak, 2002, 5).

Ekonomik küreselleşmedeki iki gelişme on dokuzuncu yüzyıl sonlarında hızlanmıştır. Bunlardan birisi, bir ülkeden diğerine olan sermaye akışıdır. İlk başlarda uluslararası yatırımları yabancı şirketlerdeki azınlık grupları (holdingleri) temsil eden tahvil ve hisse senetlerinin paylarıyla sınırlıydı ki bunlara portfolyo sahipliği denilmektedir. Bunu hemen arkadan uluslararası yabancı yatırımlar yani yabancı sermaye izlemiştir. Doğrudan yabancı yatırımlar (FDI) olarak bilinen Foreign Direct Investment) olarak da adlandırılan “yabancı sermaye”, yabancı sahipleri tarafından işletilen tümüyle yabancılara ait fabrikalara yabancılar tarafından yapılan yatırımları ifade etmektedir(Özgüç ve Tümertekin, 1999, 35)

Gelişmelerin ikincisi, belirli bazı primer ürünler, gıda maddeleri ve madenler için bir dünya pazarının ortaya çıkmasıdır. Taşımacılık ve iletişimdeki gelişmeler, içinde üreticilerin rekabet edebileceği bir pazar bölgesini biçimlendirecek alanları genişletmek olanağını sağlamıştı. Bu da fiyatların daha geniş alanlarda eşit hale getirilmesi demektir. 1901’de ilk küresel pazar olan Uluslararası Buğday Pazarı’nın oluşturulmasıyla ticari buğday üreticileri için dünya açıkça artık “tek bir yer” haline geliyordu(Özgüç ve Tümertekin, 1999, 35-36).

Bu dönemde dış ticarete, göçte ve serbest sermaye akımlarında küreselleşme kuraldı. Kuralları zengin ülkeler belirlerdi. Bu ülkeler verdikleri borçları tahsil ediyorlardı. Koloniler oluşturdukça ve serbest alış ticaretin yararlarını elde ettikçe dünya ekonomisini açık tutmak çıkarlarıydı(Özgüç ve Tümertekin, 1999, 36).

1914 yılına kadar süren bu genişleme evresi I. Dünya Savaşı ile kesintiye uğrarken ekonomik hâkimiyeti ellerinde tutan güçler 2000’li yıllardan farklı değildi. O dönemin askeri ve ekonomik büyük güçleri olan Avusturya – Macaristan, Fransa, Almanya, İngiltere, İtalya, Japonya, Rusya ve ABD’den oluşan sekizli grubun yerine bugün ufak değişikliklere G-7 bulunmaktadır(Albayrak, 2002, 5). 19.Yüzyılda dünya ticaretinin coğrafi ortakları değişmiştir. İngiltere bunlardan biri olmuş ve

merkez konumuna gelmiştir. İngiltere, dünyaya daha çok sanayi mallarını ihraç ederken, diğer ülkelerden ve özellikle de kolonilerden hammadde ithal etmiştir. Ancak Amerika Birleşik Devletleri 1920'lerde İngiltere'nin yerini alarak ekonomik güç liderliğini ele geçirmiştir(Uysal, 2002, 304).

ABD 1930'larda dünya kapitalist sisteminin önderliğini açıktan üstlenememiştir. Dünya ekonomisinin düzgün işleyebilmesi için gerekli asgari önlemleri alacak bir önder ülkenin yokluğu, merkez ülkeleri arasında ticaret savaşlarında, himayecilik eğilimlerine dünya ekonomisinin ticaret ağının çökmesine yol açmıştır. Öte yandan Avrupa ekonomilerinin savaştan sonra bir türlü toparlanamamaları, ABD'nin hem tarımda hem de sanayide üretim fazlasını elinden çıkarmaması ile birleşince bunalım kaçınılmazlaşmıştır (Demir, 2001, 80). 1929 Buhranı, önce ABD'nin sermaye piyasasında bir panik biçiminde ortaya çıkmış, sonra da bu ülkenin sanayi ve üretiminde ve istihdam düzeyinde aşırı düşüşler biçiminde etkisini göstermiştir. Sonuçta bu ülkenin ithalatı birdenbire azalmış ve dış dünyaya sağladığı krediler kesilmişti. Bu ülke ayrıca, içeride yaşanan işsizliği önlemek amacıyla 1930'da Smooth-Hawley tarife kanunu ile gümrük tarifelerini de (ortalama %50 oranında) yükseltmişti. Oysa Amerikan ekonomisinin canlılığı öbür ülkeler bakımından çok önemli idi (Seyidoğlu, 1999, 541). Amerika'da gelişen bu olaylara diğer ülkelerin gösterdikleri ilk tepki, altın standardından ayrılmak ve dış alımlar üzerine kısıtlamalar kaynak biçiminde olmuştu (Seyidoğlu, 1999, 541). Üstelik her ülke yeniden Merkantilist politikalara hem de çok katlı bir biçimde geri döndü. Sadece sermayenin serbest dolaşımı kesilmekle kalmadı, gümrük alanları olabildiğince yükseltildi (Toprak, 2001, 18). 20. yüzyılda büyük depresyon iş ticaret akımlarında, açık dış ticarete inançta ve serbest piyasa ekonomisine inançta tam bir çöküş meydana getirdi (Toprak, 2001, 19).

Gerçektende Büyük Depresyon'u izleyen yıllarda dünya ticaretinde uluslararası işbirliğinden tümüyle uzak bir dönem yaşanmıştır. Ülkeler içinde buldukları dış ödemeler dengesi ve işsizlik sorunlarını çözmek için bireysel hareket etmekte bu da rekabetçi devalüasyonlara, karşılıklı tarife yükseltmelerine yol açmaktaydı. Böylece dış ticareti ikili anlaşmalar kanalıyla yürütülmekte ve uluslararası ticarete en düşük düzeyine inmiş bulunmaktaydı (Seyidoğlu, 2003, 192). 1929 bunalımından sonra, özellikle liberal kapitalizmin uygulanmış olduğu Batı ülkelerinde, işsizliğin ve yoksulluğun yarattığı sorunlara çare aramak ve sosyalist sistem karşısında kapitalizmi kurtarmak yönünde belirgin arayışlar söz konusudur. Serbest piyasaların kendiliğinden tüm sorunları çözeceğini savunmanın oldukça güç olduğu bu dönemde oluşan neoliberal düşünce biraz gönülsüzce de olsa ılımlı ve sınırlı bir müdahaleciliği benimser görünmektedir(Ölmezoğulları, 1999, 65).

1929 bunalımı, talep yetersizliğinden kaynaklanan bir aşırı üretim bunalımıydı. Bu dönemde ortaya çıkan Keynesyen düşünce ve Talep Yönlü İktisat anlayışı, dönemin koşullarına ve sorunlarına uygun bir devlet ideolojisi sunuyordu(Ölmezoğulları, 1999, 87). Milli gelir ve istihdam konusunu ele aldığı

kitabında geliştirdiği kuramla, olgun kapitalist ülkelerin devlet müdahalesinden arınmış serbest piyasa koşullarında “eksik istihdamda dengeye gelmesinin, tam istihdamda dengeye gelmesinden daha olağan olduğunu ortaya koymuştu. İşsizliğin yenilerek dengenin tam istihdamda oluşması, sistemin yaşaması için zorunluydu. Bu da ancak, devletin kamu harcamalarıyla ekonominin artmasıyla mümkün olabilecekti. Öyleyse devlet tam istihdama ulaşılabilmesi ve bunun sürdürülebilmesi için, tam serbest, yani piyasaya her türlü devlet müdahalesinden arındırılmış bir iktisat politikası uygulamaktan vazgeçmeliydi. Devletin ekonomideki işlevlerine tam istihdamın sağlanması da eklenmeliydi(Kazgan, 1998, 76).

Keynes’in çabası uluslararası ekonomik ilişkileri tam serbestlik ile sıkı korumacılık arasında bir orta yola oturtmaktı. Bu yaklaşım Keynes’in “serbest (dış) ticaret ile” içe kapalı, ekonomi” arasında bir “üçüncü yol” bulma çabasının ürünüydü. Bu “üçüncü yol” tercihinin ülke içi ekonomideki sürümü “karma ekonomi” anlayışı idi(Güvenç, 1998, 34).

Ancak Keynes’in uluslararası çıkarları bağdaştırma örtüsü altında İngiltere’yi kollayan, ona özellikle ABD’nin olası deflasyonist politikaları karşısında olabildiğince geniş bir özerklik alanı yaratma ve daha iyisi ABD’nin yaptırımına hedef olma korkusuyla bencilce davranamayacağı bir uluslararası mekanizma (Dünya Merkez Bankası) kurma yaklaşımı, bekleneceği üzere ABD tarafından kabul görmedi. Üstelik bu sistemin mali yükünü çekecek olan yani Banka’nın başlıca sermayesini altın olarak karşılaması beklenen de ABD’den başkası değildi. Çünkü o tarihte bir tek ABD dış ticaret dengesinde karda idi, ve bir tek onun büyük altın rezervleri vardı. Yani Keynes’in kuramındaki “talep yaratma” işlevini en başta ABD’nin görmesi bekleniyordu(Güvenç1998, 34).

Keynes’ci politikadan, AGÜ ve OGÜ çok yönlü yarar sağladığı gibi dünya ekonomisinden bunlara yansiyabilecek olumsuz etkenler de, en az düzeyde tutulabiliyordu. Zengin sanayi ülkelerinde pazarların sürekli genişlemesi, bunlara fiyatları düşürmeden ihracat yapabilmeyi sağlamaktaydı. Düşük faiz hadlerinde borçlanma, iç yatırım hacminin iç tasarruftan yüksek tutulması olanağını veriyordu(Kazgan, 1998, 76).

Hızlı ekonomik büyüme, düşük işsizlik ve enflasyon oranları Keynesyen politikalara olan güveni pekiştirirken sosyal refah harcamaları da ciddi bir sıkıntı yaratmıyordu. Ancak sözü edilen göstergelerin tersine dönmeye başlaması ile birlikte Keynesyen iktisat, genişlemeci maliye politikaları ve sosyal refah önlemlerine yönelik eleştiriler daha yüksek sesle dile getirilmeye başlanmıştır(Ölmezoğulları, 1999, 112).

Keynesyen politikaları talep yetersizliğine çözüm olurken kapitalist ekonominin diğer bir sorununun, karların düşmesi eğiliminin hızlanarak ortaya çıkmasına neden olmuştur. Dolayısı ile 1970’li yılların krizine yol açan esas neden kar oranlarının düşmesidir. Devlet müdahalesinin, sosyal refah harcamalarının ve

yüksek vergilerin kar oranlarını düşürdüğü iddia edilerek ekonominin liberalleşmesi ve işlerin piyasalara bırakılması talebi yaygınlaşmıştı(Eşkinat ve Kutlu, 2002, 102).

Ama Keynesçilik 30 yıl boyunca Keynes'in sağlığında bile olmadığı kadar yayıldı ve etkili oldu. Ekonomiye devletin müdahalesi, devletçilik, "karma ekonomi": gelişmiş az gelişmiş, gelişmekte olanı... ile tüm kapitalist ülkelerin en azından fiilen yürürlüğe koydukları Keynes'ci politikaları (Güvenç, 1998, 38).

Amerika Birleşik Devletleri'nin(ABD), İkinci Dünya Savaşı sonrasında İngiltere'nin dünya ekonomisindeki liderlik konumuna geçmesiyle yıllardır izlediği korumacı politikayı terk edip tıpkı bir zamanlar İngiltere'nin yaptığı gibi serbest ticaretin en harareti savunucusu pozisyonuna gelmesi, dünya ekonomisindeki son iki yüz yıllık küreselleşme eğilimleri ve güçleri hakkında temel bilgiyi bize vermektedir(Ay, 2001, 53-54).

1945 yılından sonra dünyanın ekonomik ve politik sistemindeki değişim küreselleşme sürecine farklı bir boyut kazandırmıştır. Dünya ülkeleri, Amerika'nın liderliğindeki ülkeler, Sovyetler Birliği'nin liderliğindeki ülkeler ve bu iki blok dışında kalan üçüncü Dünya ülkeleri olmak üzere üç farklı gruba ayrılmıştır. Gerek Amerika, gerekse Sovyetler Birliği etki alanlarını genişletmek için büyük bir gayret sarf etmişlerdir. Sovyetler birliği kendi etrafında açık bir sınır çizmiş ve batının kapitalist ekonomilerinden farklı olarak kendi ekonomik sistemini gerçekleştirmiştir. Batıdaki ekonomik sınırlar ise Amerika'nın politika ve ekonomik belirleyiciliğini yansıtmıştır(Uysal, 2002, 304-305).

Savaş henüz bitmeden gerçekleştirilen Bretton-Woods konferansında, doların altına bağlanarak rezerv para niteliği kazanmasıyla ABD'nin liderliği kesinlik kazanmış savaş sona erdiğinde ABD ekonomik, sosyal ve siyasi bir uluslararası yapılanmayı hedef almıştır. Bu ülkenin öncülüğünde Birleşmiş Milletler sistemi kurulmuş, IMF, Dünya Bankası ve GATT gibi Dünya ekonomisinde piyasa kurallarının işlenmesini sağlayacak amaç ve hedeflerle donatılmışlardır. Bu kuruluşlar, anlaşmalar ve bunların faaliyetleri çerçevesinde dünyada hem bir küreselleşme ve hem de bir dayanışma ortamı sağlanmak istenmiştir(Karluk, 1990, 2).

Bu Kurumlar hem merkezin iç düzenlenmesinde rol oynuyor, hem merkez-dışı dünyanın en büyük kesimini oluşturan GOÜ'nün düzenlenmesinde. Kredilerin akışında, bunlarla iç politikalar arasında ilişkilerin kurulması, denetleme, istikrar programları-yapısal uyum programları uygulaması IMF ve Dünya Bankası gözetiminde yürütülüyor (Kazgan, 1994, 32).

Aynı dönemde II nci Dünya savaşından tahrip olarak çıkan Batı Avrupa ülkeleri, Marshall Planı çerçevesinde yapılan yardımlarla tekrar toparlanmaya başlamıştır. Uzak doğu, Latin Amerika, Okyanusya Ülkeleri bağımsızlıklarını yeni kazanan sömürgelerle beraber dünya pazarlarındaki yerlerini almışlardır(DPT,1995, 1).

Bu arada bir taraftan tarım sektöründeki teknolojik devrim (yeşil devrim), diğer taraftan çokuluslu şirketlerin sayılarının ve faaliyetlerinin tüm dünyada artması üretimin sermayenin ticaretin ve işgücünün uluslararası nitelikler taşımasına yol açmıştır(Karlık, 1989, 12).

Günümüz dünyasında yaygınlık kazanan ekonomik bütünleşme hareketi önce 1950 ve 1960'lı yıllarda uluslararası ticaret alanında etkisini göstermeye başlamıştır. GATT sistemi içerisinde kodifiye edilen kurallar; uluslararası mal ticaretini bir disiplin altına almaya çalışmışlardır(DPT, 1995, 2)).

GATT kuruluş aşamasından bu yana küresel bir kurum olmuştur. bu amaçla ülkeler arasında korumacılığın sadece gümrük tarifeleri ve sınırlandırılmasını teşvik etmiştir. Sık sık gümrük indirimine giderek serbest ticaret koşullarının yaratılmasında oldukça başarılı olmuştur. 1948-1966 yılları arasında dünya ticareti yılda yüzde 6.6 arasında büyümüştür. 1966-1973 yılları arasındaki büyüme oranı ise yılda yüzde 9.2'ye çıkmıştır. Sanayileşmekte olan ülkelerinde de dünya ticaretindeki payı 1950'li yıllarda artarak yüzde 25 ile 30 orana ulaşmıştır. Gerek sanayileşmiş ülkelerin gerekse sanayileşmekte olan ülkelerin küresel düzeyde birbirlerine olan ekonomik bağımlılığı giderek artmaktadır. Bu gelişmelerde küreselleşmeye yeni bir ivme kazandırmaktadırlar (Eşkinat ve Kutlu, 2002, 244)).

ABD yeni hegemonik güç olarak önceleri reform politikalarının uygulaması için uygun ortamı yaratmış, uluslararası düzenlemeler özellikle ABD sanayi sermayesi tarafından belirlenmiştir. Bu dönemin uluslararası düzenlemelerinin temelini mal ticaretinin adım adım liberizasyonu ve ABD dolaşıma bağlı sabit kur sistemi oluşturmuştur. Çok düşük düzeylere inen dünya ticareti tekrar artmaya başlamış, ancak bu defa dış ticaret ağırlıkla endüstri içi ticaret niteliği kazanmıştır(Demir, 2001, 81).

Merkez ülkelerin artan ölçüde diğer sanayi ülkelerinin genişleyen iç piyasalarına yönelmesiyle, kapitalist sanayileşmiş ülkelerin dünya ticaretindeki payı 1950 – 70 arasında artış göstermiştir. UNCTAD verilerine göre, sanayileşmiş ülkelerin dünya ithalatındaki payı %65.5'den %72'ye, dünya ihracatındaki payı ise % 60.7'den %71.5'e çıkmıştır. Özellikle Avrupa içi ticaretin büyüme dinamiği hızlanmış ve bu süreç çevre ülkelerinin pazar olarak önemini giderek azaltılmıştır(Demir, 2001, 81).

Aynı dönemde Avrupa Birliği ticari etkinliğini arttırırken, Japonya büyük bir ticari güç olarak dünya sahnesine çıkmaktadır (Eşkinat ve Kutlu, 2002, 244).

II. Dünya savaşıdan sonra küresel finansal sistem kurulmuş ve ortaklara mali yönetim benimsenmiştir. Savaş sonrasında anahtar anlaşmasının 1944 yılında İMF kurulması ile niyetlenen Bretton Woods anlaşmasıdır. İMF'nin amacı geçici açıklar karşısında önemli sonuçlar olan yapısal tedbirlere başvurulmasını engellemek ve ülkeler arasındaki döviz istikrarını korumaktır (Eşkinat ve Kutlu, 2002, 266).

Her ne kadar uluslar arası bir finansal sistem oluşturulmuşsa da bu sistem ne savaş öncesinde ne de savaş sonrasında küresel değildir. Tek bir devlet tarafından yürütülen merkezi bir yönetime sahiptir. Sonuç olarak Amerika'nın sahip olduğu teknolojik üstünlük ve doların temel uluslararası para haline gelmesi bu ülkeyi küreselleşmenin merkezi yapmıştır. Ayrıca savaş sonrasında Avrupa ve Pasifik Asya'nın yeniden yapılanmaya çalışması da ona bu olanağı vermiştir. Amerika'nın gücü ve politik liderliği küreselleşmeye ivme kazandırmıştır. Bu ivme Amerika'nın doğrudan diğer ülkelere yaptığı yardımlar, ticaret liberizasyonu ve dolaylı olarak da IMF, Dünya Bankası, GATT 'ın gerçekleştirmiş olduğu yardımlar sayesinde olmuştur. Amerika'nın Marshall Planı ile doğrudan yabancı sermaye yatırımları desteklenmiştir(Uysal, 2002, 305).

Sermaye Hareketleri açısından bakıldığında, uzun genişleme döneminde, çevre ülkelere para sermaye ihracının görece öneminin azaldığı, finansal yatırımlar yerine sanayi yatırımlarının ağırlık kazandığı söylenebilir. 1948-1967 döneminde merkezden sermaye ihracının en yaygın biçimi dolaysız Amerikan yabancı yatırımları olmuştur. Yatırımların miktarı ve toplam yatırımlar içindeki payı bakımından çevrenin merkez sermayesi için önemini yitirdiği söylenebilir. Gerçekten de 1913 yılında İngiliz yabancı yatırımları içinde ülkelerin payı %74 iken, 1972 yılında Amerikan Yabancı yatırımları içinde çevrenin payı %40'ın altındadır ve daha önemlisi bu pay 1960-1972 döneminde düşme eğilimi göstermektedir(Demir, 2001, 81).

1960'lı yılların ve 1973'e kadar geçen dönemin merkez açısından ne kadar olumlu bir tablo sergilediği Tablo I'den izlenebilir. Gerek AT(Az), gerek ABD gerekse Japonya yüksek GSYİH artış hızı (sırasıyla %2.3 %4.2 ve %1.2) ve ihmal edilir düzeyde enflasyon (sırasıyla %4.4, %3 ve %5.4) oranlarıyla bu dönemi çok parlak bir başarı çizgisinde tamamladı. Dönemin yarattığı iyimserlik öyle güçlüdür ki, artık depresyonların Keynes'ci ekonomi politikaları sayesinde kapitalizme yöneltilecek en önemli bir eleştirinin, işsizliğin ve konjonktür dalgalarının tarihe karıştığına inanıldı; yaratılan olumlu şartların süreceği kanısı yayıldı. Bu güvenle, büyüme hızının yüksekliği sayesinde genişleyen Pazar olanaklarıyla, Merkez kendi içinde fazla sürtüşmeye düşmeden yaşadı ve GDÜ için de çok hoşgörülü davranabildi. Ne birincilerin, ne ikincilerin korumacı politikaları, ne de kurdukları bölgesel birlikler fazla eleştiri ya da yaptırım konusu oldu. Tabii, Sovyet Bloku karşısında Batı Bloku'nun bütünlüğünü koruma gereği de buna eklendi(Kazgan, 1994, 47-48).

Tablo 1 -Merkez Ülkelerde (sabit fiyatlarla) GSYİH, İşsizlik ve GSYİH Deflatörü Ortalama Yıllık Artış Hızı (1961-1993)

Yıllar	GSYİH(%)			İşsizlik (%)			Enflasyon Hızı (%)		
	AT-12	ABD	Japonya	AT-12	ABD	Japonya	AT-12	ABD	Japonya
1960-1970	4.8	3.8	10.5	2.3*	4.2	1.2	4.4	3.0	5.4
1971-1980	3.0	2.8	4.5	4.1	6.4	1.8	10.9	7.4	7.7
1971-1973	(4.6)	(4.4)	(6.7)	(2.7)	(5.5)	(1.3)	(7.9)	(5.5)	(8.1)
1974-1980	(2.4)	(2.2)	(3.6)	(4.8)	(6.8)	(2.0)	(12.2)	(8.2)	(7.7)
1981-1990	2.3	2.5	4.2	9.6	7.1	2.5	6.7	4.7	1.7
1980-1983	(0.9)	(0.7)	(3.3)	(8.2)	(8.5)	(2.3)	(10.7)	(7.4)	(2.9)
1984-1990	(3.0)	(2.8)	(4.6)	(9.9)	(6.3)	(1.4)	(5.3)	(3.8)	(1.4)
1991-1993	1.1	1.0	2.5	9.8	7.1	2.1	4.6	3.0	1.9

* 1964-1970 Dönemi Tahminidir.

Kaynak : Kazgan, Gülten, “Yeni Ekonomik Düzendeki Türkiye’nin Yeri”, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1994, s.49

1970’lerin ortasına kadar süren savaş sonrası döneme kapitalizm altın çağı adı verilir. ikinci dünya savaşından sonraki ilk çeyrekte dünya bir dizi gelişmiş kapitalist refah devletinin yükselişine tanıklık etti. Sosyal ve kolektif hizmetler genişledi, eğitim, kültür sağlık ve barınma alanlarında sübvansiyonlar arttı, alım gücü sürekli arttı ve işsizlik de düşük bir düzeyde seyretti. Bu yıllar, güçlü ekonomik gelişme ve hükümetlerin aktif ekonomik yönetim yıllarıydı. Başkan Nixon 1971’de şu söylemişti: Artık hepimiz Keynesçiyiz (Went, 2004, 106).

Ancak kapitalizmin bu altın devri, 1970’lerin ortalarında sona ermiştir(Ölmezogulları, 1999, 112). 1960’lı yılların sonlarında, savaş sonrası dönemin büyüme modeli (fordizm) çerçevesinde verimliliği daha fazla artırma potansiyeli tükenmiş, fordizm krize girmiştir. Sermayenin organik bileşimi artarken, verimlilik artış hızının düşmesi kar oranını düşürmüş ve böylece sanayiye yapılan yatırımlar için değerlendirme güçlüklerinin başlamasıyla bir kar krizi ortaya çıkmıştır (Demir, 2001, 82). Karlılıktaki değişimler kapitalizmin olağan konjonktürel iniş çıkışlarından ibarettir. Böyle olsa da, kar hadlerinin dibe vurduğu, 1979 -1982 arası

yıllar, işte Yeni Dünya Düzeni denilen programın yürürlüğe sokulmasıyla eş-anlılık gösterir(Güvenç, 1998, 37-38).

Yine de söz konusu 1945 – 1975 arası dönemde “küreselleşme” yönünden gelişmekte olan ülkeleri de kapsayacak şekilde çok önemli yapısal dönüşümler meydana geldi. Zaten bu 30 yılın birikiminin ardından, uluslararası ekonomilerin küreselleşmeye sıçraması, evrimin devrim dönüşmesi ancak böyle mümkün oldu. Küreselleşmeye yol açan olgu ve dinamikleri esas olarak dört kalemde toplayabiliriz(Güvenç, 1998, 37-38).

1945’de başlayan ve ayrışmalar dışında yirmi yıllık bir sürece yayılan “decolonsation” (sömürgelelikten çıkma) süreciyle “serbest” pazar alanının genişlemesi.

- Avrupa ülkelerinin ilkin “ortak pazar” kurmaları, sonra bunu bir “Avrupa Ekonomik Topluluğu’na yükseltmeleri.

- Gerçek anlamda “uluslararası şirketler” in çok uluslu şirketler’in sayıca artması, eknomideki yer ve rollerinin büyümesi.

- Japonya’nın öncü rolü.

4. İkinci Küreselleşme Evresi

Dünya ekonomisinde 1970’lerin başından itibaren istikrarlı büyüme sürecinden uzaklaşılması düşük büyüme hızı, işsizlik, istikrarsız fiyatlar, koruma siyasetlerine olan rağbetin yeniden artmasına sebep olmuştur. Bunun neticesinde bazı alanlarda küreselleşme devam ederken, bazı alanlarda da yeni bir akım olan bölgeselleşme yani bölgesel entegrasyon hareketleri hız kazanmıştır (Karluk, 1989, 212).

Savaş sonrası genişleme dönemi neden sona erdi? Genel olarak söylemek gerekirse, Altın çağı mümkün kılan özel koşullar bir sona ulaşmıştı ve genişleme dönemi yeni çelişkilerin ortaya çıkmasına neden olmuştu. Her şeyden önce Bretton Woods sisteminin çökmesine neden olan gelişmiş kapitalist ülkeler arasındaki artan rekabet ve tam istihdam koşulları altında arttan militanlaşma sonucu sendikalar, yükselen enflasyon, refah devleti reformlarına eşlik eden mali krizler ve her şeyden önce 1973 petrol krizinde ifadesini bulan üçüncü dünya kaynaklı hammaddelerin fiyatlarındaki artıştır (Went, 2004, 229).

Küreselleşme ile ilgili gelişmeler, tarihsel bir perspektif içerisinde değerlendirildiğinde dönüm noktasının 1973’teki Bretton Woods sisteminin çöküşü olduğu belirtilebilir. Doların altın bağlantısının kopması, ABD hegemonyası yerine AT, Japonya ve ABD üçlüsü çerçevesinde yeni bir kutuplaşmaya yer vermiştir (DPT, 1995, 23).

1944’ten 1970’li yılların başına kadar süren Bretton Woods sisteminde sabit kurlu rejim sermaye hareketlerinin kontrolünü de içerirken, sistemin

çöküşünden sonra, halen ülkelerin kendilerinin belirlediği farklı kur rejimlerinin uygulandığı, sermaye kontrollerinin tamamen ortadan kalkmasa da minimuma indiği, sistemsiz yada çoklu sistem denilen bir dönem yaşıyoruz. Bu döneme damgasını vuran en önemli oluşum, ülkelerin finans sistemi üzerindeki kısıtlama ve denetimlerin kaldırılarak ekonomilerini uluslararası sermaye akımlarına açtıkları, bu anlamda deregülasyon (kuralsızlaştırma) uygulamalarının uzantısı olarak ulusal finans piyasaları arasındaki sınırların ortadan kalktığı ve küreselleşmenin ekonomik yönünün temel ayağını oluşturan finansal küreselleşmedir (Eroğlu, 2002, 14).

Buna, bazı ek siyasal-ekonomik olayların Batı'nın gücünü sorgular niteliği eklenmelidir: biri, ABD'nin Vietnam'daki başarısızlığıdır, bir diğeri 1973 ve 1979-1980'deki birinci ve ikinci petrol krizlerinde OPEC' in başarısızdır; nihayet,- Japonya'nın ve Asya kaplanlarının sanayi ve ihracat alanındaki devlet destekli başarılarıdır(Eşkinat ve Kutlu, 2002, 205).

Dünya ekonomilerinde petrole bağımlı ve petrol ithalatçısı ülkelere başlatılan petrol şoku'nun da gündeme geldiği ortamda dünya ekonomisi "staglasyon" ortamına girmiştir. Petrol krizinin başladığı süreçte, gelişmiş ülkelerin ve özellikle ABD'nin ortaya koyduğu iktisaden toparlanma çabaları daha sonraki yıllarında nüvelerini ortaya koymuştur. Öyle ki, yaşanan kriz ortamında ortaya çıkan iktisadi zorluklarla mücadele etmek durumunda kalan, ABD ve diğer gelişmiş ülkeler ekonomilerini yeniden reorganize etmeye yönelirken, bu sayede küreselleşmenin de öncülerini arasında yer alan liberalleşme ve teknoloji geliştirme noktasında gelişmelere de kapı aralamışlardır (Balkanlı, 2002, 13).

1970'li yıllarda bu istikrarsızlık sürerken Merkez'in iç çatışmaları şiddetlendiği gibi, bunalımdan etkilenme oranı ve süresi de çok farklı oldu. Ayrıca dünya finans sistemini yaşayabilirliğini tehdit eden ağır borçlu GDÜ'nin denetime alınması gerekiyordu. İşte yeni ekonomik düzen tanımıyla 1970'li yılların sonu 1980'li yılların başı arasında tam serbest piyasa ekonomisi- küreselleşme hedefleri, bu sırada gündeme getirildi (Kazgan, 1994, 48).

Söz konusunu oluşum yeni bir ulus ötesi kapitalizm çağının başlaması olarak yorumlanmaktadır, ve bu alanda küreselleşme kapitalizmin yeni niteliksel dönüşümü olarak tanımlanmaktadır. Bununla birlikte, Yeni Dünya Düzeniyle ilgili olarak iki farklı ana düşünceden bahsedilebilir. İlkine göre küresel sistem, II: Dünya Savaşından bu yana önemli bir dönüşümden geçmemiştir. Hızlı ölçek değişimleri ve yeni kurumsal biçimler, uzun zamandan beri işlemekte olan sürecin devamı olmuştur. İkincisine göre ise, dünya ekonomisi, II. Dünya Savaşından itibaren, 1980'li yıllarda hızlanarak ilerleyen bir küreselleşme eğilimi içindedir. Bu küreselleşme eğilimi sadece niceliksel bir karakter taşımamakta, bir önceki dönemden niteliksel olarak ayrılan oluşumlar ve kurumlar yaratmaktadır (Eroğlu, 2002, 13-14).

II. Dünya Savaşı'ndan bu yana kapitalizm daha önceki dönemlere oranla çok daha hızlı ve çeşitli değişimlere sahne olmuştur. Sistem özü itibarıyla aynı

kalmakla birlikte bugün küresel kapitalizm denen yeni bir kavramsal kategorinin gerekli olduğu bir aşamayı yaşamaktadır. Dünya ekonomisini tek bir aşamayı yaşamaktadır. Dünya ekonomisini tek bir bütün haline getiren, toplumsal, politik ve kültürel alanları da içine alarak ulusal sınırları aşan bir oluşum içinde bulunmaktadır. Küreselleşme olarak nitelendirilen bu oluşumda üretim ve kar, sermaye hareketleri ve teknoloji uluslararası şirketler aracılığıyla küresel ölçüğe genişlemekte ve dünya ekonomisinde genel olarak bu şirketlerin denetimine doğru bir değişim yaşanmaktadır. Bu değişimin dinamikleri farklı dönemlerde farklı ilişkiler tarafından belirlenmiştir. Özellikle, sürecin önündeki birçok engelin 1970’li yıllardan sonra giderek ortadan kalması bu oluşumu hızlandırmıştır (Eroğlu, 2002, 14).

Uluslar arası ekonomide 1970’lerde sessiz sedasız bir devrim oldu ve oyunun alışlageldik kuralları kökünden değişti: uluslararası ekonomi küresel ekonomi olma sürecine girdi. Bunun sonucu olarak da, bir Fransız ekonomistin çok güzel dile getirdiği üzere, “Artık dünya pazarı buyurmakta, ulusal pazar uymaktadır (Güvenç, 1998, 19).

Ekonominin küreselleşmesi, uluslararası rekabeti sadece bir dış ticaret olmaktan çıkartıp, içiyle dışıyla tam boy bir ulusal ekonomi politikası haline dönüştürdü. Bir ülke ekonomisinin, bir sanayinin veya aslında hemen her türlü ekonomik etkinliğinin önündeki öncelikli hedef artık uluslararası hedefdir. En azından o etkinliğin uluslararası boyutunun da mutlaka hesaba katıldığı bir hedefdir (Güvenç, 1998, 19).

1980’li yıllar dünya ölçüsünde liberalleşme ve dışa açılma programlarının uygulandığı yıllar olarak tanımlanabilir. Liberalleşme politikaları ile piyasalara işleyişine daha çok rol tanımak amaçlanmıştır. Öte yandan dışa açılma programları ile gelişmiş ülkelerde başlayan bu eğilim önce gelişmekte olan ülkelere ve sonra da Avrupa’daki merkezi planlı ekonomilere yansıtılmıştır (DPT, 1995, 25).

Yeni Ekonomik Düzen’in temel öğretisel ögesi, evrensel düzeyde serbest piyasa ekonomisine geçiş; bütün ülkelerin dünya pazarlarıyla bütünleşmesi ve mal-hizmet sermaye hareketlerinin tam serbestleşmesi ile küreselleşmenin gerçekleştirilmesi. Bu amaçla ithalat-ihracat dış ticaret koruma politikalarının etkisinden arındırılacak; fiyat sübvansiyonları kalkacak paraların konvertibilitesi sağlanacak devlet tekelleri kaldırılacak kamu teşebbüsleri özelleştirilecek mallar gibi hizmetlerin ve sermayenin dolaşımındaki kamu müdahalesi de kaldırılacak dolaysız yatırımları portfolyo yatırımlar ve kısa vadeli sermaye hareketleri denetimden arındırılacak. Böylece dünya ekonomisi, katılanları özel girişimler olan, piyasalarına rekabet koşullarının egemen olduğu ve dürtüsünün kar olduğu bir alana dönüşecektir (Kazgan, 1994, 42).

Kısacası, yeni ekonomik düzen, kar haddindeki düşüşe karşı teknoloji devrimi yanında yürürlüğe konan bir kurumsal dönüşüm programıdır; öyle ki, Merkez-Çevre arasında yada merkez’in eşitleri arasında hiçbir ülkenin rekabet

koşullarında eşitliği aksatma olanağı olmasın mali desteklerle ve kamu girişimciliği yoluyla da diğerleri rekabet gücü artışı sağlama fırsatı bulunmasını ayrıca sermaye hiç kesintisiz yüksek kar haddi bulunan alanlara girebilsin ve dış sermaye “Çevre” tarafından çok aranır hale geldiği için, bunun yanında yüksek tavizler vermeye de hazır bir ortam oluşsun (Eşkinat ve Kutlu,2002,208).

Yeni Ekonomik Düzen’in bir diğer hedefi de, görünüşte, devletlerin “asli” görevleri dışında rolünün kalmadığı ve çok küçüldüğü özel girişimin dünya ekonomisiyle rekabet koşullarında bütünleştiği bir dünya ekonomik düzeni yaratmak işte küreselleşme ulusal devletin ekonomik işlevlerinin ortadan kalkmasıyla dünyanın tek bir pazar haline gelmesini içeren yeniden yapılanma öğelerinin en önemlilerindendir(Kazgan,1994,42).

İktisadi yapıda yaşanan dönüşüm ve bu dönüşümü destekleyen kuramın popülaritesini arttırması siyasi gelişmelerle de eşgüdömlü gidiyordu. 80’li yıllarla birlikte neoliberal görüş siyaset sahnesinde yerini almaya başladı: Amerika’da Ronald Reagan, İngiltere’de Margeret Thatcher ve Almanya’da Helmut Kohl’un liderliklerini yaptıkları neo-liberalizm temsilcisi sağcı partiler iş başına geldiler. Bu liderler, ellerinde bulunan güç araçlarını kullanarak neo-liberal iktisat politikalarının ve neo-liberal ideolojinin yer kürenin tüm noktalarına yayılmasını ve gerekirse dayatılmasını kendilerine misyon edindiler(Ulman, www.stratejikyildiz.edu.tr, Mart 2005).

Artık ekonominin organizasyonu neo-liberal politikaların getirdiği ilkeler uyarınca yapılıyordu(Baştürk www.isguc.org.senol1.htm,ET,Mart 2004).

Neo-liberal stratejistler amaçlarında çok başarılı oldular ve bugün küreselleşme özdeş tutulan gelişmeler birbiri ardına oluşmaya başladı. Dünyanın birçok yerinde iş başına gelen neo-liberal görüşün temsilcisi hükümetler, yeni oluşan uluslararası rekabet koşullarını bahane ederek, sermaye gruplarının lehine, başta emeğe yönelik politikalar olmak üzere bütün sosyal politikaları gevşetmeye başladılar. Kamu politikalarında teknik/faydacı akılcılık çerçevesinde devletin ekonomik alandaki konumu yeniden yapılandı ve özelleştirme uygulanması dünya çapında hızla yayıldı. Çokuluslu şirketler hem sayıca arttular, hem de faaliyet alanların “Küre”nin her yanına genişlettiler. McDonalds ve Coca cola gibi çok uluslu firmalar ve CNN, MTV gibi medya tekelleri vasıtasıyla kültür, sanat, eğlence ve tüketim alanlarında yeknesak ve dolayısıyla küresel formlar oluştu. Artan sınırlar ötesi ticaret hacmi uluslararası finans ağının oluşmasını sağladı. Verimliliği arttırma amacıyla geliştirilen işletme, adit ve danışmanlık gibi hizmetlerin dünya çapında yaygınlaşarak uluslararası ticaretin yayılma hızı ve iç uyumu sağlandı. İşte bugün geldiğimiz nokta budur (Ulman, www.stratejikyildiz.edu.tr, Mart 2005).

Özetlemek gerekirse, 1970 sonrasında yaşanan küreselleşmenin ekonomik boyutu sermayenin hareketliliğini tek başına, başarı göstergesi olarak görmekte ve ekonomik karın realizasyonu önündeki her türlü toplumsal idari yada kültürel kısıtlamayı “akıl dışı” yada “çağdışı” olarak nitelendirmektedir. Küreselleşme

ideolojisinin ardında yatan mantık kurgusu bakımından, sermayenin karlılığı etkin (verimli) kaynak dağılımının sağlanmasının dolayısıyla ekonomik refahın artırılmasının birincil koşuludur. Bu koşulun sağlanması ise ancak ve ancak tümüyle kural dışılaştırılan “serbest pazar” ekonomisinden geçmektedir (Yeldan2003, 24).

Bu arada 1990’ların başlarında Sovyetler birliğinin dağılmasıyla Sosyalist Blok’un çökmesi orta Asya ve Kafkasya ülkelerinin demokrasi ve piyasa ekonomisine yönelmeleri küreselleşmeyi olumlu etkileyen bir başka etken olmuştur. 2000’li yıllara geldiğimizde küreselleşme İnternet teknolojisi, uydu iletişimi, dijital dünya ve e-devlet kavramlarıyla, 1990’lı yıllarda taşıdığı vizyonu pekiştirmiştir. Günümüzde, küreselleşme sürecinin tamamlayıcı kavramı hızla dayalı elektronik ticarettir. Hisse senetleri, hazine bonoları, döviz işlemleri, mal ve hizmet dolaşımı, bankacılık ve borsa işlemleri fiili finans piyasaları yerine artık, elektronik piyasalarda ve bankacılık ortamında gerçekleşmektedir. Bu anlamda küreselleşme, ulusal pazarların ve teknolojilerin birleştiği; uluslararası ticaretin yerini e-ticaret’e bıraktığı; ulus devletin e-devlete yetki aktardığı; her türlü mal, hizmet ve kalifiye insan gücünün rekabet koşullarını sağlayacak düzeyde standartları yakalamak zorunda olduğu; kamu yönetimi ve siyaset kurumu açısından kendine özgü davranış kalıplarını yarattığı bir sürece dönüşmüştür (Orhan, 2002, 415).

Yukarıda ekonominin çeşitli alanlarında küreselleşme olgusu incelenmiştir. Ekonominin bazı alanlarında tam bir küreselleşme yaşanırken bazı alanlarında henüz ideal olarak belirlenen koşulların oluşmadığı görülmektedir. Örneğin küresel ticaret, mal ve hizmetlerin hiçbir sınır tanımadan sonsuz akışını gerektirmektedir. Bugün ticaretle ilgili tarife engelleri minimum düzeylerde indirilebilmiştir. Ancak, tarife dışı ve kültürel engeller küresel ticaretin akışını kesebilmektedir. Ayrıca küresel güçler karşısında bölgesel ittifaklar oluşmakta ve bölge dışında kalanlara neomerkantilist politikalar uygulanmaktadır(Eşkinat ve Kutlu, 2002, 272-273).

Genel bir değerlendirme yapacak olursak ekonominin, finansal piyasalar ve organizasyon ile ilgili alanları en hızlı küreselleşen kesimleridir.Emek piyasasında ise küresel eğilimler baskı altındadır.Küreselleşmenin katettiği yolun kavranmasında kritik faktör piyasalar arasında değişime aracılık eden aracın niteliğidir.Hem finansal piyasalar hem de örgüt ideolojisi ile ilgili değişim yüksek derecede sembollerle ifade edilen bilgilerin bir bilgisayar ekranından diğer bilgisayar ekranına ulaşılması ile gerçekleşmiştir.Benzer olarak ticaret ve yatırım alanlarında da sembollerle gerçekleştirilen değişim miktarı artmaktadır.Maddi olmayan hizmet üretiminin ticarete konu olan mallar içindeki payının artışı ticari faaliyetleri küreselleştirirken bilgi ve insan becerisinin sermaye olarak kullanılabilme fırsatlarının doğması yatırımları küreselleştirmektedir.Sembollerle ifade edilen malların, maddi mallar gibi sınır kapılarında bekletilmesi mümkün değildir. Bilgi serbest kalmak ve sınırları engelsiz aşmak istemektedir. Emek ise maddi bir üretim faktörüdür. Kontrol altına alınmakta düzenlemelere uymak zorunda kalmaktadır (Eşkinat ve Kutlu, 2002, 274).

5. Sonuç

Küreselleşme dünya ekonomisine yön veren önemli bir olgudur. Toplumsal yaşamın bütün alanları ile yakın ilişkisi olmakla birlikte, küreselleşme esas olarak ekonomik süreçlerle ilgili bir olgudur. Küreselleşmenin gelişimini sağlayan temel unsur uluslar arası mal ve sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesine yönelik politikaların uygulanması ve uluslar arası ticaret ile sermaye hareketlerinin önündeki engellerin kaldırılmasıdır. Küreselleşme ile ilgili tartışmalar 1980'li yıllarda başlamış olmasına rağmen, küreselleşmenin yüzyıllar öncesine dayanan bir geçmişinden bahsetmek mümkündür. Ayrıca küreselleşmenin tarihi kapitalizmin tarihinden ayrı ele alınamaz. Küreselleşme tarihini kapitalist sistemin hem doğal düzeninden hem de ekonomik ve politik doğasından almaktadır. Kapitalizm de süreç içerisinde yaşanan gelişmeler (başta teknolojik gelişmeler olmak üzere, ekonomik sorun ve krizler sonucu kendisini yenileme ve çağa uygun yapılanma ihtiyacını duymaktadır. Bu da, kapitalizmin yenilenmesini ifade eden küreselleşme gibi kavramların doğmasına yol açmıştır.

Küreselleşmenin ekonomik boyutu dikkate alındığında; küreselleşmenin tarihini; ticaretin küreselleşmesini kapsayan uluslar arası rekabetin ön plana çıktığı evre ve içinde yaşadığımız ekonomik gelişmeleri kapsayan sermayenin globalleşmesi evresi olmak üzere iki evreye ayırmak mümkündür.

Uluslararası sermaye hareketlerinin artan akışkanlığı, her iki küreselleşme evresinin de belirleyici özelliği olarak karşımızda durmaktadır. İktisat yazınında, 20. yüzyılın ikinci küreselleşme dalgasının henüz 1914 düzeyine ulaşmadığı konusunda tartışmalar sürmekle birlikte, günümüzde uluslararası finansal sermayenin akışkanlığını düzenleyen finansal araçların çeşitliliğini her iki küreselleşme evresinin niteliksel farklılıklarını da öne çıkarmaktadır. 19. ve 20. yüzyıl küreselleşme evrelerinin sermaye hareketleri açısından en önemli farkı, birincisinin reel bir mal-altın standardında –düzenlenirken, günümüzdeki ikinci evrenin fiyat kağıt paraların nominal değişim hareketlerine dayalı olduğudur (Yeldan, 2003, 19).

Ancak küreselleşme sürecinde sermaye piyasası için söz konusu olan serbest hareket etme imkanı, emek piyasası için geçerli değildir. Gerçek bir küreselleşmeden bahsedebilmek ve küreselleşmenin bütün ülkelerinin yararlanabilmesinin sağlanması için hem sermayenin hem emeğin dolaşımı serbest olmalıdır.

Tüm bu süreçler dikkate alındığında çıkarılabilecek sonuçlardan birisi; globalleşmenin sürekliliğinin garanti edilemeyeceğidir. Eğer akıllıca ve yaratıcı bir şekilde ele alınmazsa dışa açık yapılanmalardan geriye dönüşünün belirgin bir ihtimal olarak ortaya çıkacağıdır. Buna ilave diğer bir olası durum ise, yeni ticaret anlaşmaları ve uluslararası sermaye akışının sürüklendiği liberalleşme ve küresel ekonomiye göre yeniden yapılanma fırtınasının ortasında Soğuk-Savaş'ın yerini yeni bir Kuzey-Güney bağımlılık şeklinin almasıdır (Ay,2002,54).

KAYNAKÇA

- ALBAYRAK, G. Coşkun,(2002);”Globalizasyon Süreci ve Az Gelişmiş Ülkeler” [(Der. Uğur Selçuk Akalın, Globalizasyonun Yansımaları)] Akademi Yayınevi,İstanbul
- ALBENİ, Mesut ve EROĞLU, Ömer,(2002); “Küreselleşme, Ekonomik Krizler ve Türkiye “Bilim kitabevi, Isparta
- ANONİM,Küreselleşme,UlusDevletYönetişim”,<http://www.geocities.com/uretkenogrenciler>,Mart 2004
- AY, İsmail Cem,(2002) ”Küreselleşme Sürecinde Bölgeselleşme Eğilimlerinin Dinamikleri”, [(Der.Alkan, Soyak, İktisadi Yönelimler ve Sosyo-Politik Karşıtlıklar, Om Yayınları,İstanbul.
- AYDIN, M. Kemal,(2002)”Sermayenin Küreselleşmesi Kapitalizmin Altın Döneminden Neoliberal Dalgaya Uzanan Süreç” Değişim Yayınları, İstanbul,
- BALKANLI, A. Osman,(2002); ”Küresel Ekonominin Belirleyici Faktörleri Üzerine”, Uludağ Üniversitesi, İ.İ.B.F. Dergisi, Cilt:XXI, sayı:1
- BAŞTÜRK, Baştürk, Şenol, (03.2004)“Bir Olgu Olarak Küreselleşme:Sorunlar ve Bir Çözüm Önerisi; Küresel Yönetişim” www.isguc.org.tr/senol1.htm,Mart 2004
- DEMİR, Gülten,(2001);”Küreselleşme Üzerine”, Ankara Üniversitesi, SBF Dergisi, 56-1
- DPT,(1995); “Dünyada Küreselleşme ve Bölgesel Bütünleşmeler” DPT:2375-Ö.İ.K. 440, Ocak
- DULUPÇU, M.Ali,(2001);”Küresel Rekabet Gücü Türkiye Üzerine Bir Değerlendirme”,Nobel Yayın Dağıtım,Ankara
- EROĞLU, Nadir,(2002); “Finansal Küreselleşme: Devletin Düzenleyici Rolü Üzerine Etkileri” [(Der.Alkan, Soyak, İktisadi Yönelimler ve Sosyo-Politik Karşıtlıklar, Om Yayınları, İstanbul
- EŞKİNAT, Rana ve KUTLU Erol,(2002) “Dünya Ekonomisi”, Anadolu Üniversitesi, Eğitim Sağlık ve Bilimsel Araştırma Çalışmaları Vakfı Yayın No:50, Eskişehir
- GÜVENÇ, Nazım,(1998) ; “Küreselleşme ve Türkiye”, BDS Yayınları, İstanbul
- KARAÇOR, Zeynep,(2002) ;“Küreselleşme Süreci ve İstikrar Arayışındaki Türkiye Ekonomisi”, [(Der.), M. Ali Çukurçayır, Küresel Sistemde Siyaset, Yönetim ve Ekonomi, Çizgi Kitabevi

- KARAGÜL, Mehmet,(2001); "Küreselleşme, Küresel Kriz ve Türkiye", Afyon Kocatepe Üniversitesi, İ.İ.B.F. Dergisi, Cilt:15, sayı:2, Ocak
- KARLUK, Rıdvan,(1989); "Uluslararası Ekonomi, Teori ve Politikalar", Beta Yayınevi
- KARLUK, Rıdvan,(1990); Uluslararası Ekonomik ve Mali Kuruluşlar", Turhan Kitabevi, Ankara
- KAZGAN, Gülten,(2002);"İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi"Remzi Kitabevi,İstanbul
- KAZGAN, Gülten,(1998); "Ekonomide Dışa Açık Büyüme" Altın Kitapları Yayınevi,İstanbul
- KAZGAN, Gülten,(1994); "Yeni Ekonomik Düzendeki Türkiyenin Yeri ", Altın kitaplar Yayınevi İstanbul
- KIZILÇELİK, Sezgin,(2002); "Kapitalizmin Diasporası Olarak Küreselleşme", Eğitim Araştırmaları Dergisi, Sayı:6,Ocak
- ORHAN, S. Sevinç,(2002); "Küresel İktisat Politikaları Olarak Liberalizasyon" [(Der. M. Ali Çukurçayır), Küresel Sistemde Siyaset Yönetim Ekonomi Çizgi Kitabevi, Konya
- ÖLMEZOĞULLARI, Nalan,(1999); "Ekonomik Sistemler ve Küreselleşen Kapitalizm", Ezgi Kitabevi Yayınları, Bursa
- ÖZGÜÇ, Nazmiye ve TUMERTEKİN, Erol,(1999);"Ekonomik Coğrafya, Küreselleşme ve Kalkınma" Cantay Kitabevi, İstanbul
- SEYİDOĞLU, Halil ,(1999);"Uluslararası İktisat Teori Politika ve Uygulama" Turhan Kitabevi, İstanbul
- SEYİDOĞLU, Halil ,(2003);"Uluslararası Mali Krizler, İMF Politikaları, Az Gelişmiş Ülkeler, Türkiye ve Dönüşüm Ekonomileri", Doğuş Üniversitesi Dergisi, Sayı:4
- TAKIS,Taşkın,(2002) ; Fantastik Bir Festival :Küreselleşme;" Doğu Batı Düşünce Dergisi,Sayı :18,Şubat,Mart,Nisan.
- TOPRAK, Metin,(2001) "Küreselleşme ve Kriz Türkiye ve Dünya Deneyimi",Siyasal Kitabevi, Ankara
- TUTAR, Hasan, (2000);"Küreselleşme Sürecine İşletme Yönetimi", Hayat Yayınları, İstanbul, 2000.
- ULMAN, Burak, "Uzun Süreçte Küreselleşme: Bir Sihirli Kavramın Tarihteki Yerine Koyma Denemesi", www.stratejik.yildiz.edu.tr,Mart 2005

- UYSAL, Doğan,(2002); “Küreselleşme ve Gelişmekte olan Ülkeler”, [(Der. M. Ali Çukurçayır), Küresel Sistemde Siyaset Yönetim Ekonomi Çizgi Kitabevi, Konya
- WENT, Robert,(2004);”Küreselleşme Neoliberal İddialar Radikal Cevaplar” (Çeviren: Emrah DİNÇ) Yazın Yayıncılık, İstanbul
- YETİM, Nalan,(2002) ;”Küresel Üretim Yapılanmasına Kültürel Yanıtlar Ulusal Yerel, Doğu-Batı Düşünce Dergisi, sayı :18, Şubat, Mart, Nisan
- YELDAN, Erinç,(2003);”Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi Bölüşüm, Birikim ve Büyüme”, İletişim Yayınları, İstanbul.

ACCOUNTING STANDARDS OF SMALL AND MEDIUM-SIZED ENTERPRISES AND THE FUTURE OF ACCOUNTING PROFESSION

KOBİ MUHASEBE STANDARTLARI VE MUHASEBE MESLEĞİNİN GELECEĞİ

Mehmet CİVAN¹ Abdulkadir BİLEN² Ş.Gül REİS³

ÖZ

Sınırların kalktığı ekonomik ve ticari hayatta tüm finansal tabloların ve dolayısıyla yatırımcıların aynı dili konuşması için yapılan çalışmalar hızla devam etmektedir. Muhasebe adına yapılan ve uygulamaya geçmeye hazırlanan Uluslararası Muhasebe Standartlarıdır. Bu muhasebe standartlarıyla tüm ülkelerin muhasebe sistemleri ortak bir paydada birleşecek ve karşılaştırılmaları mümkün hale getirilerek yatırımlara sağlıklı bir şekilde yön verecektir. Ülkemiz ve dünya ekonomisi için ciddi bir potansiyel olan KOBİ' lere özel Muhasebe Standartları oluşturma girişimleri de hızla devam etmektedir. Bu alanda yapılan çalışmalar ülkemizde de devam etmektedir. Amaç tüm ülkelerin finansal tablolarının anlamlı hale getirilip kullanıcılarına sunulmasında ortak bir standardın oluşturulmasıdır.

Anahtar Kelimeler: KOBİ' ler, KOBİ Muhasebe Standartları, Muhasebe mesleği.

ABSTRACT

Works are being done in the order to have the financial tables and even investors speak the same language in the economic and commercial life whose borders were removed. International Accounting Standards is a study, which is related to accountancy has been prepared to put into practice. Accounting Standards of all the countries will be united in an agreed denominator with these accounting standards and they will lead the investments in a healthy way by comparing each other. Attempts in forming a special Accounting Standards for Small and Medium Industrial Enterprises (SMEs), which are serious potential for the economy of our country and for the world, are going on, works on this field also continue in our country. The aim of this is to form an agreed standard in order to make the financial tables of the countries in an understandable shape and to present them to the users.

Key Words: SMEs, SMEs Accounting Standards, Accounting Profession

¹ Yrd.Doç.Dr., Gaziantep Üniversitesi, İ.İ.B.F., İşletme Bölümü, civan@gantep.edu.tr

² Doç. Dr., Dicle Üniversitesi İ.İ.B.F., İşletme Bölümü, abilen@dicle.edu.tr

³ Arş. Gör., Gaziantep Üniversitesi, İ.İ.B.F., İşletme Bölümü, greis@gantep.edu.tr

I- INTRODUCTION

Accounting data has an important for investor, creditors, enterprise, economies, individual, etc. Accountancy is important to generate information these users. To generate this information ruggedly, enterprises must give true financial data. Turkey is a developing country and Turkey has foreign ingress-egress in its stock exchange. At the same time It invests abroad. To assess the financial data the same criteria with the others, accounting system must be comparable. Because of this accounting system has drifted a common accounting standards formation process. And Turkey has taken place in this exchange.

As is the world, in Turkey SMEs and their financial information have an important place in the economy too. Because of this, after International Financial Reporting Standards(IFRS), IFRS for SMEs has become important. And this IFRS has been generated since September 2003 by International Accounting Standards Board(IASB). IFRS for SMEs was published on 9 July 2009 by IASB. Turkish Accounting Standards Board(TMSK) has gone on to translate the English Draft to Turkish. And with Turkish Commercial Code Turkey is preparing to apply this Standard in Turkey.

This study focuses on the changes on accounting profession and importance of IFRS for SMEs with IFRS. In this context, in the second section deals with accountancy's future; third section deals with the place of SMEs in economies; fourth section deals with preparatory studies IFRS for SMEs and the last section deals with sample event. This study aims to help after IFRS for SMEs preparation studies.

II- ACCOUNTING PROFESSION AND ITS FUTURE

In our country, accounting profession was divided into three groups by the law no: 3568. The aim of this law is to organize the principles related with selecting the bodies, activities and audits of the organization, founding the "self employed accountancy", "self employed accounting and public accounting" and "sworn-in certified public accounting" professions and services and the chambers of certified public accountants and sworn in

Certified Public Accountants and the units at the chambers of Certified Public Accountants and sworn in Certified Public Accountants in order to make the activities and services in the businesses run in safe and healthy way and present the real condition in use of the related people and formal authorities in a neutral way by evaluating and auditing the results according to the related laws. The people, who get rights to do the profession according to the law, are called as Certified General Accountants, Certified Public Accountants and Sworn –in Certified Public Accountants. Besides, the highest organization of accounting profession is the Union of Chambers of Certified Public Accountants of Turkey (UCCPAT).

The importance of accounting profession is great for enterprises. In this country, the heart of economy and certainly the hearts of the businesses beat by means of accountancy. Because the owners of savings determine their roads in the lights of financial data explained to the public. That is, the investors or fund sellers and buyers decide their directions by observing the conditions of the sectors and businesses in the market.

As a result the saving owners have been doing their investments in the lights of the data explained to the public in this world where the savings have globalized and don't consider any borders. For this reason, this information given to the public must be presented to the users with an understandable, reliable and common language. That is, the investor should be able to reach to all financial information that he wished so that he can explain these obtained information and perform his plans.

Accounting profession has gained importance both in our country and in the world and the studies continue rapidly. All the member organizations of International Federation of Accountants-IFAC have been considered as the IASC members since 1983. The Association of Accounting Experts of Turkey and Union of Chambers of Certified Public Accountants of Turkey became the members (TURMOB) of IASC (Üstündağ,S,2003:4/8). The studies on this subject have speeded up with the increase in international investments and procedures by means of globalizing economy.

III- THE PLACE OF SMEs IN AN ECONOMY OF THE COUNTRY

SMEs definition has been defined different from country to country and even different in several sectors in a country. So, making a clear definition of SMEs is highly difficult. However if we want to define the SMEs in the most general meaning, the SMEs can be defined as a company whose employment number is less than 250 people according to the Treasury Undersecretaryship and its share proportion in administration capital is not much more than %25.

According to Draft IFRS for SMEs, SMEs don't have public accountability and SMEs publish general purpose financial statements for external users(Exposure Draft IFRS for SMEs,2007:14). These users are; enterprise owner who is not in enterprise management, capital lenders and information users like credit rating institutes(Akdoğan,2010:2). There are about 350 million different sized businesses and %90 (ninety percent) of these can be defined as SMEs and these SMEs have been supplying employment opportunities. The SMEs in EU are in the leading position of technological development.

In Turkey; The SMEs, consist of %98 of the businesses, have been supplying the %65 of the employment, %85 of the exportation and %35 of the supplementary value (value added tax).

SMEs have received share of %5 in banking credit volume. Because of this low share is that SMEs haven't have supplied enough financial information to creditors(Sayar and Okur,2007).

The accountancy is a vital element for the businesses to realize the investments after saving the data of the financial operations and sending the results to the users. The works related to bring the International Accounting (IAS) Standards into the accounting profession has continued rapidly day by day in recent years. One of the works that our country, which is in the membership process of European Union, has been doing for accounting profession is to adapt the International Accounting Standards to our accounting system and to put it into practice urgently.

One of the most important reasons of being the interest point of the small and Medium-Sized Enterprises in the world economies is that these enterprises have potential to give employment and labour. Big enterprises, which formed the essence of the economic development and developed until 1970s; as they reduced their employment capacities in the economic stagnation and regression in western European Countries and in the USA with the crisis in 1973, unemployed increased highly. Here the small and medium-sized enterprises gained importance in this period. So such enterprises handled the crisis successfully by adapting themselves to the economic conditions easily because of their flexible structures. As they haven't reduced the employment capacity, they also expanded the employment capacity by completing the market units that were left unemployed by the big enterprises. As a result of understanding the small and medium-sized enterprises are the great sources for employment, several support and encouraging policies have been put into practice to keep the existing ones and to encourage the new ones to be established in especially developed countries. Because several statistical researches showed the greatness and importance of the functions of the small and medium-sized enterprises in employment and in creating new works clearly(Sariarslan, 1994:33).

IV- PREPARATORY STUDIES ACCOUNTING STANDARDS FOR SMEs

When the world economy develops and widens, the domination of SMEs will increase. Because removing the commercial borders and removing the commercial restrictions in the world will make the SMEs reach the global markets simpler. SMEs require rehabilitations because the economy is quite dependent on SMEs, because the works done about SMEs will play roles in the future of the economy. SMEs have an important place in the economy of the country and in the social structure and their financial tables are important, too.

International Accounting Standards Committee (IASC) has been continuing its studies in order to define and validate the financial tables that SMEs prepared in the international style.

The aim of the studies also continuing in Turkey is to provide the international accounting unity, to increase the trust on the financial data, to give opportunity to be able to compare the financial data among the countries.

The professional organization and other important group representatives related with the profession made a round-table meeting in November 2005 and they explained that SMEs Accounting Standards are necessary and they concluded that the Turkish Accounting Standards Board (TASB) must be the only authority on this subject. TASB formed a new commission about SMEs accounting standards, UFRS' s works are followed closely and SMEs accounting standards, that the UFRS board would form, will be brought to our country soon. Forming and applying SMEs accounting standards is a serious process and the role of the employees of accounting profession group within this process is very important.

IFRS for SMEs was published on 9 July 2009 by IASB. For SMEs IFRS is summarized as per section. While IASB is preparing the Standard for SMEs, it takes into account developed and developing countries's conditions. According to Turkish Commercial Code draft, it is hoped that SMEs in Turkey will use this standard and Turkish Accounting Standards Board has gone on to translate the Standard that is 230 pages and 35 chapter from English to Turkish.

Fundamental characteristics of Standard for SMEs goes as follows(Özkan,2010:1-2):

- Unconcerned topics with SMEs aren' t included in the standard.
- Accounting policies that are easy to use have been offered in the standard.
- So principles have been simplified about assets, liability, income and expenditure's recognition and being evaluated.
- The standard require less comment and easier understandable than full set IFRS.

A serious preparation must be done to use it in cooperation both in our country and in the world in order to adapt very well. Because the differences of the countries, accounting systems, principles or standards, company structures, country economies and so the differences of SMEs structures and definitions may be the obstructing elements to speak about the accountancy in the same agreed language all over the world. In addition, the activity field of SMEs which is the common problem for the whole world and for our country must be expanded.

Using the standard by all the world SMEs makes accounting profession an international profession(Özkan,2010:47). Besides accounting standards which would be arranged for SMEs are very important in the accounting profession because preparing the financial tables of SMEs accounting standards according to

the reliable and accepted international accounting standards will result the investments become strong and stable.

There are three dimensions to use the standard for SMEs in Turkey. These are; Turkish Commercial Code Draft, integration to EU and perspective of TMSK. These dimensions must be stabilized(Çelik,2010:54).

V- SAMPLE EVENT INVESTIGATION

TURMOB (UCCPAT) arranged a symposium called as “Training of the Trainers” between 8 and 11 January 2007. The participants of this symposium were considered as the people who are there representative group of people performing the accounting profession. So several questions related to the developments of accounting standards in SMEs were asked to the participants of SMMM (Certified Public Accountants), SM (Independent Accountants), YMM (Sworn-In Certified Public Accountants), auditors and academicians for the development of accounting profession. The following findings were gained by us from the 150 people among them at the end of the evaluation.

Table 1: Evaluating the knowledge level of Turkish accounting standards in the titles that were performing the accounting profession.

	Choice	Professional Title					Total
		SMM	SMMM	YMM	Auditors	Others	
Have you any sufficient knowledge about the Accounting Standards of Turkey?	YES	2	45	7	1	7	62 (41,6%)
		3,2%	72,6%	11,3%	1,6%	11,3%	100,0%
	NO	2	9	0	0	3	14 (9,4)
		14,3%	64,3%	0,0%	0,0%	21,4%	100,0%
Partially	4	51	6	1	11	73 (49)	
		5,5%	69,9%	8,2%	1,4%	15,1%	100,0%
Total	8	105	13	2	21	149	
		5,4%	70,5%	8,7%	1,3%	14,1%	100,0%

There are Certified Public Accountants, Independent Accountants and Sworn-in Public Accountants among them, % 41.6 of them have the sufficient knowledge about the Turkish Accounting Standards, % 49 of them partly have knowledge. Left %9.4 part of them hasn't got enough knowledge about Turkish Accounting standards. The most well-informed group among these profession groups about Turkish Accounting Standards is the Sworn-in Certified Public Accountants (YMM).

Table 2: Grouping the participants who are among performing the accounting profession and believe in SMEs Accounting Standards is necessary.

	Choice	Professional Title					Total
		SMM	SMMM	YMM	Auditors	Others	
Is it a different Accounting Standards necessary for SMEs?	YES	5	77	7	2	15	106(70%)
		4,7%	72,6%	6,6%	1,9%	14,2%	100,0%
	NO	3	29	6	0	6	44(30%)
		6,8%	65,9%	13,6%	0,0%	13,6%	100,0%
Total		8	106	13	2	21	150
		5,3%	70,7%	8,7%	1,3%	14,0%	100,0%

The necessity of accounting standards for SMEs are considered necessary and about %70 of the participants supported that it is necessary and % 30 of them didn't agree with this idea. While all of the auditors participating in the investigation accepted that it was necessary, Sworn-in Certified Public Accountants didn't accept that idea. A great majority of the Independent Accountants and Certified Public Accountants supported that the Accounting Standards of SMEs are necessary. Disagreement reasons of the participants who didn't agree in forming the Accounting Standards for SMEs are as in the following graph.

Table 3: The reasons of the participants who didn't agree in forming different Accounting Standards for SMEs are as follows:

	Choice	In your opinion, what is the reason of the necessity for the Accounting Standards of SMEs?					Total
		Current standards are sufficient	Accounting Standards must be applied for SMEs	Because of economic condition	Difficulties may occur in application	Others	
Is it a different Accounting Standards necessary for SMEs?	NO	29	1	5	5	3	43
		67,4%	2,3%	11,6%	11,6%	7,0%	100,0 %

As it can be understood from the table, certainly there is a group against forming a different Accounting Standards for SMEs. %30 of the participants doesn't see any appropriate reasons in forming different accounting standards. As it can be

understood from the graph, the choice that the participants agree on is that the existing accounting system is sufficient. Besides, some people, who don't agree on, think that new accounting standards would cause difficulties in practice.

Table 4: The advantages are as follows according to the participants who agree in forming different accounting standards for SMEs.

		What is the most important advantage that the SMEs Accounting Standards contribute in?						Total
		It raises the market value of the businesses	It helps the management make a strategic decision	It reduces the operation cost	It increases the data flow speed	It gives us a chance to compare it with international companies	Others	
Is it a different Accounting Standards necessary for SMEs?	Choice							
	YES	12	38	13	12	22	4	101
		11,9%	37,6%	12,9%	11,9%	21,8%	4,0%	100,0%

The most important advantage is the thought that it would contribute to the management while giving a decision according to the participants who agree in forming a different accounting standards for SMEs. The following advantage is that it would give us the chance of comparing it with the international companies. The third important advantage is that administration costs would reduce and the fourth advantage is that the market price of the business would increase and data flow would speed up.

Table 5: The participants' comments on would be done activities that the work-groups must do were showed on the following graph.

		Put the activities, that this work group must do, in priority order					Total
		Choose a pilot region for applying the SMEs standards	Organizing seminars	Preparing brochures	Organizing training courses	Others	
Is a work group or preparation group necessary to make the SMEs Accounting Standards to be applied easy?	Choice						
	YES	37	14	8	35	3	97
		38,1%	14,4%	8,2%	36,1%	3,1%	100,0%
Total		37	14	8	35	3	97
		38,1%	14,4%	8,2%	36,1%	3,1%	100,0%

A great part of the participants joined in this investigation agreed on the necessity of forming a work-group in the application of the accounting standards of SMEs. Before beginning the application ,first a pilot region will be selected and it will be tried first here according to the participants. Besides, it is thought that training courses and seminars will be organized and according to the some participants some advertising brochures must be prepared.

Table 6: The groups who will be affected most by the Accounting standards of SMEs are as follows.

	Choice	Which one will be affected more? Below persons or institutions if the Accounting Standards of SMEs are applied?							Total
		Top Management	Partners	Creditors	Tax Offices	Financial Annalists	Different Chambers and Units	Employees	
Professional Title	SMM	2	0	0	0	1	1	1	5
		40,0%	0,0%	0,0%	0,0%	20,0%	20,0%	20,0%	100,0%
	SMMM	17	12	15	7	15	6	3	75
		22,7%	16,0%	20,0%	9,3%	20,0%	8,0%	4,0%	100,0%
	YMM	2	1	2	0	2	0	0	7
		28,6%	14,3%	28,6%	0,0%	28,6%	0,0%	0,0%	100,0%
	Auditors	1	1	0	0	0	0	0	2
		50,0%	50,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	100,0%
Others	6	1	1	2	3	0	1	14	
		42,9%	7,1%	7,1%	14,3%	21,4%	0,0%	7,1%	100,0%
Total		28	15	18	9	21	7	5	103
		27,2%	14,6%	17,5%	8,7%	20,4%	6,8%	4,9%	100,0%

Dependent Accountants, Certified Public Accountants, Sworn-in Public Accountants, Auditors and Academicians think that Top Management certainly will be affected mostly by this new application. The effects on the financial annalists, who do the financial analysis and make the financial tables become meaningful, is very high as not to be neglected. Besides, the creditors who support sources for funds will also be affected. Besides the Partners, tax offices, the Chambers and the Units are among the Institutions that will be affected.

CONCLUSIONS

In the next years, accounting profession will focus on the topic of standards and because of the ease of the application, preparation will speed up. When looking over the share in the economy of the country, accounting profession members, Independent Accountants, certified Public Accountants, Sworn-in Certified Public Accountants and TURMOB and TMSK (Turkish Accounting Standards Board) must prepare themselves for the accounting standards prepared for SMEs.

In international arena, the enterprises must do some activities related to develop the preparation works, to follow the developments in the processes of European Union for Turkey's membership and competition power. To be in the closest place of the developments and to put these into force are very important in order to make the economy of the country stand up and make it reach to stabilization. After the investigation, forming an accounting standards for SMEs in Turkey will help to develop the accounting profession and to reach the international integration and then this profession will become a dynamic structure. So it is inevitable.

Of course putting in practice the standard will have some potential problems about integration because of majority of SMEs in economies. Once Turkish Commercial Code becomes law it is going to inhere to put in practice the standard.

REFERENCES

- Akdoğan, N. 2010. "KOBİ Finansal Raporlama Standardına Genel Bakış ve Tam Set IAS/IFRS'lerden Farklılığı, Muhasebe ve Denetime Bakış Dergisi", Ocak:1-26.
- Çelik, O. 2010. "Küçük Ve Orta Büyüklükteki İşletmeler İçin Uluslararası Finansal Raporlama Standardı: Ne Zaman Ve Nasıl?", Muhasebe ve Denetime Bakış Dergisi, Ocak:41-55.
- Exposure Draft IFRS for SMEs.2007<http://www.iasb.org/NR/rdonlyres/DF3CB5E-7C89-4D0B-AB85-BC099E84470F/0/SMEProposed26095.pdf>.
- Özkan, S. 2010. "KOBİ'ler İçin Türkiye Finansal Raporlama Standardı'na Genel Bakış", 1. Adana Muhasebe Uygulamaları Sempozyumu, 4-6 Şubat:1-47, http://www.tmsk.org.tr/index.php?option=com_content&task=view&id=154&Itemid=92.
- Sarıaslan, H.1994. "Orta ve Küçük Ölçekli İşletmelerin Finansal Sorunları", TOBB Yayınları, No:281, Ankara.:33.
- Sayar, Z. and Okur, M.2007. "KOBİ Finansal Raporlama Standartları Taslağı ve Ülkemizde Uygulanabilirliği", 26. Türkiye Muhasebe Eğitimi Sempozyumu, 23-27 Mayıs 2007, Antalya, http://www.tmsk.org.tr/index.php?option=com_content&task=view&id=154&Itemid=92.
- Üstündağ, S. 2003. "Global Muhasebe Standartlarına Doğru", Active, Sayı:28, ss:4/8. www.tmsk.org.tr.

TÜRKİYE EKONOMİSİNDE DIŞ TİCARETİN GELİŞİMİ*

DEVELOPMENT OF FOREIGN TRADE IN ECONOMY OF TURKEY

Özgür POLAT¹

Mustafa Ş. ERSUNGUR²

Öz

Bu çalışmada ülke ekonomisi içinde önemli bir yere sahip olan dış ticaretin. 1923-2008 yılları arasındaki gelişimi dönemleri itibariyle değerlendirilerek, tarihsel süreç içerisinde ihracat ve ithalatta meydana gelen değişimlerin sebepleri ve sonuçları irdelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Dış Ticaret, Türkiye

Abstract

In this study, development of foreign trade which is very important in economy of Turkey is evaluated for the period of 1923-2008 and reasons and results of changes in exports and imports during the historical process are examined.

Key Words: Foreign Trade, Turkey

---

* Bu makale, Özgür POLAT'ın 2009 yılında savunduğu ve danışmanlığını Mustafa Ş. ERSUNGUR'un yaptığı "Türkiye'nin Dış Ticaret Verilerinin Öngörüsünde Yapay Sinir Ağları ve Box-Jenkins Modellerinin Karşılaştırmalı Analizi" isimli doktora tezinden yararlanılarak yazılmıştır.

¹Yrd. Doç. Dr., Dicle Üniversitesi İİBF İktisat Bölümü, zgrplt@hotmail.com

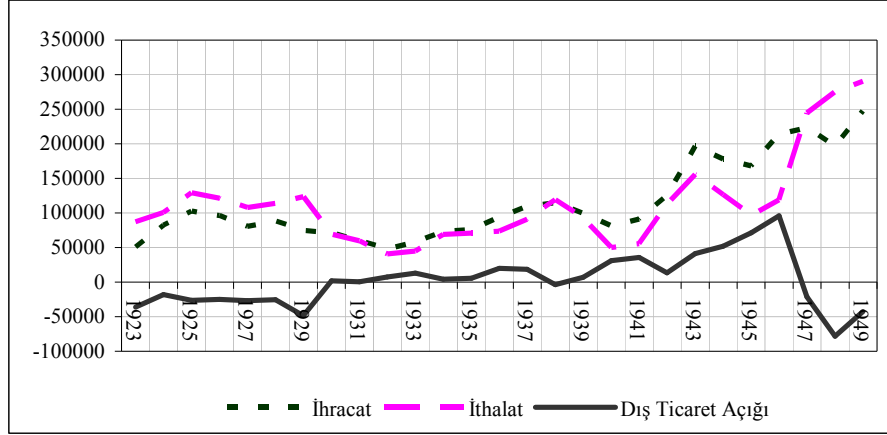
² Yrd. Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi

1. 1923-1949 Dönemi Dış Ticaret

1. Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı sonucunda işgücünün ve ülke topraklarının büyük bir bölümünün kaybedilmesi, Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde zaten kötü olan iktisadi hayatın daha da kötüleşmesine neden olmuştur. Bu sebeple Cumhuriyetin ilk yıllarında ekonomik düzenin kurulması bu dönemdeki hükümetlerin en önemli gündemini oluşturmaktaydı. Ülkede iktisadi düzenin yeniden kurulması, ekonomik bağımsızlık ve ulusal kalkınma amacıyla 17 Şubat 1923 yılında gerçekleştirilen İzmir İktisat Kongresi, bu dönemin iktisadi anlamda önemli bir kilometre taşıdır. Yerli ve yabancı sermaye sahiplerini yatırıma teşvik edici, piyasaya yönelik üretim yapan çiftçiyi özendirici, ekonomik hayata milli unsurların egemen olmasını kolaylaştırıcı ve katı olmayan bir korumacılığı hedefleyen kalkınmacı politikalar bu kongre sonunda kabul edilmiştir (Varol, 2003: 1). Özel sektör ağırlıklı ve piyasa ekonomisine yönelik bir iktisadi kalkınma modelinin benimsendiği bu kongrede (Çarıkçı, 1998: 3244) kabul edilen kararlar doğrultusunda yerli ve yabancı üreticileri destekleyici politikalar ile tarım ürünleri dışında kalan her türlü malı ithal etmek zorunda kalan bir ülke konumundan çıkarak sanayileşmenin geliştirilmesiyle birlikte üretimin çeşitlenmesi ve ihracatın artırılması hedeflenmiştir. İzmir kongresinde alınan kararlar, bu dönemde korumacı ve ithal ikameci politikaların hedeflendiğini göstermektedir (Şahin, 2006: 34).

Bu dönemin başlangıcında dış ticaret ile ilgili ilk düzenleme özelliğini taşıyan Lozan Antlaşmasına ek olarak imzalanan Ticaret Sözleşmesi, Türkiye'nin bağımsız dış ticaret politikalarını adeta dondurmuştur. Gümrük tarifelerinin 5 yıl süre aynı kalmasını, bazı istisnalar dışında ithalat ve ihracat yasaklarının kaldırılmasını ve yenilerinin yürürlüğe girmemesini öngören bu sözleşme (Boratav, 1998: 32), gümrük gelirlerini artırma ve sanayiye dış rekabetten koruma gibi Türkiye'nin dış ticarete etkin politikalar izlemesini engellemiştir (Varol, 2003: 1). Dış ticaret politikasındaki temel araçlardan olan gümrük tarifelerini değiştirme gücü elinden alınarak (Taşkın, 2003: 135) bağımsız bir dış ticaret politikası izlemesi çoğunlukla kısıtlanan Türkiye'nin ithalatı bu sözleşmenin imzalanmasını takip eden yıllarda Şekil 1'de görüldüğü gibi artış göstermiştir.

Şekil 1 1923-1949 Yılları Arası Türkiye'nin İhracat, İthalat ve Dış Ticaret Açığı

Kaynak: Tablo 1'deki veriler kullanılarak oluşturulmuştur.

Cumhuriyetin ilk yıllarında ülke ekonomisi dışa açık ve bağımlı bir hammadde ekonomisi görünümündeydi (Şahin, 2006: 44). Ülke ekonomisi içindeki önemi Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren devamlı artan ve 1923 yılında 51 milyon dolar civarında olan ihracatın ilk dört maddesi yaprak tütün, kuru üzüm ve pamuk-tiftik-ipek gibi tarım ürünleri olmuştur. 1923 yılında toplam ihracatta tarım sektörünün payı %88, sanayi sektörünün payı %9 ve madencilik sektörünün payı ise %3 civarında, toplam ithalatta ise sanayi sektörünün payı %94,6, madencilik sektörünün payı %5,3 ve tarım sektörünün payı %0,1 civarında gerçekleşmiştir (DTM, 1998: 30).

İktisadi hayatı düzenleyici politikaların uygulanmaya başlandığı Cumhuriyetin ilk yıllarında hem ihracatın hem de ithalatın arttığı Şekil 1'de görülmektedir. Ucuz devlet arazisi tahsisi, çeşitli vergi muafiyetleri, taşıma ve ulaştırma indirimleri, yerli malı kullanımı zorunluluğu gibi teşvik ve muafiyetler ile sermaye birikime destek verilerek sanayi üretiminin teşvik edilmesini sağlayan "Teşvik-i Sanayi Kanunu"nun çıkarıldığı 1927 yılında (Köseoğlu, 2005: 5) azalan ihracat ertesi yıl tekrar artış göstermiştir, ancak Dünya Ekonomik Bunalımı'nın yaşandığı 1929 yılından başlayarak 1932 yılına kadar hem ihracat serisi hem de ithalat serisi azalan bir trend haline dönüşmüştür (Şekil 1).

1929-1949 döneminde Türkiye'nin genel dış ticaret eğilimi tarım ürünleri ihracatı ve sanayi malları ithalatı şeklinde olmuştur. Tablo 1'de Türkiye'nin 1929-1949 yılları arasındaki dış ticaretine ait veriler yer almaktadır. 1923 yılında yaklaşık 51 milyon dolar olan ihracat 1930 yılında 71 milyon dolara yükselerek %40 oranında artış göstermiştir. İthalat ise 1923 yılında 87 milyon dolar seviyesinde iken

Dünya Ekonomi Bunalımının yaşandığı yıllarda azalışa geçerek 1930 yılında %19 oranında bir azalma ile 70 milyon dolar seviyesinde gerçekleşmiştir.

Dünya ekonomi bunalımının yaşandığı 1930-1939 yılları arasında radikal dış ticaret politikalar ile ekonomi dışı kapanarak devlet desteğiyle milli sanayinin geliştirilmesi amaçlanmıştır. Türkiye ekonomisinin dünya ekonomisi ile entegrasyon düzeyinin nispeten düşük olması, ihracatın tarım ile beraber diğer sektörleri de ihtiva etmesi ve ülke ekonomisinin kendi kendine yetecek seviyede olması gibi nedenler ile Türkiye'nin dünya ekonomisi bunalımından olumsuz bir şekilde etkilenmesi diğer ülkelere nazaran daha hafif olmuştur (Başkaya, 2004: 74). İlk defa bir gümrük tarifesi yürürlüğe girdiği (Varol, 2003: 1) ve dünya ekonomisinin büyük bir bunalıma sürüklendiği 1929 yılından sonra ithalata sınırlar getirilerek dış ticaret açığının fazla vermesinin amaçlandığı tedbirlerin alınması (Kepenek ve Yentürk, 2001: 67) ile birlikte, ithalatın 1932 yılına kadar azalan bir seyir izlediği ve 1933 yılından itibaren artışa geçtiği görülmektedir. 1930'lu yıllar devletin dış ticaret üzerindeki müdahalesinin oldukça fazla hissedildiği bir dönem olarak karşımıza çıkmaktadır. 1930 yılında ihracat ve ithalat değerleri sırasıyla 71,3 ve 69,5 milyon dolar iken, 1940 yılına gelindiğinde ihracat yaklaşık %12 oranında artarak 80,9 milyon seviyesine yükselirken, ithalat ise % 13 oranında azalarak 50 milyon dolar seviyesine gerilemiştir. Şekil 2'de görüldüğü gibi 1930-1940 yılları arasında ihracatın ithalattan daha fazla artması sayesinde ihracatın ithalatı karşılama oranının bu yıllar arasında oldukça iyi seviyelere yükselirken, 1930-1937 yılları arası dış ticaret fazlasının yaşandığı yıllar olmuştur (Tablo 1).

Tablo 1 1923-1949 Dönemi Türkiye'nin Dış Ticareti

Yıllar	İhracat		İthalat		Dış Ticaret Dengesi (1000 \$)	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı (%)
	Değer (1000 \$)	Değişim Oranı (%)	Değer (1000 \$)	Değişim Oranı (%)		
1923	50790		86872		-36082	58,47
1924	82435	62,31	100462	15,64	-18027	82,06
1925	102700	24,58	128953	28,36	-26253	79,64
1926	96437	-6,10	121411	-5,85	-24974	79,43
1927	80749	-16,27	107752	-11,25	-27003	74,94
1928	88278	9,32	113710	5,53	-25432	77,63
1929	74827	-15,24	123558	8,66	-48731	60,56
1930	71380	-4,61	69540	-43,72	1840	102,65
1931	60226	-15,63	59935	-13,81	291	100,49
1932	47972	-20,35	40718	-32,06	7254	117,82
1933	58065	21,04	45091	10,74	12974	128,77
1934	73007	25,73	68761	52,49	4246	106,18

Tablo 1 (Devam)1923-1949 Dönemi Türkiye'nin Dış Ticareti

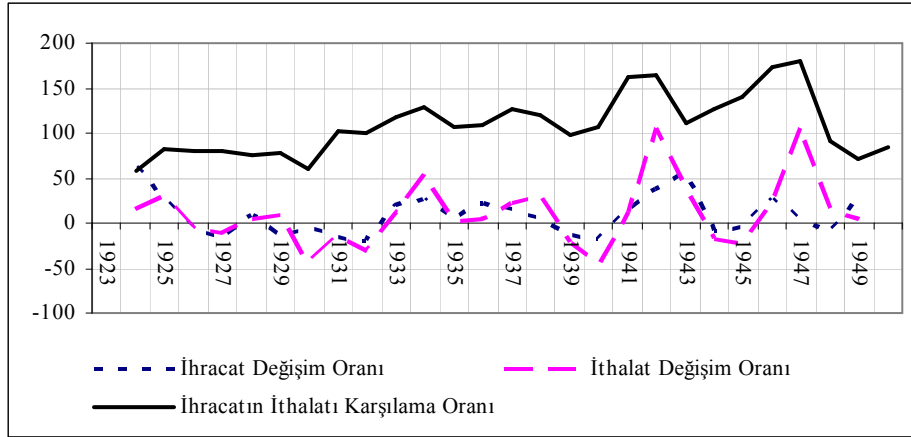
1935	76232	4,42	70635	2,73	5597	107,92
1936	93670	22,87	73619	4,22	20051	127,24
1937	109225	16,61	90540	22,98	18685	120,64
1938	115019	5,30	118899	31,32	-3880	96,74
1939	99647	-13,36	92498	-22,20	7149	107,73
1940	80904	-18,81	50035	-45,91	30869	161,69
1941	91056	12,55	55349	10,62	35707	164,51
1942	126115	38,50	112879	103,94	13236	111,73
1943	196734	56,00	155340	37,62	41394	126,65
1944	177952	-9,55	126230	-18,74	51722	140,97
1945	168264	-5,44	96969	-23,18	71295	173,52
1946	214580	27,53	118889	22,61	95691	180,49
1947	223301	4,06	244644	105,78	-21343	91,28
1948	196799	-11,87	275053	12,43	-78254	71,55
1949	247825	25,93	290220	5,51	-42395	85,39

Kaynak: http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=621 (23/06/2009)

Türkiye Cumhuriyeti 2. Dünya Savaşına katılmamasına rağmen dış ticareti savaşın etkilerinden oldukça olumsuz bir şekilde etkilenmiştir. Bir milyon kişilik bir ordunun silah altında tutulması mecburiyeti üretim ve tüketim üzerinde etkili olmuştur. Hem tarımsal üretimin düşmesi hem de ithalatın savaş nedeniyle azalması sonucunda ithalatta büyük düşüşler yaşanmıştır (DTM, 1998: 11). 1938 yılında 119 milyon dolar seviyesinde olan ithalatımız 1939 ve 1940 yıllarında sırasıyla %22 ve %46 oranlarında düşüş göstermiştir (Tablo 1).

İthalatı kıstak ve ihracatı arttırmaya yönelik olarak Cumhuriyet tarihimizin ilk devalüasyonunun gerçekleştirildiği 1946 yılında (Çelebi, 2001: 59) toplam ithalat 119 milyon civarında iken, Dünya Bankası, Uluslararası Para Fonu (IMF), Avrupa Ekonomik İşbirliği Örgütü ile Gümrük Tarifleri ve Ticaret Genel Anlaşmasına taraf olunarak ticaretin serbestleşmesi yönündeki eğilimlerin güçlendiği 1947 yılında (Varol, 2003: 2) ithalat 245 milyon civarında gerçekleşerek bir önceki yıla göre iki kattan daha fazla oranda artmıştır. Dünya Ekonomik Bunalımı ve 2. Dünya Savaşının yaşandığı 1929-1947 yılları arasında sadece 1938 yılı hariç her yer yıl ihracat değeri ithalat değerini aşarak dış ticaret fazla vermiştir (Tablo 1).

Şekil 2 1923-1949 Dönemi İhracat ve İthalat Değişim Oranları ve İhracatın İthalatı Karşılama Oranı (%)

Kaynak: Tablo 1'deki veriler kullanılarak oluşturulmuştur.

1940-1949 yılları arasında ihracat ve ithalat büyük artışlar göstermiştir. Ancak 1949 yılına gelindiğinde artan dış ticaret ithalat lehine gerçekleşerek ihracatın ithalatı karşılama oranı neredeyse 1929 yılı seviyelerine gerilemiştir. Bu yıllarda ithalat değişim oranlarının ihracat değişim oranlarından fazla gerçekleşmesiyle birlikte 1947 yılından itibaren dış ticaret açıkları ekonomide bir sorun teşkil etmeye başlamıştır (Şekil 2).

2. 1950-1979 dönemi dış ticaret

Önceki dönemlerde uygulanan devletçi ve müdahaleci iktisat politikalarından farklı olarak bu dönemde, ekonomide liberalizasyonu artıracak yönde adımlar atılmıştır (Şahin, 2006: 105). Türkiye'ye dış yardımların arttığı, ekonominin serbestleşmesi yönünde uygulanan liberal politikaların arttığı, tarımda makineleşmenin yaygınlaştığı, Kore Savaşı'nın neden olduğu yüksek dünya konjonktürü etkisinin hissedildiği ve tarım sektöründe iyi ürün yıllarının birbirini izlediği 1950'li yıllarda ülke ekonomisinde hızlı bir gelişme başlamıştır (DTM, 1998: 14). Tek partili sistemden çok partili sisteme geçildiği 1950 yılı sonrasında liberal iktisadi politikalar uygulanmaya başlanmıştır.

1950 yılında iktidara gelen Demokrat Parti Hükümetinin ithalatı %60 oranında libere etmesiyle (Şahin, 2006: 121), 1950 yılında yaklaşık 286 milyon dolar olan toplam ithalat, 1952 yılında neredeyse iki kat artarak yaklaşık 556 milyon dolar seviyesinde gerçekleşmiştir (Tablo 2). Uygulanan liberal politikalar ile birlikte birikmiş döviz rezervlerinin 1950-1960 yılları arasında ithalatın artmasında rol oynadığı söylenebilir (Varol, 2003: 2). 1950 yılında Türkiye'nin ihracatı 263 milyon dolar ve ithalatı 286 milyon dolar seviyesinde olup ihracatın ithalatı karşılama oranı

%92 gibi dönemin en yüksek değerini almıştır. 1979 yılında ihracatın ithalatı karşılama oranı yaklaşık yarı yarıya düşerek %44 seviyelerine gerilemiştir (Tablo 2).

1957 yılında 345 milyon dolar düzeyine yükselen ihracat; tarım sektöründeki gelişmenin durması, iç fiyatlardaki artışa rağmen sabit kur politikasının devam ettirilmesi ve destek politikalarının ihracatı teşvik etmekten uzak olması sonucunda (Varol, 2003: 3) ertesi yıl yaklaşık %28 düşüş göstererek 247 milyon dolar düzeyine gerilemiştir (Tablo 2).

Tablo 2 1950-1979 Dönemi Türkiye'nin Dış Ticareti

Yıllar	İhracat		İthalat		Dış Ticaret Dengesi (1000\$)	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı(%)
	Değer (1000 \$)	Değişim Oranı (%)	Değer (1000 \$)	Değişim Oranı (%)		
1950	263424	6,29	285664	-1,57	-22240	92,21
1951	314082	19,23	402086	40,75	-88004	78,11
1952	362914	15,55	555920	38,26	-193006	65,28
1953	396061	9,13	532533	-4,21	-136472	74,37
1954	334924	-15,44	478359	-10,17	-143435	70,02
1955	313346	-6,44	497637	4,03	-184291	62,97
1956	304990	-2,67	407340	-18,15	-102350	74,87
1957	345217	13,19	397125	-2,51	-51908	86,93
1958	247271	-28,37	315098	-20,66	-67827	78,47
1959	353799	43,08	469982	49,15	-116183	75,28
1960	320731	-9,35	468186	-0,38	-147455	68,51
1961	346740	8,11	507205	8,33	-160465	68,36
1962	381197	9,94	619447	22,13	-238250	61,54
1963	368087	-3,44	687616	11,00	-319529	53,53
1964	410771	11,60	537229	-21,87	-126458	76,46
1965	463738	12,89	571953	6,46	-108215	81,08
1966	490508	5,77	718269	25,58	-227761	68,29
1967	522334	6,49	684669	-4,68	-162335	76,29
1968	496419	-4,96	763659	11,54	-267240	65,01
1969	536834	8,14	801236	4,92	-264403	67,00
1970	588476	9,62	947604	18,27	-359128	62,10
1971	676602	14,98	1170840	23,56	-494239	57,79
1972	884969	30,80	1562550	33,46	-677581	56,64
1973	1317083	48,83	2086216	33,51	-769133	63,13
1974	1532182	16,33	3777501	81,07	-2245319	40,56
1975	1401075	-8,56	4738558	25,44	-3337483	29,57
1976	1960214	39,91	5128647	8,23	-3168433	38,22
1977	1753026	-10,57	5796278	13,02	-4043252	30,24
1978	2288163	30,53	4599025	-20,66	-2310862	49,75
1979	2261195	-1,18	5069432	10,23	-2808236	44,60

Kaynak: http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=621 (Erişim Tarihi 23/06/2009)

1963 yılından itibaren beşer yıllık planlar ile iktisadi hayatta belirli düzenlemeler yapılmaya başlanmıştır. Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planının (BYKP) uygulandığı 1963-1967 döneminde GSMH %28,2 oranında artmış ve ekonominin yıllık büyüme hızı %6,7 oranında gerçekleşmiştir (DTM, 1998: 15). 1960'lı yıllarda uygulanan sabit kur politikası sonucunda yurtiçi fiyat artışlarının yurtdışı fiyat artışları üzerinde seyretmesi ile birlikte ulusal para aşırı değerlendirilmiş ve ihracatı olumsuz etkileyen bu gelişme ile birlikte ihracatı teşvik edici tedbirler uygulanırken, ithal talebini kontrol altına almak amacıyla da miktar kısıtlamaları ve ithalat yasakları uygulanmıştır (Varol, 2003: 3). 1960 yılında 320 milyon dolar olan ihracat 1970 yılında 588 milyon dolar seviyesine yükselerek on yıllık süre zarfında %96 oranında yükselirken, ithalat ise 1960 yılında 468 milyon dolar seviyesinden 1970 yılında 947 milyon dolar seviyesine yükselerek on yıl içinde %102 oranında artarak ihracattan daha fazla artış göstermiştir (Tablo 2).

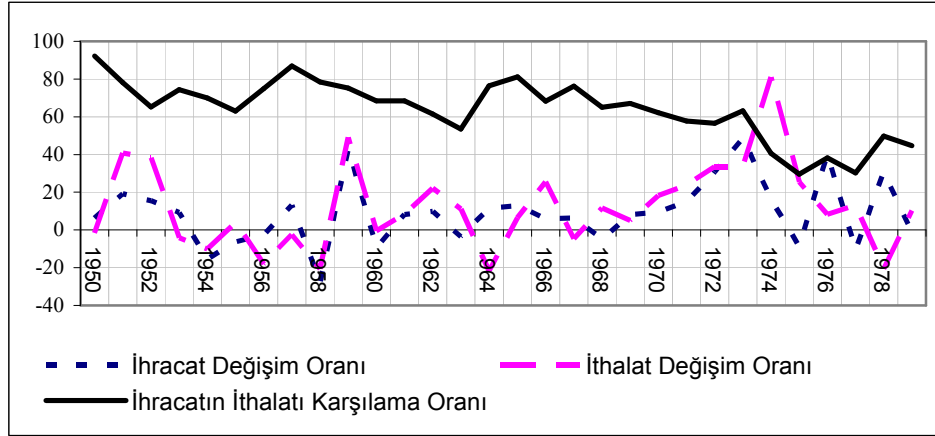
İthal ikamesine dayalı kalkınma stratejilerinin etkili olduğu 1960'lı yıllardan sonra Türkiye hızlı bir kalkınma sürecine girmesine rağmen, 1974 yılında dünya petrol fiyatlarının hızlı yükselişi ve petrol krizi ülkenin dış ticaret hadlerinin bozulmasına ve dolayısıyla ödemeler dengesindeki yükün artmasına neden olmuştur (Varol, 2003: 3). 1974 yılından itibaren petrol fiyatlarının yükselmesi ve bu yükselişin harekete geçirdiği ithal malların fiyatlarındaki artış nedeniyle cari işlemler açıkları kısa sürede birkaç kat yükselmiştir (Şahin, 2006: 183). 1973 yılında 2,08 milyar dolar seviyesinde olan ithalat, 1974 yılında yaklaşık %80 artış göstererek 3,77 milyar dolar seviyesine ulaşmıştır (Tablo 2). Şekil 3'te görüldüğü gibi 1974 yılında ithalatta meydana gelen %80 civarındaki artış bu dönemde gerçekleşen en büyük ithalat değişim oranı olmuştur. İhracatın ithalat kadar artmaması dolayısıyla 1973 yılında 769 milyon dolar civarında olan dış ticaret açığı 1974 yılında 2,2 milyar dolar civarına yükselmiştir. 1970'li yıllarda ithalatta yaşanan büyük artışlar 1977 yılında zirve yaptıktan sonra 1978 yılında %20 oranında bir düşüş kaydetmiştir (Tablo 2). Dünya petrol krizinin yaşandığı 1970'li yıllarda ithalatın artış hızı ihracatın artış hızında çok daha fazla olması dolayısıyla sürekli ortaya çıkan yüksek dış ticaret açıkları ödemeler bilançosunda ciddi sorunlar yaşanmasına yol açmıştır.

1970 yılında 588 milyon dolar olan ihracat 1979 yılında neredeyse 4 kat artarak 2,2 milyar dolara yükselmiştir. İthalat ise 1970 yılında 948 milyon dolar iken 1979 yılında 5 kattan daha fazla artarak 5,1 milyar dolar seviyesine ulaşmıştır. 1970 yıllarda ithalatın ihracata nazaran oldukça yüksek hızlarda artması sonucunda 1970 yılında 359 milyon dolar seviyesinde olan dış ticaret açığı 1979 yılına gelindiğinde 9 kattan daha fazla artarak 2,8 milyar dolar seviyesine yükselmiştir (Tablo 2).

1970'li yıllarda yaşanan Dünya Ekonomisindeki olumsuzlukların etkisiyle de 1950 yılında %92,2 oranında olan ihracatın ithalatı karşılama oranı 1975 yılında %29,6 seviyesine kadar gerilemiştir. Petrol Krizinin yaşandığı yıllarda petrol fiyatlarının artmasıyla ithalatın oldukça büyük bir kısmını oluşturan hammadde alımlarının ithalat değerlerinin hızlı bir ivme ile artmasına yol açtığı söylenebilir.

1970 yılından sonra ithalat değişim oranı hızla artmış ve 1974 yılında %81,07 seviyesinde gerçekleşerek dönemin en yüksek seviyesine yükselmiştir (Şekil 3).

Şekil 3 1950-1979 Dönemi İhracat ve İthalat Değişim Oranı ve İhracatın İthalatı Karşılama Oranı (%)

Kaynak: Tablo 2'deki veriler kullanılarak oluşturulmuştur.

3. 1980 Sonrası Dış Ticaret

1980 yılından önce, ithalat ile karşılanan yurtiçi talebin koruyucu ve özendirici önlemler sayesinde yerli üretim ile karşılanmasını amaçlayan ithal ikame stratejisi uygulanırken, 1980 sonrasında, gelişebilecek ve rekabet edebilecek potansiyele sahip ihracata dönük endüstrilerin teşvik edildiği ve desteklediği ihracatın özendirilmesi stratejisi uygulanmaya başlanmış ve ihracatın artırılması ile ödemeler dengesi sorunlarının çözülmesi ve makro ekonomik istikrarın sağlanması hedeflenmiştir (Kızıltan ve Ersungur, 2009: 1).

1970'li yılların ortasından itibaren yaşanan petrol krizi ile birlikte ülke ekonomisinin yaşadığı ciddi ekonomik sorunları ortadan kaldırmak ve ekonominin gidişatına işlerlik kazandırmak amacıyla 1980 yılında 24 Ocak kararları olarak bilinen geniş kapsamlı bir paket uygulamaya konulmuştur (Erdoğan, 2006: 31). 1980 yılında sanayileşme yoluyla dışa açık büyüme modeline geçilmesi ile birlikte, sanayileşme stratejisi olarak emek-yoğun, yerli hammaddelere dayanan ve dünya pazarlarında ülke ekonomisi bakımından rekabet gücü yüksek olduğu düşünülen sektörlerin desteklenmesi hedeflendiğinden, ihracatın teşvik edilmesi amacıyla doğrudan parasal ödemeler, istisnalar ve düşük faizli krediler şeklinde teşvik araçları uygulamaya konulmuştur (Ersungur ve Yalman, 2009: 83).

Bu dönemde uygulanan sanayileşme stratejileri, üretimde ithal girdiler kullanımını arttırmış ve ekonomiyi dışa bağımlı bir çizgiye getirerek, ödemeler

bilançosu açıklarına ve döviz kıtlığına sebep olmuştur (Ersungur ve Kızıltan, 2007: 272). Türk Lirasının döviz karşısında değer kaybetmesi, petrol ve petrol ürünlerinin ithal kalemlerimiz içinde önemli bir yer tutması ithalatın ihracattan kopmasına neden olmuştur (Aksoy ve Coşkun, 2004: 413-414).

Tablo 3 1980-2008 Dönemi Türkiye'nin Dış Ticareti

Yıllar	İhracat		İthalat		Dış Ticaret Dengesi (1000\$)	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı (%)
	Değer (1000 \$)	Değişim Oranı (%)	Değer (1000 \$)	Değişim Oranı (%)		
1980	2910122	28,7	7909364	56,02	-4999242	36,79
1981	4702934	61,61	8933374	12,95	-4230439	52,64
1982	5745973	22,18	8842665	-1,02	-3096692	64,98
1983	5727834	-0,32	9235002	4,44	-3507168	62,02
1984	7133604	24,54	10757032	16,48	-3623429	66,32
1985	7958010	11,56	11343376	5,45	-3385367	70,16
1986	7456726	-6,3	11104771	-2,1	-3648046	67,15
1987	10190049	36,66	14157807	27,49	-3967757	71,97
1988	11662024	14,45	14335398	1,25	-2673374	81,35
1989	11624692	-0,32	15792143	10,16	-4167451	73,61
1990	12959288	11,48	22302126	41,22	-9342838	58,11
1991	13593462	4,89	21047014	-5,63	-7453552	64,59
1992	14714629	8,25	22871055	8,67	-8156426	64,34
1993	15345067	4,28	29428370	28,67	-14083303	52,14
1994	18105872	17,99	23270019	-20,93	-5164147	77,81
1995	21637041	19,5	35709011	53,46	-14071970	60,59
1996	23224465	7,34	43626643	22,17	-20402178	53,23
1997	26261072	13,08	48558721	11,31	-22297649	54,08
1998	26973952	2,71	45921392	-5,43	-18947440	58,74
1999	26587225	-1,43	40671272	-11,43	-14084047	65,37
2000	27774906	4,47	54502821	34,01	-26727914	50,96
2001	31334216	12,81	41399083	-24,04	-10064867	75,69
2002	36059089	15,08	51553797	24,53	-15494708	69,94
2003	47252836	31,04	69339692	34,5	-22086856	68,15
2004	63167153	33,68	97539766	40,67	-34372613	64,76
2005	73476408	16,32	116774151	19,72	-43297743	62,92
2006	85534676	16,41	139576174	19,53	-54041498	61,28
2007	107271750	25,41	170062715	21,84	-62790965	63,08
2008	132001810	23,05	201960779	18,76	-69958969	65,36

Kaynak: http://www.tuik.gov.tr/PrelstatistikTablo.do?istab_id=621 (23/06/2009)

Not: 2008 verileri geçici verilerdir.

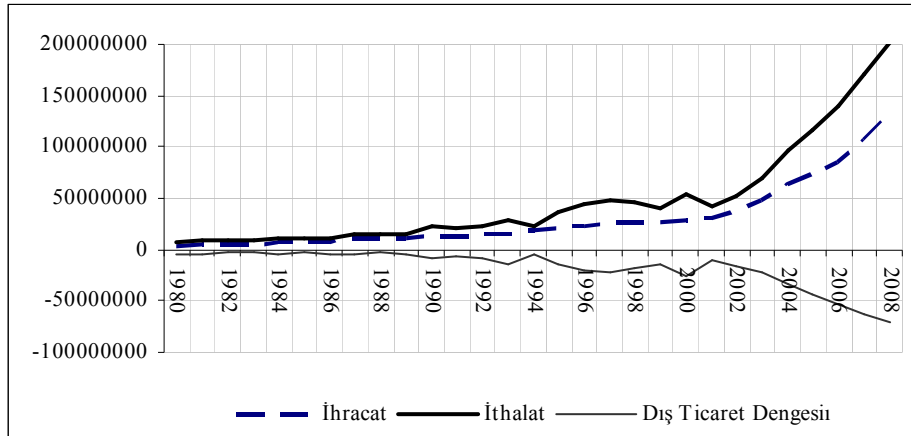

Dışa açık büyüme stratejisinin uygulamaya konulmasıyla artan dış talep ve 1980 öncesinde oluşturulan üretim kapasitesinin etkin kullanılması sonucunda 1980 sonrasında imalat sanayi işgücü verimliliğinde önemli artışlar görülmüştür (TÜSİAD, 2005: 31). 1980 yılında %36 civarında olan sanayi ve madencilik ürünlerinin toplam ihracat içindeki payı 1990 yılına gelindiğinde %75 seviyesine yükselmiştir (Varol, 2003: 5). Önceki dönemlerde tarım ürünlerinin toplam ihracat içindeki payı daha yüksek olmasına rağmen bu dönemde uygulanan politikaların ihracat malları kompozisyonunda meydana gelen büyük değişimde oldukça etkili oldukları söylenebilir.

1980 yılında 2,9 milyar dolar olan ihracatın 1990 yılında yaklaşık 4 kat artarak 12 milyar dolar seviyesine yükselmesi 1980 yılından itibaren dış ticaretin liberalleşmesi konusunda atılan adımların ne kadar etkili olduğunu göstermektedir. İthalat ise 1980 yılında 7,9 milyar dolar iken 1990 yılına gelindiğinde yaklaşık %182 oranında artarak 22,3 milyar dolar seviyesine yükselmiştir. İthalat artışları karşısında ihracat artışlarının daha yüksek düzeylerde gerçekleşmesi sayesinde 1980 yılında %36,8 oranında olan ihracatın ithalatı karşılama oranı 1990 yılında %58,1 seviyesine yükselmiştir (Tablo 3).

1988'den sonra ihracatın azalan bir artış izlediği görülmektedir (Şekil 4). Bunun başlıca sebepleri arasında maaş ve ücretlere yapılan zamların alım gücünü arttırması sebebiyle çoğu ihraç malının iç pazara rakip olması ve dış pazardaki mallardan daha cazip hale gelmesi, ayrıca enflasyon sebebiyle teşviklerin etkinliğinin de azalması gösterilebilir (Tuncer, 1994: 42).

Şekil 4 1980-2008 Dönemi Türkiye'nin İhracat, İthalat ve Dış Ticaret Açığı

Kaynak: Tablo 3'teki veriler kullanılarak oluşturulmuştur.

Körfez Krizinin yaşandığı 1990 yılında ihracat ve ithalat sırasıyla %11,5 ve %41 olarak artış göstermiştir. İthalattaki bu denli yüksek artışta Ekim 1990'da Körfez Krizi dolayısıyla petrolün varil fiyatınının 15.9 dolardan 37,4 dolara yükselmesinin etkili olduğu söylenebilir (Güleç ve Oğuz, 2003: 3). Erken seçimlerin yaşandığı ertesi yıl ihracat %4,89 oranında artarken, ithalat ise %5,63 oranında azalmıştır (Tablo 3).

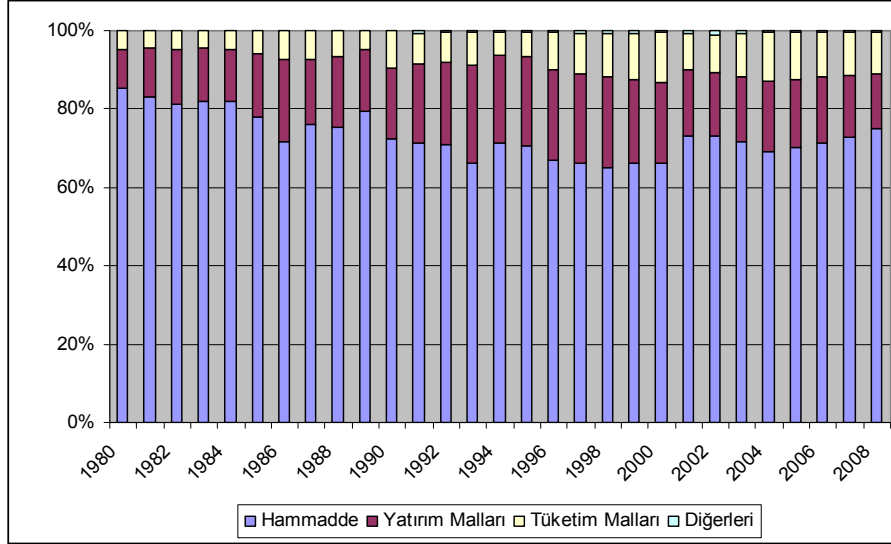
Önemli iç borç baskısı sonucunda faiz oranlarındaki hızlı artışın ülkeye kısa süreli sıcak paranın girmesine ve ulusal paranın değerlenmesine yol açtığı 1993 yılında (DTM, 1998: 18) değerlendirilen ulusal para ihracatı kısıtlarken, ithalatı kolaylaştırmıştır. 1992 yılında %8,3 oranında olan ihracat artış oranı 1993 yılında %4,3 oranına gerilemiştir. İthalat artış oranı ise 1992 yılında %8,7 iken 1993 yılında %28,7 oranına yükselmiştir (Tablo 3).

1990'lı yılların başında dünya ekonomisinde yaşanan durgunluk ve Körfez Savaşı gibi dış faktörler ile birlikte, ülke içinde yaşanan yüksek enflasyon, kamu açıkları, artan iç ve dış borç stoğu gibi kronik hale gelen sorunlar nedeniyle 1994 yılında ülke ekonomisi ciddi bir kriz yaşamıştır (Aksoy ve Coşkun, 2004: 400). Ekonomideki olumsuzlukların büyük bir baskı oluşturması sonucunda 5 Nisan 1994 kararları alınmıştır. Hem ihracat hem de ithalat değerlerinde bir trend kırılmasına yol açacak kadar etkili olan bu kriz sonucunda (Ersungur ve diğ., 2006: 306) alınan kararlar çerçevesinde ulusal paranın %39 oranında devalüe edildiği 1994 yılında (DTM, 1998: 43) ihracat 18 milyon dolara yükselerek bir önceki yıla göre yaklaşık %18 oranında artış kaydetmiştir. İthalat ise 23 milyon dolara gerileyerek bir önceki yıla nazaran %21 oranında azalma göstermiştir (Tablo 3).

1997 yılında yaşanan Uzakdoğu Krizi, ABD ekonomisinin başarılı performansı sayesinde dünya ekonomisini sınırlı bir şekilde etkilemesine rağmen, Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelere yönelik oldukça olumsuz yansımaları olmuştur. 1996 yılında toplam ihracat içinde %4 civarında paya sahip uzak doğu ülkelerine yönelik ihracatın kriz sonrasında bölge ülkelerinde yaşanan talep daralması ve 1997 yılında Türkiye'nin ihracatı içindeki payı %8 düzeyine ulaşan Rusya'da olumsuz ekonomik koşulların Uzakdoğu Krizi ile birleşmesi sonucunda 1998 yılında bu ülkeler ile olan ihracat önemli ölçüde azalmıştır (Varol, 2003: 5). Uzakdoğu Krizinin başladığı 1997 yılında ihracat artış oranı %13,1 ve ithalat artış oranı %11,3 seviyesinde gerçekleşirken, ertesi yıl bu oranlar sırayla %2,7 ve -%5,4 seviyelerine gerilemiştir. Asya ülkelerinde başlayan krizin 1998 yılında Rusya'ya sıçraması ile birlikte dış talepteki önemli ihraç pazarlarında yaşanan daralma ve 1999 yılında ülkenin önemli sanayi merkezlerini etkileyen depremin etkisiyle 1998-1999 yılında dış ticaret düşük bir performans göstermiştir (Aksoy ve Coşkun, 2004: 404). GSMH'nin %6,1 oranında küçüldüğü 1999 yılında (Şahin, 2006: 245) ihracat ve ithalat bir önceki yıla göre sırasıyla %1,4 ve %11,4 civarında gerilemiştir (Tablo 3).

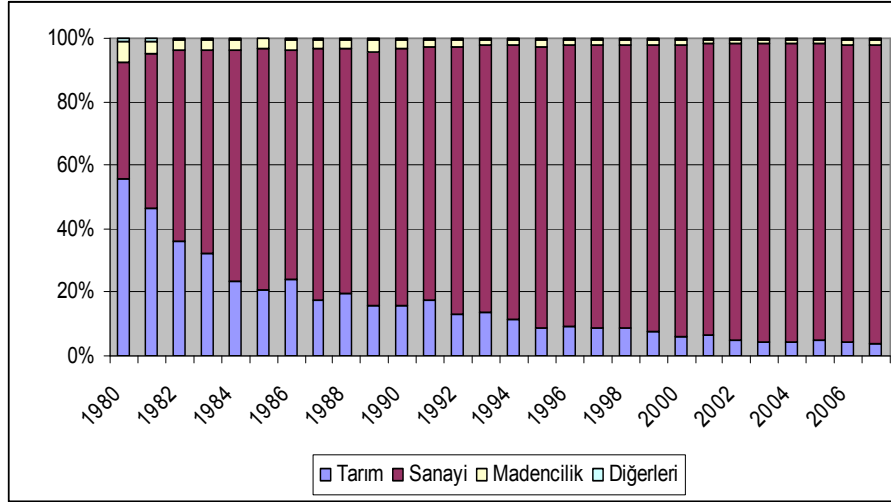
1999 yılında Dünya Ticaret Örgütü verilerine göre Türkiye, dünya ticareti sıralamasında ilk elli ülke arasında ihracat bakımından binde 5'lik bir pay ile 37. sırada yer alırken, ithalat bakımından ise binde 7'lik bir pay ile 29. sırada yer almaktaydı (Aksoy ve Coşkun, 2004: 401). Dünya ekonomisinde yaşanan olumsuz ekonomik gelişmelerin etkilerinin dış ticarete belirgin bir şekilde hissedildiği 1999 yılında IMF destekli İstikrar Programı uygulamaya konulmuştur. Mali politikalar, yapısal reformlar ile kur ve para politikaları olmak üzere üç ana başlık altında yapılan düzenlemeler ile bozulan makroekonomik dengelerin yeniden düzene konulması amaçlanmıştır (Varol, 2003: 6). Ham petrol fiyatlarındaki yüksek artışların gerçekleşmesi ve İstikrar Programı kapsamında uygulanan kur politikaları ile ulusal paranın değerlendirilmesi (Varol, 2003: 5) sonucunda 2000 yılında ihracat değişim oranı %4,5 gibi düşük ve ithalat değişim oranı ise %34 gibi oldukça yüksek bir düzeyde gerçekleşmiştir (Tablo 3).

Bankacılık sektöründeki yapısal sorunların bir türlü çözüme kavuşturulamaması ve diğer etkenler nedeniyle ortaya çıkan Şubat 2001 krizi ile birlikte faizler yeniden yüksek değerlere ulaşmış, bir günde 5 milyar dolarlık sermaye yurtiçinden yurtdışına çıkmış, borsa endeksi hızlı bir şekilde düşmüştür. Krizin önlenmesi amacıyla dalgalı kur sistemine geçilmesi ve gerçekleştirilen devalüasyon sonucunda ulusal para yabancı para birimleri karşısında hızla değer kaybetmiştir (Varol, 2003: 6). Ekonomik kriz sonucunda ulusal para biriminin değer kaybettiği 2001 yılında ihracat değişim oranı %12,8 düzeyinde gerçekleşirken, Gayri Safi Milli Hasılının (GSMH) %9,5 gibi yüksek bir oranlı düşüş göstermesi (Topallı, 2006: 152) ile birlikte yurtiçi talebin daralması sonucunda ithalat bir önceki yıla göre %24 oranında azalmıştır. Bir önceki yıla göre ihracatın artması ve ithalatın azalması sonucunda 2001 yılı dış ticaret açığı bir önceki yıla göre yaklaşık %166 oranında azalmıştır (Tablo 3). 1995 yılından itibaren artan dış ticaret açıkları özellikle 2002 yılından sonra tırmanışa geçmiştir (Şekil 4). Özellikle enerji ve imalat sanayinin dışa bağımlı olması ile Çin mallarının piyasaları istilası son yıllarda artan dış ticaret açıklarının sebepleri arasında gösterilebilir (Kızıltan ve diğ., 2008: 95).

Şekil 5 1980-2008 Dönemi İthalatın Bileşenleri

Kaynak: “<http://www.tuik.gov.tr/disticaretapp/Basla.do>” adresinde yer alan “BEC sınıflamasına göre dış ticaret” verileri kullanılarak oluşturulmuştur (14/07/2009).

1980-2008 yılları arasında gerçekleşen ithalatın hammadde, yatırım ve tüketim malları bazındaki dağılımı Şekil 5’te yer almaktadır. Şekilden görüldüğü gibi hammadde ithalatı bazı yıllarda toplam ithalatın %80 oranından daha yüksek seviyelerinde gerçekleşirken, bu oran %60’ın altına düşmemiştir. Toplam ithalat içinde en fazla paya sahip olan hammadde ithalatını, büyüklükleri itibarıyla yatırım, tüketim ve diğer malların takip ettiği görülmektedir. İthalatın büyük çoğunlukla hammaddeye bağımlı olması nedeniyle dünya ekonomisinde meydana gelen ekonomik kriz ve daralmaların yaşandığı dönemlerde artan enerji fiyatları dolayısıyla dış dünyada meydana gelen olumsuz gelişmelerin Türkiye’nin ithalatına kısa sürede yansdığı söylenebilir.

Şekil 6 1980-2008 Dönemi İhracatın Bileşenleri

Kaynak: TÜİK, 2008: 454.

1980-2008 yılları arasında gerçekleşen ihracatın tarım, sanayi ve madencilik ürünlerine göre dağılımının yer aldığı Şekil 6'da görüldüğü gibi 1980 yıllarında %60 oranına yaklaşan tarım ürünlerinin toplam ihracat içindeki payı 2008 yılına gelindiğinde %5 oranının altına düşmüştür. Tarım ürünlerindeki düşüşün yerini sanayi ürünleri almış ve 1980 yılında toplam ihracat içindeki sanayi ürünlerinin payı %35 civarındayken, bu oran 2008 yılına gelindiğinde %90'ı geçmiştir.

KAYNAKÇA

- Aksoy, B. ve Coşkun, M. (2004) "Türkiye'nin Yakın Dönem Dış Ticaretindeki Değişmeler", Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi, 24(3): 397-415
- Başkaya, F. (2004) Devletçilikten 24 Ocak Kararlarına Türkiye Ekonomisinde İki Bunalım Dönemi, Özgür Üniversite Yayınları, Ankara, 2. Baskı
- Boratav, K. (1998) Türkiye İktisat Tarihi 1908-1985, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 6. Baskı
- Çarıkçı, E. (1998) "Cumhuriyetten Bugüne Türkiye'nin İktisat Politikaları ve Neticeleri", Yeni Türkiye Dergisi,23-24(V): 3244-3254.
- Çelebi, E. (2001) "Türkiye'de Devalüasyon Uygulamaları 1923-2000", Doğuş Üniversitesi Dergisi,3: 55-66

- DTM, (1998) “Cumhuriyet Döneminde Dış Ticaretimiz: Gelişmeler, Yapı ve Rejim Değişiklikleri”<http://www.dtm.gov.tr/dtmweb/index.cfm?action=detayrk&yayinID=724&icerikID=825&dil=TR> (02/06/2009)
- Erdoğan, S. (2006) “Türkiye’nin İhracat Yapısındaki Değişme ve Büyüme İlişkisi: Koentegrasyon ve Nedensellik Testi Uygulaması”, Selçuk Üniversitesi Karaman İ.İ.B.F. Dergisi, 10: 30-39
- Ersungur, Ş. M. ve Kızıltan, A. (2007) “Türkiye Ekonomisinde İthalata Bağımlılığın Girdi-Çıktı Yöntemiyle Analizi”, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 9(1): 267-278
- Ersungur, Ş. M., A. Kızıltan ve Polat, Ö. (2006) “ARIMA Tipi Parametrik İfadeli Modeller ile 2006 Yılı İhracat ve İthalat Öngörüsü”, EKEV Akademi Dergisi, 27: 297-307
- Ersungur, Ş.M. ve Yalman, İ.N. (2009) “Bölgesel Kalkınmada İhracat Teşviklerinin Etkinliği: Sivas İlinde Bir Uygulama”, Cumhuriyet Üniversitesi İİBF Dergisi, 10(1): 81-98
- Güleç, M. ve Oğuz, G. (2003) “Irak Savaşının Gölgesinde Türkiye Ortadoğu Ülkeleri Ticari İlişkileri”, Dış Ticaret Müsteşarlığı Ekonomik Araştırmalar ve Değerlendirme Genel Müdürlüğü, <http://www.dtm.gov.tr/dtmadmin/upload/EAD/KonjokturIzlEmeDb/Irak%20Savasinin%20Golgesinde.pdf> (07/11/2009)
- Kepenek, Y. ve Yentürk, N. (2001) Türkiye Ekonomisi, Remzi Kitabevi, İstanbul, 12. Baskı.
- Kızıltan, A. ve Ersungur, M. Ş. (2009) “Türkiye Ekonomisinde Sektörlerin İstihdama Etkileri: Girdi-Çıktı Yaklaşımıyla Bir Uygulama”, 10. Ekonometri ve İstatistik Sempozyumu, Atatürk Üniversitesi İ.İ.B.F., Erzurum, 27-29 Mayıs 2009.
- Kızıltan, A., Ersungur, M. Ş. ve Polat, Ö. (2008) “Gümrük Birliğinin Türkiye’nin Avrupa Birliği ile İhracat ve İthalatına Etkisi”, Atatürk Üniversitesi İİBF Dergisi, 22(1): 83-99
- Köseoğlu, M. A. (2005) “Kamu İktisadi Teşebbüslerinde Performans Ölçümü”, DPT Uzmanlık Tezi
- Şahin, H. (2006) Türkiye Ekonomisi, Ezgi Kitabevi, Bursa, 8. Baskı
- Taşkın, M. M. (2003) “1923-2003 Döneminde Türkiye Cumhuriyeti’nin Dış Ticaret Politikaları”, Dış Ticaret Dergisi, Özel Sayı: 131-152

- Topallı, N. (2006) “Kriz Sonrası Uygulanan IMF Tipi İstikrar Programları ve Ekonomik Etkileri: Güneydoğu Asya ve Türkiye Örneği”, Selçuk Üniversitesi Karaman İ.İ.B.F. Dergisi, 11: 143-156
- Tuncer, S. (1994) “1993 Yılı Türkiye Dış Ticareti”, İstanbul Sanayi Odası Dergisi, 338: 39-49
- TÜİK (2008) İstatistiksel Göstergeler 1923-2007, Ankara
- TÜSİAD (2005) “2006 Yılına Girerken Türkiye Ekonomisi: İstikrardan Sürdürülebilir Büyümeye”, İstanbul
- Varol, G.M. (2003) “Cumhuriyetin 80. Yılında 1923-2003 Türk Dış Ticaretinin Gelişiminin Kısa Tarihçesi”, Dış Ticaret Dergisi, Ekim 2003
<http://www.dtm.gov.tr/dtmadmin/upload/EAD/TanitimKoordinasyonDb/muge.doc> (02/06/2009)

SAĞLIK HAKKININ SOSYAL GÜVENLİK SİSTEMİNDEKİ YERİ VE ÖNEMİ İLE GELİŞİM SÜRECİNDEKİ EĞİLİMLER

THE STATUS AND SIGNIFICANCE OF HEALTH RIGHT IN SOCIAL
SECURITY SYSTEM AND THE TRENDS IN ITS DEVELOPMENT
PROCESS

M. Refik KORKUSUZ*

Bahar BURTAN DOĞAN**

Öz

Günümüz itibarıyla, çağdaş devletlerin öncelikli görev addettikleri hususların başında, her ne saikle olursa olsun kendi sınırları içerisinde bulunan bireylere sosyal güvenlik hakkı sağlanması ve sosyal güvenlik şemsiyesi altına alınan kitlelerin genişletilmesi gelmektedir. Sosyal güvenlik sistemlerinin en kritik ilgi alanlarından birini de, hiç kuşkusuz sağlık hakkı ve hizmetleri teşkil etmektedir. Sağlık hakkının dünya genelindeki durumu, ülkemiz mevzuatındaki yeri ve gelişim süreçleri, çalışmamızın ana başlıklarını oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: sağlık hakkı, sosyal güvenlik, sosyal sigorta, sağlık politikaları.

Abstract

Outsourcing social security right to the individuals who are present inside their borders under any circumstances and extension of the population that are taken under the umbrella of social security comes among the primary provisions which the modern states deem as a task by today. Doubtlessly, the right and services of health constitute one of the most critical areas of interest of social security systems. The status of health right worldwide, its position in the legislation of our country and the development processes makes up the major titles of our study.

Key Words: health right, social security, social insurance, health politics.

---

* Doç. Dr., Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Öğretim Üyesi. rkorkusuz@hotmail.com

** Yrd. Doç. Dr., Dicle Üniversitesi İİBF Öğretim Üyesi. bahar@dicle.edu.tr

GİRİŞ

Gerek bireylerin ve gerekse de toplumların yaşantıları, dünya üzerinde var oluşlarından bu yana daima bir takım risklerin tehdidi altında olmuştur. Bireyler ve toplumlar da bu risklerden korunabilmek için her zaman bir arayış içerisinde olmuş ve bu arayışlar doğrultusunda da bazı çözümler üretmişlerdir. Başlangıçta aile ve akraba, eş-dost çevresi gibi lokal bir ölçek ve düzensiz, kişilerin merhamet/acıma duygularına bağımlı, hayır amaçlı yardımlarla yürütülen risklere karşı korunma çabaları, sanayi devrimi sürecinde yetersizliklerinin had safhaya ulaşması ile misyonunu tamamlamıştır. Bu aşamaya kadar ağırlıklı olarak bireysel bazda yürütülen sosyal güvenlik sağlanması görevinin kişisel çabalarla kalıcı bir çözüme ulaştırılamayacağı realitesinin kabul görmesiyle birlikte devletin sorumluluğuna geçmiş ve süreç içerisinde en üst düzey toplumsal mutabakat metinleri olan anayasalar ile uluslararası bildirgelerde yerlerini alarak hem ulusal hem de evrensel düzeyde kabul gören bir geçerliliğe kavuşmuştur.

Sanayi devrimi ile eş zamanlı olarak çözülmeye başlayan feodal yapı ve emek gelirinden başka geçim kaynağı olmayan işçi sınıfının yeni toplumsal ilişkiler sistemindeki konumunun, ağır çalışma ve kötü yaşam koşullarından kaynaklanan bireysel ve toplumsal ölçekteki sağlık sorunlarının sosyal barışı ve düzeni kökten sarsacak boyutlara ulaşması ile birlikte sağlıkla ilgili problemlerin çözümünü öncelikli kılmıştır. Önceleri sağlık riskleri ile karşı karşıya kalanlardan alınan meblağlarla sadece bu kesimlere yönelik sağlanan ve primli rejim olarak adlandırılan bir sistem dahilinde çözülmeye çalışılan sorunlar, süreç içerisinde toplumun tüm bireylerini kapsayacak şekilde genişleyen bir içeriğe sahip olma eğilimine girmiştir.

Ayrıca; XIX. yüzyılın ilk yarısında yaşanan iki dünya savaşı ve bir ekonomik buhranın insanlık tarihinde bıraktığı derin izler ile dünyanın bir daha böylesi trajedilere sürüklenmemesi yönünde oluşan güçlü irade doğrultusunda şekillenen politikaların ürünü olan refah devleti kavramı ve uygulamaları, gerek halk sağlığı gerekse de sosyal güvenlik bakımından hayal edilemeyecek seviyelere ulaşılmasını beraberinde getirmiştir.

Çalışmamızın ilk bölümünde, devletin sağlık sektöründeki yeri ve işlevleri ile üstlendiği görevler ele alınacaktır. İkinci olarak dünyada genel olarak sağlık yardımlarının sunum şekilleri irdelenecektir. Son olarak da Türkiye’de sağlık hizmetlerinin sunumu ve bu hizmetlerle ilgili yasal mevzuata atıfta bulunmak suretiyle sağlık hizmetlerinin gelişim süreçleri gözler önüne serilmeye çalışılacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

SOSYAL GÜVENLİK VE SAĞLIK SEKTÖRÜ

1-SOSYAL GÜVENLİK VE DEVLETİN SAĞLIK SEKTÖRÜNDEKİ YERİ VE HİZMETLERİ

1.1.Sosyal güvenlik sisteminin sağlık açısından önemi

Bireyler yaşamları boyunca gelir kayıplarına uğramalarına yol açabilecek sosyal tehlikelerle çoğu zaman karşılaşabilmekte, hatta bazı durumlarda vücut ve ruh sağlığı için çok büyük bir harcama yapma durumuyla karşı karşıya kalabilmektedirler (Kurt, 2004,1). Bu anlamda, sosyal güvenlik toplumsal bir sigorta olarak devreye girmektedir. Bir dizi kamu önlemi ile hastalık, doğum, iş kazası, işsizlik, iş göremezlik, yaşlılık, ölüm gibi nedenlerden dolayı ortaya çıkabilecek her türlü ekonomik ve sosyal rahatsızlıklara karşı toplumun kendini korumasıdır. Bireyin karşılaştığı bu sorunlar, bireyin gelirinin azalması veya giderlerinde artışa yol açabilir. Çalışma gücünü olumsuz yönde etkileyen hastalık, yaşlılık ve sakatlık gibi fizyolojik riskler bu tür risklere girmektedir. Bu noktadan hareketle, sosyal güvenlik politikalarının temelini ekonomik, sosyal ve fizyolojik risklerin bireyler üzerindeki etkilerini giderme çabaları meydana getirmektedir (Güvercin, 2004, 89-95). Sosyal güvenliğin sağlanmasında esas olarak sigortalar, sosyal yardımlar ve sosyal hizmetlerden yararlanılmaktadır. Sigortalar, prime dayalı olarak sosyal güvenlik hizmeti sağlarken, sosyal yardımlar ve sosyal hizmetler ise prime dayalı olmadan sosyal güvenlik hizmeti vermektedir (Şakar, 2006, 317).

Sanayi devriminin toplumsal hayatın istisnasız her alanında yarattığı köklü dönüşüm, sefalet sınırında yaşayan ve emeğinin gelirinden başka bir geçim aracı olmayan geniş kitleler için ağır çalışma ve yaşam koşullarından kaynaklanan hastalıkların tedavisi ile nekahet dönemindeki gelir kayıplarının telafisi zaruriyetleri, kritik önemi haiz bir konuma yükselmiştir. Bu nedenle de sağlık sigortasının sosyal güvenliğin ilk uygulama alanını teşkil ettiği ve başlangıçta gelir üzerinden prim alınması suretiyle sosyal güvenlik şemsiyesi altına alınarak kapsamının giderek genişletildiğine tanık olunmaktadır. Bir başka deyişle sosyal güvenlik, ilk çağlardan beri insan için bir ihtiyaç olmuştur. Toplumsal yaşamın değişik ekonomik ve sosyal koşullarına göre bu ihtiyaç giderilmeye çalışılmıştır. Bugünkü sosyal güvenlik sistemlerinin ve bunların içinde sağlık sigortasının gelişiminin koşulları XVIII. yüzyılın ortalarından itibaren kapitalist üretim biçimleri ve ilişkilerinin gelişmesiyle Avrupa'da yaşanan büyük ekonomik ve sosyal değişimlerle biçimlenmiştir. Düşük gelirle çok ağır koşullarda ve uzun çalışma saatlerinde çalışan, içlerinde kadın ve çocukların da bulunduğu ve sayıları milyonları bulan işçiler, çalışmadıkları zamanlar için bir güvence olmak üzere fabrikalarda sandıklar kurmuşlardır. Öncelikle hastalık ve iş kazası nedeniyle yaralanma ve hastalanma hallerinde işçilere kısıtlı da olsa bir güvence sağlayan bu sandıklar, bugünkü sosyal sigorta

uygulamalarının ilk biçimini oluşturmuştur (Dilik, 1989, 28-29). Takip eden süreçte de, insanın en temel ihtiyacı ve toplumsal korumaya konu olan en eski sosyal güvenlik haklarından olan sağlık hakkının kamu otoritesi tarafından güvence altına alınması ve sağlığını yitiren kişilere kamusal yardım yapılması konusunda, devlete giderek artan bir şekilde ödevlerin yüklendiği sosyal güvenlik sistemleri hayata geçirilmiştir (Fişek, 1997, 4).

1.2. Sağlık hakkının önemi

Çağdaş toplumlarda, sağlık hakkı, yaşam hakkından sonra gelen en temel bir haktır. Sağlıklı bir toplumun oluşması için, öncelikle sağlıklı bireylere ihtiyaç vardır. Sağlık hizmetleri, bireylerin kendi başlarına altından kalkabilecekleri bir konu değildir. Mutlaka, toplumsal bir organizasyonla gerçekleşmesi gerekmektedir. Bu nedenle sağlık hizmetleri, bireyler için bir hak, devlet için bir görev olarak kabul edilmektedir (Polatcan, 1989, 189). Günümüzde gelişmekte olan ülkelerde sağlık hizmetleri ağırlıklı olarak devlet ve özel kesimin yer aldığı karma bir sistem içinde sunulurken, gelişmekte olan ülkelerde sağlık hizmetlerinin sunumunda devlet daha ağırlıklı bir konumdadır. Gelişmekte olan ülkelerin dünya coğrafyası içinde daha çok yer aldığı göz önüne alınarak devletin sağlık hizmetlerinin önemli bir bölümünde sunum anlamında doğrudan ve dolaylı olarak önemli bir rol aldığı görülebilir (<http://www.canaktan.org/ekonomi/saglik-degisim-caginda/pdf-aktan/sunum-alternatif.pdf>).

Sağlık hizmetlerinin ihtiyaç temelli olarak evrensel ve eşit bir şekilde sağlanmış olması için kamu desteği ve müdahalesi gerekmektedir. Sağlık hizmetlerinde devletin müdahalesi olmadığı takdirde, piyasalar ve bireylerin gelirleri belirleyici olacaktır. Sağlık hizmetlerinin kalitesi gelire bağlı olarak değişecek ve toplum nüfusunun önemli bir kısmı bu gerekli hizmetleri almaktan mahrum veya hariç tutulmuş olacaktır (Koçak ve Sayım, 2009, 3). Bu hizmetler, her ülkede aynı ölçüde verilememekte, gelişmemiş ya da gelişmekte olan ülkelerde, sağlık hizmetleri, sosyal güvenlik sisteminin diğer risklerine göre, daha gerilerde kalabilmektedir.

2. GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELERDE BAŞLICA SAĞLIK PROBLEMLERİ

En temel sosyal güvenlik hakkı olan “sağlık hakkı” gelişmekte olan veya az gelişmiş ülkelerde büyük bir sorun olarak kendini göstermektedir. Henüz yeterli sağlık organizasyonuna da sahip olmayan bu ülkelerin sağlık alanında karşılaştığı problemleri dört ana başlık altında toplamak mümkündür. Kaynak dağılımındaki yetersizlikler, eşitsizlik, etkinsizlik ve artan maliyetler. (Doğaner Gönel, 2010, 143).

2.1. Kaynak dağılımındaki yetersizlikler: Az gelişmiş ülkelerde (AGÜ) uygulanan sağlık politikası çerçevesinde yapılan kamu müdahalelerinin çoğu düşük maliyetli hastalıklara yapılmaktadır. Buna karşın tüberküloz ya da cinsel yollarla bulaşan hastalıkların tedavisi finanse edilememektedir. Bazı gelişmekte olan

ülkelerde, tek bir eğitim hastanesi, ülkenin toplam sağlık bütçesinin yüzde 20'sinden fazlasını elinde tutarken, genel olarak sağlık ile ilgili toplam maliyetleri düşürecek gerekli tıbbi müdahale konularına hiç el atılmamaktadır.

2.2. Eşitsizlik: AGÜ ve pek çok gelişmekte olan ülkede, toplumun en düşük gelir seviyesine sahip yoksul kesimi, en temel sağlık hizmetlerinden bile yararlanamamakta veya düşük kalitede bir sağlık hizmeti ile karşı karşıya kalmaktadır. Buna karşın, daha yüksek gelir seviyelerinde bu tür problemlerle karşılaşılmamaktadır.

2.3. Etkinsizlik: AGÜ ve gelişmekte olan ülkelerde sağlık için harcanan fonların çoğu, atıl hale gelebilmektedir; içeriğinde aynı aktif madde bulunan ilaçlar arasından markalı olanların tercih edilmesi, tedavi süresini aşan ilaç miktarının reçetelenmesi, hastane personelinin bu anlamda gerekli şekilde kontrol edilememesi, hastane yataklarının etkin dağıtılmamış olması ve yatak bulamayan hasta ile hastası olmayan yatakların bulunması bu konuda verilecek örneklerdir.

2.4. Artan maliyetler: Kimi orta gelir grubu gelişmekte olan ülkelerde, koruyucu sağlık harcamaları, gelirden daha hızlı bir şekilde artmaktadır. Pratisyen ve mütehassıs doktor sayısının hızla artması, yeni tıp teknolojisinin gelişmesi, sağlık sigortasının yaygınlaşması ve bunların ücretsiz ek sağlık sigortası sunması, yüksek maliyetli sağlık tetkiklerinin/testlerinin ve kontrollerinin yapıyor olması, sağlık sektöründeki maliyetlerin hızla artmasına neden olmuştur .

3. DÜNYADA GENEL OLARAK SAĞLIK YARDIMLARININ SUNUM ŞEKİLLERİ

Sağlık hizmetleri temel sosyal hizmetlerden olup, genel olarak, sosyal sigorta kapsamında verilmektedir. Dünyada sağlık hizmetleri, küçük ayrıntılar dışında, üç ana sistemde gerçekleştirilmektedir (Güzel, Okur ve Caniklioğlu, 2009, 807).

3.1. Halkın vergi, sigorta primi gibi ödemelerle katkıda bulunduğu ve dünya nüfusunun %18' ini kapsayan sistemdir. Batı Avrupa, Kuzey Avrupa ve Kuzey Amerika ülkeleriyle, Avustralya, Yeni Zelanda ve İsrail gibi ülkelerde uygulanan "sağlık sigortası" adı verilen uygulamayla özel sağlık hizmetlerine ağırlık vermektedir (Okur ve Ergin, 2007, 606). Toplanan primler bir havuzda toplanır ve sigortalının sağlık harcamaları bu havuzdan karşılanır. Prim ödeyemeyenlerin, katkısı devlet tarafından yapılır. Teşhis ve tedavi yöntemleri çok pahalıdır.

3.2. Halkın, genellikle devletin kurduğu sağlık örgütlerine ulaşabildiği oranda yararlanır. Hastalık sigortası sistemi dediğimiz bu sistemde bireyler ve işverenler sigorta sistemine prim ödeyerek Devletin kurduğu sağlık hizmeti sunucularına başvurabilirler. Dileyenler fark ödeyerek özel sağlık hizmeti sunucularına da başvurabilirler. Burada halk, devletin kurduğu sağlık kuruluşlarından ücretsiz veya belli bir bedel karşılığı yararlanır. Bazı grupların kendi

hastanelerini de kurduğu bu sistem dünya nüfusunun % 49'unun tabii olduğu sistemdir. İyi örnekleri; Almanya, Fransa, Avusturya, İtalya, Hollanda ve diğer Baltık ülkeleridir.

3.3. Dünya nüfusunun %33'ünü kapsayan ve ulusal sağlık hizmeti denilen, daha çok eski sosyalist ülkelerde uygulanan sistemdir. Bu modelde sağlık hizmetleri tümüyle Devlet tarafından finanse edilir, hizmetler ya çok az ücret verilerek ya da verilmeyerek, devlet tarafında karşılanır. Sağlık hizmeti, bu ülkede yaşayan herkesi kapsar (Tuncay ve Ekmekçi, 2005, 532).

Türkiye, yakın zamana kadar 2. sistemde iken, 5510 sayılı yasa ile geçtiği genel sağlık sigortası sistemi ile ilk modele intisap etmiştir (Korkusuz ve Uğur, 123).

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRK SAĞLIK POLİTİKALARI

1. DÜNDEN BUGÜNE SAĞLIK POLİTİKALARIMIZ

Selçuklu–Osmanlı tıp geleneğinde süreklilik yanında, sağlık hizmetlerinin organizasyonunda da bir kültür birliğinin varlığı söz konusudur. Cumhuriyetimizin kuruluşu ile birlikte bu yapı geliştirilirken, bütün kurumları ile devlet örgütlenmesi ve hizmet politikalarının oluşturulmasında daha çok batıya dönük bir yol izlenmiştir. Sağlık politikaları bu süreçte, dünyadaki eğilimlerden bağımsız kalamayarak, temel tercih değişiklikleri göstermiştir.

1.1. 1920–1923 Yılları Arası Sağlık Politikaları

Sağlık Bakanlığı, Türkiye Büyük Millet Meclisinin açılışını takiben 3 Mayıs 1920 tarihinde 3 sayılı kanun ile kurulmuştur. İlk Sağlık Bakanı Dr. Adnan Adıvar'dır. Bu dönem sağlıkla ilgili düzenli bir kayıt fırsatı olmamış, daha çok savaş yaralarının sarılmasına ve mevzuat geliştirmeye odaklanılmıştır.

1.2. 1923–1946 Yılları Arası Sağlık Politikaları

Cumhuriyetin ilanı sonrası Sağlık Bakanı olan Dr. Refik Saydam 1937 yılına kadar süren bakanlığı süresince, ülkemizin sağlık hizmetlerinin kuruluşunda ve gelişmesinde büyük katkılar sağlamıştır. 1923 yılında, Türkiye'de sağlık hizmetleri hükümet, belediye ve karantina tabiplikleri, küçük sıhhiye memurlukları, 86 adet yataklı tedavi kurumu, 6.437 hasta yatağı, 554 hekim, 69 eczacı, 4 hemşire, 560 sağlık memuru ve 136 ebe ile veriliyordu.

Bu dönemde,

– 1219 sayılı Tababet ve Şuabatı Sanatlarının Tarzı İcrasına Dair Kanun (1928),

– 1593 sayılı Umumi Hıfzıssıhha Kanunu (1930),

gibi halen yürürlükte olan sağlık ile ilgili temel kanunlar çıkarılmıştır.

Refik Saydam döneminde yürütülen sağlık politikalarında şu dört ilke söz konusudur:

a. Sağlık hizmetlerinin planlanması ve programlanması ile yönetiminin tek elden yürütülmesi,

b. Koruyucu hekimliğin merkezi yönetime, tedavi edici hekimliğin ise yerel yönetimlere bırakılması,

c. Sağlık insan gücü ihtiyacını karşılamak üzere tıp fakültelerinin cazibesinin artırılması, tıp fakültesi, mezunlarına mecburi hizmet uygulanması,

d. Sıtma, frengi, trahom, verem, cüzzam gibi bulaşıcı hastalıklarla mücadele programlarının başlatılması.

Bu ilkeler ışığında;

– Sağlık hizmetleri, “geniş bölgede tek amaçlı hizmet”/ “dikey örgütlenme” modeli ile yürütülmüştür,

– Yasal düzenlemelerle, koruyucu hekimlik kavramı geliştirilmiş, yerel yönetimlerin hastane açmaları teşvik edilmiş, her ilçede hükümet tabibi olması hedeflenmiştir,

– Nüfusun çok olduğu yerlerden başlayarak 1924’te 150 ve 1936’da 20 ilçe merkezinde muayene ve tedavi evleri açılmış, koruyucu sağlık hizmetlerinde çalışan hekimlerin maaşları artırılmış ancak serbest çalışmaları yasaklanmıştır,

– İllere rehber olmak üzere ilk olarak 1924’te Ankara, Diyarbakır, Erzurum, Sivas Numune Hastaneleri ve 1936’da Haydarpaşa Numune Hastanesi açılmıştır. Daha sonraki yıllarda tamamlanan Trabzon ve Adana Numune Hastaneleri ile Numune Hastanesi sayısı 7’ye çıkmıştır.

1.3. 1946-1960 Yılları Arası Sağlık Politikaları

Cumhuriyet dönemi ilk yazılı sağlık planı olarak da adlandıracağımız “Birinci On Yıllık Milli Sağlık Planı” 1946 tarihindeki Yüksek Sağlık Şurası’na onaylanmıştır. Bu plan Sağlık Bakanı Dr. Behçet Uz tarafından 12 Aralık 1946’da açıklanmıştır. Ancak yoğun bir çalışmayla hazırlanan bu plan kanunlaşmadan, Dr. Behçet Uz, Sağlık Bakanlığından ayrılmak durumunda kalmıştır.

Yaklaşık bir buçuk yılda kanun tasarısı haline gelen Milli Sağlık Planı, Dr. Behçet Uz, Hasan Saka hükümetinde de (10.8.1947/10.6.1948) Sağlık Bakanı olunca Bakanlar Kurulunda ve TBMM'nin dört komisyonunda görüşülüp kabul edildiği halde, hükümet değişikliği nedeniyle kanunlaşmamıştır.

Milli Sağlık Planı ve Milli Sağlık Programı yasal metin haline getirilerek tümüyle uygulanamamış olsa da, içerdiği düşüncelerden büyük kısmı ülkemizin sağlık yapılanmasını derinden etkilemiştir. Temel yapı olarak, o güne kadar yerel yönetimlerin denetiminde olan yataklı tedavi kurumları merkezden yönetilmeye başlanmıştır.

Milli Sağlık Planı'nda köy ve köylülerimizi sağlık teşkilatına kavuşturmak ilkesi çerçevesinde, her 40 köy için 10 yataklı bir sağlık merkezi kurularak tedavi edici hekimlikle koruyucu sağlık hizmetlerinin birlikte verilmesi sağlanmaya çalışılmıştır. Bu merkezlere iki hekim, bir sağlık memuru, bir ebe ve bir ziyaretçi hemşire ile onar köylük gruplarda çalışacak köy ebesi ve köy sağlık memurları atanmaya çalışılmıştır. 1945 yılında 8 adet olan Sağlık Merkezi sayısı, 1950 yılında 22'ye, 1955'de 181'e, 1960 yılında 283'e yükseltilmiştir.

Sağlık Bakanlığı bünyesinde 1952 yılında Ana Çocuk Sağlığı Şube Müdürlüğü kurulmuştur. Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonu (UNICEF) ve Dünya Sağlık Teşkilatı (WHO) gibi milletlerarası teşekküllerden yardım temin edilerek, Ankara'da 1953'te bir Ana ve Çocuk Sağlığı Tekâmül Merkezi tesis olunmuştur.

Bu dönemde çocuk ölümleri ve enfeksiyonlara bağlı ölümlerin çok yoğun olması sebebiyle, nüfus artırıcı politikalar uygulanmıştır. Bu çerçevede sağlık merkezleri, doğumevleri ve enfeksiyon hastalıklarına yönelik sağlık tesisleri artırılmış ve sağlık insan kaynakları gelişimi konusunda önemli mesafeler alınmıştır.

Doğumda beklenen yaşam süresi ortalama olarak, 1950–1955 yıllarında 43.6 yıl, 1960–1965 yıllarında 52.1 yıl, 1970–1975 yıllarında 57.9 yıl olarak gerçekleşmiştir. Birinci On Yıllık Milli Sağlık Planının devamı niteliğinde olan ve 8 Aralık 1954 tarihinde Sağlık Bakanı Dr. Behçet Uz tarafından açıklanan “Milli Sağlık Programı ve Sağlık Bankası Hakkında Etütler” ülkemizin sağlık planlamasının ve organizasyonun temel yapı taşlarından olmuştur.

Milli Sağlık Planında ülkemiz yedi sağlık bölgesine ayrılıyor, her bölgeye bir tıp fakültesi kurularak hekim ve diğer sağlık personeli sayısının artırılması planlanıyordu. (Ankara, Balıkesir, Erzurum, Diyarbakır, İzmir, Samsun, Seyhan). Milli Sağlık Programında ise 16 sağlık bölgesi yapılanması öngörülmüştür. (Ankara, Antalya, Bursa, Diyarbakır, Elazığ, Erzurum, Eskişehir, İstanbul, İzmir, Konya, Sakarya, Samsun, Seyhan, Sivas, Trabzon, Van).

İnsan kaynakları altyapısı oluşturulması amacıyla İstanbul ve Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi'nden sonra Ege Üniversitesi Tıp Fakültesi 1955 yılında

öğrenci alımına başlamıştır. 1950 yılıyla 1960 yılı karşılaştırıldığında hekim sayısı 3.020'den 8.214'e, hemşire sayısı 721'den 1658'e, ebe sayısı da 1.285'ten 3.219'a yükseltilmiştir. Her 3 meslek grubunda da 10 yıl içinde % 100'den fazla artış sağlanmıştır.

Hastane ve sağlık merkezlerinin sayısı artırılmış ve yatak sayılarında önemli artışlar sağlanmıştır. Özellikle hizmet alanlarından çocuk hastaneleri, doğumevleri ve verem hastaneleri sayısında artış olmuştur.

1950 yılında Sağlık Bakanlığı'na bağlı 118 kurumda 14.581 yatak sayısı var iken, 1960 yılına gelindiğinde 442 kurumda 32.398 yatak sayısına ulaşmıştır. 1950 yılında yüz bin kişiye 9 yatak düşerken, 1960 yılına gelindiğinde bu oran 16,6'ya çıkmıştır.

Sağlık kurumları ve yatak sayılarımızda bu olumlu gelişmeler olurken, sağlık göstergelerimizde de yüz güldürücü iyileşmeler meydana gelmiştir.

Verem hastalığından ölümler bu dönemde ciddi ölçüde azaltılmıştır. Türkiye'de il ve ilçe merkezlerinde tüberküloza bağlı ölüm hızı 1946 yılında yüz binde 150 iken, 1960 yılında yüz binde 52'ye inmiştir.

Bebek ölüm hızında da önemli düşüşler olmuştur. Bebek ölüm hızı 1950 yılında binde 233 iken, 1960 yılında binde 176'ya düşürülmüştür.

Hem Milli Sağlık Planı ve hem de Milli Sağlık Programında, halkı bir ücret karşılığında sigortalamak, sigortası olmayan ve tedavi giderlerini ödeyemeyenlerin masraflarını özel idare bütçesinden sağlamak, bir sağlık bankası kurarak sağlık harcamalarının finansmanını buradan sağlamak, ilaç, serum ve aşı gibi tıbbi malzemelerin üretimini denetim altına almak, süt ve mama gibi çocuk besinlerini sağlayacak sanayi kuruluşlarını oluşturmak gibi hedefler bulunmaktaydı.

Bu çerçevede 1947 yılında Refik Saydam Hıfzıssıhha Merkezi Başkanlığı bünyesinde Biyolojik Kontrol Laboratuvarı kurulmuş ve bir aşı istasyonu hizmete açılmıştır. Bu yıldan itibaren deri içi yolu ile uygulanan BCG aşısı üretimine geçilmiştir. Boğmaca aşısı ise, Türkiye'de ilk olarak 1948 yılında üretilmeye başlanmıştır.

Yine bu çerçevede İşçi Sigortaları İdaresi (Sosyal Sigortalar Kurumu) 1946 yılında kurulmuştur. 1952 yılından itibaren sigortalı işçiler için sağlık kuruluşları ve hastaneler açılmaya başlanmıştır.

Bu dönemde sivil toplum örgütlerinin ve bazı tıp mesleklerinin hukuki altyapılarını bugünüme taşıyan mevzuat da oluşturulmuştur:

- Türk Tabipleri Birliği Kanunu (1953/6023),
- Eczacılar ve Eczaneler Kanunu (1953/6197),
- Hemşirelik Kanunu (1954/6283),
- Türk Eczacıları Birliği Kanunu (1956/6643),

1.4. 1960-1980 Yılları Arası Sağlık Politikaları

1961 yılında 224 sayılı Sağlık Hizmetlerinin Sosyalleştirilmesi Hakkındaki Kanun çıkarılmıştır. Sağlıkta sosyalizasyon fiilen 1963 yılında başlamış, 1983'te ülkenin tümüne yayılmıştır. Yaygın, sürekli, entegre, kademeli, il içinde bütünleşmiş bir yapı anlayışıyla sağlık evleri, sağlık ocakları, ilçe ve il hastaneleri şeklinde bir yapılanmaya gidilmiştir.

1965'te 554 sayılı Nüfus Planlaması Hakkında Kanun çıkarılmış ve "pro-natalist" (nüfusu artırıcı) politikadan "anti-natalist" (nüfus artış hızını sınırlayıcı) politikaya geçilmiştir.

"Geniş bölgede tek yönlü hizmet" ilkesinin alternatifi olan "dar bölgede çok yönlü hizmet" anlayışına geçilmiştir.

1967 yılında Genel Sağlık Sigortası için bir kanun taslağı hazırlanmışsa da, Bakanlar Kuruluna sevk edilememiştir. 1969 yılında 2. Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda Genel Sağlık Sigortasının kurulması tekrar öngörülmüştür. 1971'de Genel Sağlık Sigortası Kanun Taslağı, Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne gönderilmiş fakat kanunlaşmamıştır. 1974 yılında tekrar Meclis'e sunulan taslak görüşülmemiştir.

1978'de Sağlık Personelinin Tam Süre Çalışma Esaslarına Dair Kanun çıkarılmış ve kamu personeli olan doktorların muayenehane açması yasaklanmıştır. 1980 yılında Sağlık Personelinin Tazminat ve Çalışma Esaslarına Dair Kanun ile bu kanun yürürlükten kaldırılmış ve tekrar muayenehane serbestliği getirilmiştir.

1.5. 1980-2002 Yılları Arası Sağlık Politikaları

1982 Anayasası vatandaşların sosyal güvenlik hakkına sahip olmalarının yanı sıra, bu hakkın gerçekleşmesinin devletin sorumluluğunda olduğuna yönelik hükümler içermektedir. Anayasanın 60. maddesine göre herkes sosyal güvenlik hakkına sahiptir ve Devlet bu güvenliği sağlayacak gerekli tedbirleri alır, teşkilatı kurar demektedir.

Anayasamızda, Sosyal ve Ekonomik Haklar ve Ödevler bölüm başlıklı üçüncü bölümde, Ailenin Korunması başlığı altında, 41. madde olarak; "Aile, Türk toplumunun temelidir. Devlet, ailenin huzur ve refahı ile özellikle ananın ve çocukların korunması ve aile planlaması öğretimi ile uygulamasını sağlamak için gerekli tedbirleri alır, teşkilatı kurar" hükmü yer almaktadır.

1983 yılında çıkartılarak uygulamaya konulan 2827 sayılı aile planlaması hizmetlerine ilişkin ikinci kanun Anayasamızın söz konusu maddesine de uygun olarak, aile planlaması hizmetlerinin kapsam ve sınırlarını genişletmiştir. 2827 sayılı kanunda aile planlaması (kanunun adı gereği nüfus planlaması adı altında), "fertlerin istedikleri sayıda ve istedikleri zaman çocuk sahibi olmaları" olarak tanımlanmıştır.

Kanunun üçüncü maddesinde özetle, "...Bu maksatla Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı, özel teşkilat kurmaya, gebeliği önleyici ilaç ve araçları temin

veya imal etmeye veya ettirmeye, muhtaç olanlara bu ilaç ve araçları parasız veya maliyetinden ucuz fiyatla vermeye veya verdirmeye veya sattırmak için tedbir almaya yetkilidir” denilmektedir. Ayrıca kanunun 4. ve 5. maddelerinde kadında ve erkekte gönüllü cerrahi sterilizasyon ve isteğe bağlı 10 haftaya kadar gebeliklerin sonlandırılması uygulamalarına da izin verilmiştir.

1987 yılında “Sağlık Hizmetleri Temel Kanunu” çıkarılmıştır. Ancak bu kanunun uygulanmasına yönelik düzenlemeler yapılamadığı ve bazı maddeleri Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edildiği için, bütünüyle uygulama imkânı bulunamamıştır.

1990 yılında Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) tarafından, sağlık sektörü ile ilgili bir temel plan hazırlanmış, Sağlık Bakanlığı ve Devlet Planlama Teşkilatı tarafından yürütülen bu “Sağlık Sektörü Master Plan Etüt Çalışması” bir anlamda sağlık reformlarının ele alındığı bir sürecin başlangıcını oluşturmuştur.

1992 ve 1993’de Birinci ve İkinci Ulusal Sağlık Kongreleri yapılarak, sağlık reformunun teorik çalışmalarına hız verilmiştir. 1992 yılında 3816 sayılı kanunla sosyal güvenlik kapsamında olmayan düşük gelirli vatandaşlar için yeşil kart uygulaması başlatılmıştır. Böylece sağlık hizmetlerine erişim konusunda ekonomik gücü zayıf insanların, sınırlı da olsa, sağlık sigortacılığı içine alınması sağlanmıştır.

1993 yılında Sağlık Bakanlığı tarafından hazırlanan “Ulusal Sağlık Politikası”; destek, çevre sağlığı, yaşam biçimi, sağlık hizmetlerinin sunumu, sağlıklı Türkiye hedefleri olmak üzere başlıca beş ana bölümü içermektedir. 1998 yılında Genel Sağlık Sigortası, “Kişisel Sağlık Sigortası Sistemi ve Sağlık Sigortası İdaresi Başkanlığı Kuruluş ve İşleyiş Kanunu Tasarısı” adı altında, Bakanlar Kurulu’na TBMM’ye sunulmuş, ancak kanunlaşmamıştır. 2000 yılında, Genel Sağlık Sigortası ile ilgili olarak, “Sağlık Sandığı” adı altında tanımlanan bir kanun tasarısı taslağı bakanlıkların görüşüne gönderilmiş ancak bu da sonuçlanmamıştır.

1990’lı yıllarda yürütülen Sağlık Reformu çalışmalarının ana bileşenleri şunlardır:

- a. Sosyal güvenlik kurumlarının tek çatı altında toplanarak Genel Sağlık Sigortasının kurulması,
- b. Birinci basamak sağlık hizmetlerinin aile hekimliği çerçevesinde geliştirilmesi,
- c. Hastanelerin özerk sağlık işletmelerine dönüştürülmesi,
- d. Sağlık Bakanlığının koruyucu sağlık hizmetlerine öncelik veren sağlık hizmetlerini planlayıp denetleyen bir yapıya kavuşturulması.

Görüldüğü gibi bu dönem, önemli teorik çalışmaların yapıldığı ancak bunların yeterince uygulama alanının bulunmadığı bir dönem olmuştur.

1.6. 2003 Yılı Sonrası Sağlık Politikaları: Türkiye Sağlıkta Dönüşüm Programı

3 Kasım 2002 seçimlerinin hemen ardından 16 Kasım 2002 tarihinde açıklanan 58. Hükümetin Acil Eylem Planında “Herkesin Sağlık” başlığı altında sağlık alanında yürütülmesi öngörülen temel hedefler belirtilmiştir.

- Sağlık Bakanlığı'nın idari ve fonksiyonel açıdan yeniden yapılandırılması,
- Tüm vatandaşların genel sağlık sigortası kapsamı altına alınması,
- Sağlık kuruluşlarının tek çatı altında toplanması,
- Hastanelerin idari ve mali açıdan özerk bir yapıya kavuşturulması,
- Aile hekimliği uygulamasına geçilmesi,
- Anne ve çocuk sağlığına özel önem verilmesi,
- Koruyucu hekimliğin yaygınlaştırılması,
- Özel sektörün sağlık alanına yatırım yapmasının özendirilmesi,
- Tüm kamu kuruluşlarında alt kademelere yetki devri,
- Kalkınmada öncelikli bölgelerde yaşanan sağlık personeli eksikliğinin giderilmesi,
- Sağlık alanında e-dönüşüm projesinin hayata geçirilmesi.

Acil Eylem Planı'nın belirlenmesinden hemen sonra, 2003 yılı başında Sağlıkta Dönüşüm Programı hazırlanarak Sağlık Bakanlığı tarafından kamuoyuna duyurulmuştur. Sağlıkta Dönüşüm Programı 8 tema etrafında dönüşmeyi hedeflemiştir:

- i Planlayıcı ve denetleyici Sağlık Bakanlığı,
- ii Herkesi tek çatı altında toplayan genel sağlık sigortası,
- iii Yaygın, erişimi kolay ve güler yüzlü sağlık hizmet sistemi,
  - Güçlendirilmiş temel sağlık hizmetleri ve aile hekimliği,
  - Etkili, kademeli sevk zinciri,
  - İdari ve mali özerkliğe sahip sağlık işletmeleri,
- iv Bilgi ve beceri ile donanmış, yüksek motivasyonla çalışan sağlık insan gücü,
- v Sistemi destekleyecek eğitim ve bilim kurumları,
- vi Nitelikli ve etkili sağlık hizmetleri için kalite ve akreditasyon,

- vii Akılcı ilaç ve malzeme yönetiminde kurumsal yapılanma,
- viii Karar sürecinde etkili bilgiye erişim: Sağlık bilgi sistemi.

2003-2008 yılları sağlıkta önemli değişikliklerin olduğu bir dönem olmuştur. 2003 yılı başında hazırlanarak kamuoyuna duyurulan program, sosyalizasyon başta olmak üzere geçmiş birikimler ve tecrübelerden, son dönemlerde yürütülen sağlık reformu çalışmalarından ve dünyadaki başarılı örneklerden faydalanılarak hazırlanmıştır.

Sağlık hizmetlerinde önceki dönemde yakınma konusu olan konular değişmiş, artık kuyruklardan çok hasta memnuniyeti, sağlık hizmetine erişimden çok hasta güvenliği tartışılır duruma geldiği gibi, parasızlıktan rehin kalan hastalar yerine, sosyal güvenliğin kapsamı ve Genel Sağlık Sigortası ana konular olmuştur. Acil hasta nakli sorunu yerine, yeterli sayı ve nitelikte yoğun bakım yatağı talepleri dile getirilir hale gelmiştir.

Aşılama oranlarındaki düşüklükler yerine aşı takvimine yeni aşılardan eklenmesi tartışılmış ve hayata geçirilmiştir.

2007 yılında 60. Cumhuriyet Hükümeti'nin kurulmasını müteakip Sağlıkta Dönüşüm Programına, 3 yeni başlık ilave edilmiştir:

- Daha iyi bir gelecek için sağlığın geliştirilmesi ve sağlıklı hayat programları,
- Tarafların harekete geçirilmesi ve sektörler arası iş birliği için çok yönlü sağlık sorumluluğu,
- Uluslararası alanda ülkenin gücünü artıracak sınır ötesi sağlık hizmetleri (Akdağ, 2008, 14-23).

Ayrıca, sağlık hizmetleri aile hekimliği uygulamalarıyla bütünleştirilecektir. Aile hekimleri birinci basamak sağlık hizmetlerini sunacaklardır ve aile hekimlerinin sevki olmaksızın diğer hastanelere başvuran hastalar ilave ücret ödemek zorunda kalacaklardır. Yani birinci basamaktan tedavi hizmetlerine hasta sevki, aile hekimlerinin kontrolünde olacaktır (Tengilimoğlu, Işık, Akbolat, 2009, 108)

2. TÜRKİYE'DE SAĞLIK HİZMETLERİNİN SUNUMU VE BU HİZMETLERLE İLGİLİ YASAL MEVZUAT

Türkiye'de sağlık hakkı, Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın 56. Maddesi ile anayasal teminata kavuşturulmuştur. Anayasamızın 56. Maddesi, herkesin sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkına sahip olduğunu, çevreyi geliştirmenin, çevre sağlığını korumanın ve çevre kirlenmesini önlemenin devletin ve vatandaşların ödevi olduğunu, devletin herkesin hayatını beden ve ruh sağlığı içinde sürdürmesini sağlamayı; insan ve madde gücünde tasarruf ve verimi artırarak

işbirliğini gerçekleştirmek amacıyla sağlık kuruluşlarını tek elden planlayıp hizmet vermesini düzenleyeceğini, bu görevini kamu ve özel kesimlerdeki sağlık ve sosyal kurumlarından yararlanarak onları denetleyerek yerine getireceğini, sağlık hizmetlerinin yaygın bir şekilde yerine getirilmesi için kanunla genel sağlık sigortası kurulabileceğini hükme bağlamıştır (Korkusuz, Uğur, s.136).

Türkiye’de mevcut sağlık mevzuatımızın temellerini aşağıdaki yasalar oluşturmaktadır.

- Umumi Hıfzıssıhha Kanunu - 1930

- 224 sayılı Sağlık Hizmetlerinin Sosyalleştirilmesi Hakkında Kanun-1961

- Sağlık Bakanlığı Teşkilat ve Görevleri Hakkında K.H.K. – 1983

- Sağlık Hizmetleri Temel Kanunu - 1987

- 09.12.2004 tarih ve 5258 sayılı R.G. Aile Hekimliği Pilot Uygulaması Hakkında Kanun ve 06.07.2005 tarih ve 25867 sayılı R.G. Aile Hekimliği Pilot Uygulaması Hakkında Yönetmelik ile birinci basamak sağlık hizmetleri sunumunu düzenleyen başta U.H.K., 224 sayılı kanun, Sağlık Bakanlığı Teşkilat ve Görevleri Hakkında K.H.K., Sağlık Hizmetleri Temel Kanunu ve bu kanunlara bağlı mevzuata dayalı olarak yürütülen hizmetlerinin dayanağı ve bu hizmetlerin mevcut uygulamalara radikal değişiklik getirecektir (http://www.ttb.org.tr/kutuphane/kentlerde_saglik_hizmetleri2.pdf#page=84, E.T. 09.11.2010).

Türkiye’de, sağlık hizmeti ülkenin bir bölümünde sosyalleştirilmiş, bunun yanında bazı merkezlerde ücretsiz, diğerlerinde ise, belli bir ücret karşılığı, devlet ve üniversite hastaneleri ve özel hastaneler tarafından yürütülmektedir. Ancak, sağlık hizmetleri, dengesiz bir şekilde sunulduğu için, bu farklılaşmanın azami ölçüde giderilmesi için çok sayıda kanun kabul edilmiş ve yürürlüğe sokulmuştur.

2.1. 224 Sayılı Yasa

Türkiye’de, sağlık hizmetlerinden yararlanmanın sosyal adalete uygun bir biçimde gerçekleştirilmesini sağlamak amacıyla 05.01.1961 tarih ve 224 sayılı Sağlık hizmetlerinin sosyalleştirilmesi hakkında kanun çıkarılmış bulunmaktadır. Bu kanuna göre; sağlık hizmetlerinden yararlanmak isteyen vatandaşlar acil vakalar dışında- Sağlık Bakanlığına bağlı sağlık evine veya ocağına başvurmak zorundadır. Aynı konuda olmak üzere 24.11.2004 tarih ve 5258 sayılı yasa ile sağlık sistemimize getirilen aile hekimliği uygulaması ile Sağlık bakanlığının pilot olarak belirleyeceği illerde birinci basamak sağlık hizmetlerinin geliştirilmesi, koruyucu sağlık hizmetlerine ağırlık verilmesi, kişisel kayıtların tutulması, hizmete eşit erişimin sağlanması hedef alınmış ve tam gün esasına dayalı olarak çalışacak aile hekimlerinin kişilere hem koruyucu, hem tedavi edici sağlık hizmetlerini ayırım yapmaksızın ve kural olarak belli bir yere bağlı olarak hizmet vermeleri öngörülmüştür.

Birinci basamak sağlık hizmeti sevk zinciri, tanı ve ön tanı hizmetlerini kapsar. Sevk zinciri esas olup iş kazası, meslek hastalığı ve acil haller dışında, aile hekiminden sevk alınmadan sağlık tesislerine başvuru yapılırsa sağlık giderlerinin %30'unu, genel sağlık sigortalısının kendisi ödemek zorunda kalacaktır. Buralarda, tedavisi mümkün olmayan hastalar, özelliğine göre daha donanımlı sağlık merkezlerine yönlendirilirler (224 s.y. m.13).

Sağlık hizmetlerinin sosyalleştirildiği bölgelerde hasta muayene ve tedavi kural olarak parasız yapılır. Sağlık ocakları tarafından sevk edilmemiş, sosyalleştirilmiş bölgedeki ikamet süreleri 90 günden az olan veya mesai saatleri dışında muayene ve tedavi olmak isteyenlere yapılacak sağlık hizmetleri ise paralı olur (224 s.y. m.14).

2.2. 3816 Sayılı Yasa

Genel sağlık sigortasını aşamalı olarak gerçekleştirme ve yaygınlaştırma amacıyla, ilk adım olarak, 1992 yılında Yeşil kart uygulaması adı verilen bir uygulama başlatılmıştır.

18.06.1992 tarih ve 3816 sayılı ile getirilen ve hiçbir sosyal güvenlik garantisine sahip olmayan düşük gelirlili vatandaşların sağlık giderlerinin genel sağlık sigortası uygulamasına geçilinceye kadar devlet tarafından karşılanması öngörülmüştür. Yeşil karttan, hiçbir sosyal güvenlik kurumuna bağlı olmayan, aylık geliri veya aile içindeki gelir payı yürürlükteki asgari ücretin net miktarın 1/3'ünden az olan ve Türkiye'de oturan Türk vatandaşları yararlanır (m.2). Bu kişiler devlet hastanelerinden ücretsiz sağlık hizmeti alırlar. Bu uygulamaya muhtaçlık durumunun daha yaygın olduğu Doğu ve Güneydoğu bölgelerinden başlanmış olup, 2001 itibarıyla 11 milyon kişiye yeşil kart verilmiştir. Ancak yeşil kart uygulamasında usulsüzlüklerin ortaya çıkması nedeniyle, Ekim 2008 itibarıyla yeşil kartlı sayısı 9.396.000 kişiye düşürülmüştür (Vatan Gazetesi, 06.10.2008). 5510 sayılı yasa ile genel sağlık sigortasına geçilince yeşil kart uygulaması kaldırılmış ancak bu uygulamanın iki yıl daha (01.10.2010) yürürlükte kalması kararlaştırılmıştır(5510 m.106/son).

2.3. 3359 Sayılı Yasa

Yukarıda belirtilen yasaların yürürlüğüne rağmen, uygulamada ortaya çıkan sağlık hizmetlerinden duyulan memnuniyetsizlikler önlenememiştir. Bu nedenle, mevcut sağlık kurumlarının etkin ve verimli kullanılması konusunda 2002 yılında somut adım atılmış, Sağlık Bakanlığı ile Çalışma ve Sosyal Güvenlik bakanlığı arasında imzalan bir protokolle 01.09.2002'den başlayarak 36 milyon sigortalının, Devlet hastanelerinden de yararlanmasının yolu açılmıştır (Akşam ve Star Gazetesi, 05.07.2002). Bu protokolden sonra, 3359 sayılı yasa ile sağlık kurumları yurt sathında, Milli Savunma Bakanlığı hariç, tüm kamu kurumları ile özel gerçek ve tüzel kişileri kapsamına alacak şekilde; eşit, kaliteli, verimli hizmet sunacak biçimde, Sağlık Bakanlığının koordinesi ile bütün kamu hastanelerinin tek çatı

altında toplanması cihetine gidilmiş ve ücret ödeyemeyen normal vatandaşa da özel sağlık kurumlarına başvurma imkânı getirilmiştir (Güzel, Okur ve Caniklioğlu, 2009, 809).

Bütün bu gelişmelere rağmen, dengesizlik giderilememiştir. Dokuzuncu kalkınma planına göre, 2002–2007 döneminde yatak kapasitesi, ancak, yüzde 13.2 oranında artabilmiştir. Yatak kapasitesin %67’si Sağlık Bakanlığına ve % 14.9’u üniversitelere, %8’i de özel sektöre aittir. Ancak, yatak kapasitesinin ülke genelindeki dengesiz dağılımı sürmektedir. En gelişmiş bölgelerde yatak başına düşen kişi sayısı 367, en az gelişmiş bölgelerde ise 717’dir. Aynı dengesiz dağılım sağlık personeli açısından da gözlenmektedir. Aynı dönemde, sağlık hizmetlerine talep artmaya devam etmiştir. 2002–2007 döneminde yataklı tedavi kurumlarındaki muayene sayısı %100, sağlık ocaklarındaki muayene sayısı ise %87.6 oranında artmıştır. Bu artışın nedenleri kamu hastanelerinin tek çatı altında toplanması, özel sağlık kurumlarına başvurmanın kolaylaştırılması, birinci basamak sağlık hizmet sunumun daha da etkinleştirilmesi olarak gösterilmektedir (Güzel, Okur, Caniklioğlu, 524).

Bu açıklamalardan da anlaşıldığı gibi, genel olarak Devletin “sosyal” niteliği gereği, son yıllarda sağlık sektörüne büyük bir katkı sunulmuş ve katkılar artarak devam etmektedir.

2.4. 5258 Sayılı Yasa

09.12.2004 tarih ve 5258 sayılı R.G. Aile Hekimliği Pilot Uygulaması Hakkında Kanun ve 06.07.2005 tarih ve 25867 sayılı R.G. Aile Hekimliği Pilot Uygulaması Hakkında Yönetmelik ile birinci basamak sağlık hizmetleri sunumunu düzenleyen başta U.H.K., 224 sayılı kanun, Sağlık Bakanlığı Teşkilat ve Görevleri Hakkında K.H.K., Sağlık Hizmetleri Temel Kanunu ve bu kanunlara bağlı mevzuata dayalı olarak yürütülen hizmetlerinin dayanağı ve bu hizmetlerin mevcut uygulamalara radikal değişiklik getirecektir (http://www.ttb.org.tr/kutuphane/kentlerde_saglik_hizmetleri2.pdf#page=84, E.T. 09.11.2010).

3. YENİ SAĞLIK SİSTEMİNE YÖNELİK ELEŞTİRİLER

Öte yandan, sağlık hakkına ulaşmada geline aşamalara rağmen, özellikle meslek birliklerinden gelen bazı eleştirilerin varlığı, her şeye rağmen, uygulamada, yeni uygulanacak sistem ile ilgili bazı tereddütlerin varlığını göstermektedir.

Bu bağlamda; Türk Tabipler Birliği tarafından Genel Sağlık Sigortası’nın yürürlüğe akabinde gündeme taşınan ve aşağıda özetlenen bir takım eleştiriler dile getirilmiştir:

– Türkiye’nin en büyük sorunlarının işsizlik ve geçim sıkıntısı olduğu, bu iki sorunun sağlık konularını doğrudan etkilediği,

– Mevcut uygulamanın ise yeşil kart sistemi ile sadaka düzeni getirdiği ve iktidara bağımlılık doğurduğu, doğuştan kazanılan bir hak olan sağlık hakkının, parası olana satılır, olmayana ise sadaka ile dağıtılır hale getirileceği,

– Herkese sağlık güvencesi getirmek uğruna emeklilik yaşının uzatılarak adeta imkansız hale getirildiği, emekli aylıklarında % 33'e varan azalmaların öngörüldüğü,

– Bir yandan herkese sağlık güvencesi getirildiği iddia edilirken, diğer taraftan da getirilen istisnalarla sistemin sekteye uğratıldığı, prim borcu olanların sistemin dışında kalabileceği,

– İhtiyaç duyulan sağlık hizmetlerine ulaşmak için prim ödemenin yetmeyeceği ve ilave olarak katılım payı ödenmesi gerektiği, bazı hallerde prim ve katılım payı haricinde fark ücreti de talep edilebileceği,

– Bir yandan sosyal güvenlik sistemi için prim ödenirken, nitelikli sağlık hizmeti alabilmek için özel sigortalara da ödeme yapılmasının icap edeceği,

– Yeni sistemde özel hastanelerin korunarak devlet hastanelerinin ise sistem dışına itildiği ve batmaya zorlandıkları,

– Sağlık sisteminin tamamen Sosyal Güvenlik Kurumu (SGK)'nın inisiyatifine bırakıldığı, daha açık bir ifadeyle sağlık hizmetlerinin kapsamını, miktarını ve ne kadar süreyle sunulacağını SGK'nın belirleyeceği, SGK'nın da sağlık hizmetlerinin sunumunda kısıtlamalara gitmesinin sıkıntılar doğuracağı,

– Kamu hastanelerinde yatılı tedavi görenlerden adeta otel ücreti alınacağı, tedaviler için tahsil edilecek fark bedellerinin tahsili ve harcanması ile ilgili gerekli denetim mekanizmalarının kurulmadığı,

– Yeni düzenlemeler ile yaş veya asgari prim ödeme gününü doldurmadığı için emekli olamayanlar, kayıt dışı çalıştırılanlar veya primleri ödenmeyenlerin, emeklilerin, dul eşlerin, yıpranma payları azaltılan çalışanların, işsizler ve yoksulların durumlarında gerilemeler yaşanacağı,

– Yaratılan sevk zincirinin sağlık hakkına erişimde aksaklıklara yol açacağı, yönünde itirazlarda bulunmuş ve konuya ilişkin hazırlanan ayrıntılı rapor Çalışma Bakanlığı Sosyal Güvenlik Yüksek Danışma Kurulu'na sunulmuştur (Türk Tabipleri Birliği Merkez Konseyi, 2008–2010 Çalışma Raporu, 2010, 205 – 208, 709 - 713).

Bütün bu eleştirilerin, mutlaka değerlendirilmesi gerekli ve ciddiyle ele alınması gereken hususlar olduğu kanaatini taşımaktayız. Mamafih, özellikle Türkiye Tabipleri Birliği'nin 2003 yılından başlamak üzere, aile hekimliği sistemine yönelik eleştirilerde bulunduğu da dikkat çekmektedir. Yasa koyucu ve uygulayıcılarının, bu eleştirileri de dikkate almaları çok yerinde olacaktır.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Sağlıklı bir yaşam sürdürme hakkı, günümüz itibarıyla en kutsal insan hakkı olmak özelliğini sürdürmektedir. Bu çerçevede devletler, vatandaşlarının sağlıklı bir yaşam sürdürme hakkını fiiliyata geçirebilmeyi birincil öncelikli görev addederek toplumsal kaynakların küçümsenemeyecek bir bölümünü bu alana kaydırmıştır. Ülkemizin Avrupa Birliği müktesebatına uyum çalışmaları çerçevesinde hayata geçirilen Genel Sağlık Sigortası, bu alanda önemli gelişmeler göstermiştir.

Geçmişteki uygulamalardan köklü bir kopuşu sembolize eden bir kırılma noktasıdır. Avrupa standartlarının yakalanması bağlamında çok önemli bir adımı teşkil eden bu hamlenin, önümüzdeki dönemde sağlık hizmetlerinin kalitesinin iyileştirilmesine yönelik atılacak adımlarla tamamlanması gerekmektedir. Bunun için, sağlık örgütlerinin ve muhalefetin konu ile ilgili olarak getirdiği eleştirileri de dikkate almak ve değerlendirmek sistemin geleceği için önemli olacaktır.

KAYNAKÇA

- AKDAĞ, Recep, (2008); “Türkiye Sağlıkta Dönüşüm Programı ve Temel Sağlık Hizmetleri (Kasım 2002 – 2008)”, T.C. Sağlık Bakanlığı Yayınları, No: 770.
- AKŞAM ve STAR Gazetesi, 05.07.2002.
- AKTAN, Coşkun Can ve IŞIK, A. Kadir, “Sağlık Hizmetlerinin Sunumu ve Alternatif Yöntemler” <http://www.canaktan.org/ekonomi/saglik-degisim-caginda/pdf-aktan/sunum-alternatif.pdf>.
- DİLİK, Sait, (1989); “Sosyal Güvenliğin Tarihsel Gelişimi” Kamu-İş, Cilt:1, Sayı: 8
- FİŞEK, A.Gürhan; TÜRÇAN ÖZŞUCA Şerife ve ŞUĞLE, Mehmet Ali, (1997); “Sosyal Sigortalar Kurumu Tarihi 1946 – 1996” Ankara.
- DOĞANER GÖNEL, Feride, (2010); “Kalkınma Ekonomisi” Efil Yayınevi, 1.Basım, Ankara.
- GÜVERCİN, Cemal Hüseyin, (2004); “Sosyal Güvenlik Kavramı ve Türkiye’de Sosyal Güvenliğin Tarihçesi” Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası, Cilt: 57,sayı: 2, Ankara.
- GÜZEL Ali, OKUR Ali Rıza ve CANIKLIOĞLU Nurşen, (2009); “Sosyal Güvenlik Hukuku” 12. Bası, Beta Yayınları, İstanbul.
- KOÇAK, Orhan ve SAYIM, Ferhat, (2009); “Refah Devleti Işığında Sağlık Hizmetleri ve Türkiye’de Sağlık Sektöründeki Gelişmeler” Anadolu Uluslararası İktisat Konferansı, Eskişehir.

KORKUSUZ, M. Refik, UĞUR, Suat, Sosyal Güvenlik Hukukuna Giriş, Ekin Yayınevi, 2. Baskı, Bursa-2010.

KURT, Resul, (2004); “İş Hukuku ve Sosyal Sigorta Mevzuatında Usul ve Esaslar, Uygulamalar, Sorunlar, Çözümler, Yargı Kararları” İstanbul Serbest Muhasebeci Mali Müşavirler Odası Yayın No:37, İstanbul.

OKUR, Ali Rıza ve ERGİN, Hediye, (2007); “Türkiye’de Sağlık Reformunun Geçmişi ve Geleceği” Devrim Ulucan’a Armağan, İstanbul.

POLATCAN İsmet, (1989); “Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, Gerekçeler, Anayasa Mahkemesi Kararları, Bilimsel Görüşler” 1. Baskı, İstanbul.

ŞAKAR, Müjdat, (2006); “Sosyal Sigortalar Uygulaması” Der Yayınları, No: 379, İstanbul.

TENGİLİMOĞLU, Dilaver; IŞIK, Oğuz ve AKBOLAT, Mahmut, (2009); “Sağlık İşletmeleri Yönetimi” 1. Basım, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara

TUNCAY, A. Can ve EKMEKÇİ, Ömer, (2005); “Sosyal Güvenlik Hukuku Dersleri” 10. Bası, Beta Yayınları, İstanbul.

VATAN Gazetesi, 06.10.2008.

Türk Tabipleri Birliği Merkez Konseyi, 2008–2010 Çalışma Raporu, Ankara, 2010.

http://www.ttb.org.tr/kutuphane/kentlerde_saglik_hizmetleri2.pdf#page=84, E.T. 09.11.2010.

http://www.ttb.org.tr/kutuphane/kentlerde_saglik_hizmetleri2.pdf#page=84, E.T. 09.11.2010.

SİYASAL MUHAFAZAKÂRLIĞIN TEMEL İLKELERİ¹

BASIC PRINCIPLES OF POLITICAL CONSERVATISM

Hüseyin ŞEYHANLIOĞLU²

Öz

Aydınlanma, Sanayileşme ve Fransız İhtilalı son üç asırlık dünya siyasi tarihinin en önemli üç aşamasını oluşturmaktadır. Bu dönüşüm süreçlerinin siyasi talep boyutunu oluşturan Fransız İhtilalı sonucunda ana hatlarıyla Liberalizm, Sosyalizm ve Muhafazakârlık ideolojileri doğmuş ve bu ideolojiler 1789 yılından günümüze kadar dünyayı şekillendirmişlerdir. Siyasal Muhafazakârlık bu süreçte Fransız İhtilalı'na karşı bir tepki olarak doğmuş ve başta Fransa olmak üzere İngiltere, Almanya ve ABD'de siyasi bir ideoloji, halk düşüncesi ve parti politikası olarak yaygın kabul görmüştür. Bu çalışmanın amacı, siyasi muhafazakârlığın tarihi boyutu, tanımlanması ve temel ilkelerinin ortaya konulmasıdır.

Anahtar Kelimeler: Aydınlanma, Sanayileşme, Fransız İhtilalı, Liberalizm, Sosyalizm, Muhafazakârlık

Abstract

Enlightenment, Industrialization and French Revolution are the three most important stages in the world history in the last three centuries. Among which the French Revolution, a product of political demand, brought out the birth of Liberalism, Socialism and Conservatism. These theories have shaped the world from 1789 up to now. During this process, Political Conservatism, coming into being as a reaction to the French Revolution, has been widely accepted by the UK, Germany and the United States as a political ideology, people's thought as well as party policy. This article aims to analyze the historical dimension, definition and the basic principles of political conservatism.

Key Words: Enlightenment, Industrialization, French Revolution, Liberalism, Socialism, Conservatism

---

¹ Bu çalışma "Demokrat Parti ve Siyasal Muhafazakârlık", konulu Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı'nda yapılan Doktora tezinden üretilmiştir.

² Yrd. Doç. Dr., Dicle Üniversitesi İktisadi ve idari Bilimler Fakültesi, Kamu Yönetimi Bölümü, hseyhanlioglu@dicle.edu.tr

Giriş

Muhafazakârlılık, iki yüzyılı aşkın bir süredir başta Avrupa ve Amerika olmak üzere, bütün dünyada Liberalizm, Sosyalizm ve Milliyetçilik ile birlikte yaygın olarak, düşünülen, eleştirilen veya paylaşılan ama sürekli olarak tartışılan bir düşünce sistemidir. Liberalizm, Sosyalizm ve Milliyetçiliğin boşalttığı veya doldurduğu alanlarda doğan muhafazakârlık³ kendi temel ilkelerini bu zaman zarfında oturtmayı başarmıştır.

Tarihi geçmişine baktığımız zaman siyasal muhafazakârlığın kuramlaşma sürecini oluşturan olguların başında Aydınlanma, Fransız İhtilalı ve Sanayileşmenin geldiği görülmektedir. Bu süreçlerden geçerek olgunlaşan siyasal muhafazakârlık; tarihi değerleri, toplumu, pragmatizmi, özel mülkiyeti, ara kurumları, gelenekleri, dini, var olan otorite ve düzeni savunurken; her türlü devrim ve toplum mühendisliğini, bireyciliği ve saf bilimciliği ve akılcılığı reddettiği görülmektedir.

Bu olguların siyasal bir ideolojiye dönüşmesini sağlayan olay ve kişi ise, Fransız İhtilalı'na karşı muhafazakârlığın yukarıda saydığımız temel öğelerini, kapsamlı bir şekilde "Fransız İhtilalı Üzerine Düşünceler"⁴ (*Reflections on the Revolution in France*) ve "Yeni Whig'lerden Eski Whig'lere Bir Rica" (An Appeal From the New Whigs to the Old) isimli eserleriyle dile getiren, İskoç asıllı İngiliz düşünce ve siyaset adamı Edmund Burke'tür.

A. Siyasal Muhafazakârlığın Temel Öğeleri

Siyasal muhafazakârlığın ilk döneminden itibaren, bir ideal düzeni, ütopyası (telos) olmadığı sadece hükmetme bilgisi olduğu halde⁵ yılmadan ve değiştirmeden savuna geldiği öğelerin başında, tarih ve geleneklerin bir zincir şeklinde sürekliliği, dinin vazgeçilemezliği, toplum mühendisliği, her türlü devrime karşıtlığı ve bunun yerine tedrici değişimi savunma, özel mülkiyetin kutsallık derecesinde dokunulmazlığı, her toplumun kendi ideal sistemini üretebilmesi ve bunu yaşama özgürlüğü, ara kurumların önemli oluşu ve dokunulmazlığı gelmektedir.

Zürcher'e göre, Edmund Burke'ten günümüze kadar muhafazakârlığın değişmeyen temel kriterleri şunlardır⁶:

- a. Dinin önemli oluşu,

³ Andrew Heywood, *Siyaset*, Adres yayınları, Ankara, 2010.s75

⁴ Edmund BURKE, *Reflections on the Revolution in France*, (1790 Tıpkıbasım), Penguin Books, London, 1986.

⁵ Karl MANNHEİM, *İdeoloji ve Ütopya*, (Çev. Mehmet Okyavuz), Epos Yayınları, Ankara, 2002, s. 251; ÖZİPEK, 2005, s. 109.

⁶ Eric Jan ZÜRCHER, "Muhafazakârlık Üzerine", *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce Muhafazakârlık*, Cilt: 5, (Der. Ahmet Çiğdem), İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, s.40.

- b. Reform adına kişilere haksızlık yapılması tehlikesi (nedeniyle ihtilal gibi toplumsal müdahalelere karşıtlık),
- c. Rütbe ve görev ayrımlarının gerçekliği ve arzu edilirliliği (hiyerarşiye bağlılık),
- d. Özel mülkiyetin dokunulmazlığı,
- e. Toplumun bir mekanizmadan ziyade bir organizma olduğu,
- f. Geçmişle kurulan bağlar.

Günümüzün muhafazakâr düşünürlerinden Russell Kirk ise muhafazakârlığın temel öğelerini şöyle ifade etmiştir⁷:

- a. Muhafazakârlar, süreklilik arz eden bir ahlakî düzenin varlığına inanmaktadır,
- b. Geleneklere, teamüllere (âdetlere) ve devamlılığa inanırlar,
- c. Muhafazakârlar, itiyat (alışkanlıkları devam ettirme) prensibi olarak adlandırabileceğimiz bir prensibe inanırlar,
- d. Muhafazakârlara, ihtiyat prensibi rehberlik eder,
- e. Muhafazakârlar, çeşitlilik prensibine dikkat ederler,
- f. Muhafazakârları özgürlük ve mülkiyetin birbiriyle ilişkili olduğuna inanırlar,
- g. Muhafazakârlar, gönüllülüğe dayanmayan kolektivizme karşı olmaları sebebiyle, gönüllü bir toplumu desteklerler (doğal toplum),
- h. Muhafazakârlar, iktidarın ve insanın ihtiraslarının ihtiyatlı bir şekilde sınırlandırılması gerektiğine inanırlar.
- i. Muhafazakârlara göre, güçlü bir toplumda süreklilik ve değişim üzerinde uzlaşma sağlanmalı, her ikisi de kabul görmelidir.

Günümüzün önde gelen muhafazakâr düşünürlerinden bir diğer önemli şahsı olan Micheal Oakshett'a (1901–1990) göre muhafazakârlığın genel özelliklerinin şunlardır⁸:

---

⁷ Russel KIRK, “Muhafazakârlık Fikri”, (Çev. Bengül Güngörmez), **Liberal Düşünce**, Yıl: Sayı: 37, s. 89, Kış, 2005

⁸ Zeynep GÜLER, (Der. Birsen ÖRS) **19.Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler**, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2008, s. 148.

Elde olanın olmayana, bilinenin bilinmeyene denenmiş olanın denenmemişe, olguların gizemli olana, gerçeklerin olası olana, sınırlı olanın sınırsız olana yakındakinin uzaktakine, yeterli olanın aşırı olana, uygun olanın mükemmel olana, küçük ve sınırlı buluşlar ve yeniliklerin büyük ve belirsiz olanlara tercih edilmesi.

Nisbet, Amerikan muhafazakârlığının en önemli ilkeleri arasında minimal devlet, güçlü ama müdahalesiz hükümet, aile, komşuluk, yerel topluluk, kilise ve diğer aracı kurumların etkinliği, âdem-i merkeziyetçiliği, yerelcilik, akılcı planlama karşısında gelenek ve deneyimin açıkça tercih edilmesi, yeniden dağıtımaya yönelik siyasete karşı olmak gibi birçok alanda *laissez-faire* ilkeleri yeniden geçerlilik kazandığını belirtirken, kitabında muhafazakârlığın temel dogmalarını şöyle belirtmiştir⁹.

- a. Tarih ve geleneğe bağlılık,
- b. Akıl ve ön yargı,
- c. Otorite ve iktidar,
- d. Özgürlük ve eşitlik,
- e. Mülkiyet ve hayat,
- f. Din ve ahlak.

Yılmaz'ın siyasal muhafazakârlığın temel öğelerini, toplumun önceliği, geleneklerin önemli oluşu, kutsal değerlerin gerekliliği, ara kurumların önemli oluşu, çeşitlilik, farklılık ve eşitsiz doğal hiyerarşik yapının korunması, devrim karşıtlığı ve tarihe saygı¹⁰ şeklinde sıraladığını görmekteyiz.

Bu bölümde siyasal muhafazakârlığın bu temel unsurları ayrı başlıklar halinde analiz edilecektir. Bunun nedeni ise bu maddelerin Burke'ten günümüze kadar tüm muhafazakâr siyaset düşünürleri tarafından değişmeden kabul edilmesi ve günümüzde siyasal muhafazakârlığın ilkeleri olarak kabul edilmesidir.

2.1.1 Devrim ve Toplumsal Mühendisliğe Karşıtlık

Önceki bölümlerde de açıklandığı gibi siyasal muhafazakârlık, esas itibarıyla o güne kadar (1789) görülen ve günümüze kadar da çok büyük toplumsal, siyasal ve ekonomik değişikliklere yol açan Fransız İhtilali'ne karşı bir tepki olarak doğmuştur. Bu nedenle Fransız İhtilali ve sonrasında ortaya çıkan büyük siyasal ve

⁹ Robert NİSBET, **Muhafazakârlık: Düş ve Gerçek**, Kadim yayıncılık, (Çev. M. Fatih Serenli, Kudret Bülbül), Ankara, 2007, S. 74–130.

¹⁰ Aytekin YILMAZ, **Çağdaş Siyasal Akımlar**, Vadi Yayınları, Ankara, 2003, s.100–101.

sosyo-ekonomik dönüşüme duyulan tepkiler, muhafazakâr düşüncenin özünü oluşturmaktadır¹¹.

Burke, Fransız İhtilalı'ni, teorisyenleri (J.J. Rousseo) ve uygulayıcılarını (Robespierre), kendisine bağlı olan toplumun bağlarını koparmak ve onu asosyal, gayri medeni ve kopuk bir temel unsurlar kaosuna sürüklemekle suçlamıştır¹².

Tocqueville'e göre, "devrim'e gerek yoktu. Çünkü eski kurumlar zaten değişmekteydi. Bunlar yenilenebilirdi. Ağaç budanarak yenilenmeliydi"¹³ bu nedenle Fransız İhtilalı, Fransa'nın temel kurumlarını ve siyasal toplumsal yapısını, budamak yerine yok etmiştir. Burke köklü bir devrim yapan ihtilalcileri şöyle eleştirmiştir¹⁴:

Tarihin zincirini kırma iradesi, zamandan kopmak, ülkesini düz beyaz bir kâğıt olarak görme olağanüstü kibirliliği, kendi toplumlarına fethedilmiş bir ülke gibi davranmak ve siyaseti çıplak akılla inşa etmek (...) Ülkesine uygarlıktan hiç nasibini almamış gibi davranmayı ve sanki her şeye yeniden başlamak durumundaymışsınız gibi hareket etmeyi tercih ettiniz. Kötü başladınız... Ticaretinize sermayesiz başladınız.

Fransız İhtilalı, insanlık tarihinde o ana dek eşi görülmemiş bir olaydır; o ana kadar kimse geçmiş, radikal olarak silmek, bir "tabula rossa" (boş levha) yapmak ve toplumu insan hakları ve halkın egemenliği gibi salt rasyonel ilkelerden hareketle tamamiyle yeniden kurmak yönüne gitmemiştir¹⁵.

Bilgin'e göre siyasal muhafazakârlığın devrim ve toplum mühendisliği projelerine bakışı şöyledir¹⁶:

Soyut insan yoktur; her birimiz, bir tarihin, bir geleneğin, bir kültürün veya bir ırkın ürünüyüz. Köklerimiz bunlardır ve çok derindir; bunlar bizi hareketsizleştirmekten, pasifleştirmekten ziyade beslerler. Bu kimlik, bizi konular ve meşrulaştırır. Evrenselci proje, insanı üstünde yetiştiği topraktan kurtarmak isterken, aksine onu çaresiz bir umutsuzluğa ve patetik bir gezginliğe itmektedir. Bu düşünceler politik düzlemde karşı-devrim akımı veya devrim-karşıtı bir akım içinde yer almıştır. 1789 Devrimini tarihin akışı içinde bir kesinti, kötü bir parantez olarak

¹¹ H. Bahadır TÜRK, "İdeoloji ve Siyaset", **Siyaset**, (Der. Mümtaz'er Türköne), Lotus Yayınları, İstanbul, 2003, s.122.

¹² NİSBET, s. 103.

¹³ NİSBET, s. 107.

¹⁴ Paul BENETON, **Muhafazakârlık**, (Çev. Cüneyt Akalın), İletişim Yayınları, İstanbul, 1991 s. 16.

¹⁵ Nuri BİLGİN, **Sosyal Bilimlerin Kavşağında Kimlik Sorunu**, Ege Yayıncılık, İzmir, 1994, s. 19.

¹⁶ BİLGİN, s. 18.

gören bu anlayış (muhafazakârlık) kesintiye uğramış tarihin sürekliliğini sağlamak için parantezin kapatılması gerektiği görüşündedir.

Toplumun ve devletin tarihi sürecine uygun olarak değişmesini savunan siyasal muhafazakârlık, ihtilallere, toplum projelerine her türlü masa başı toplum dönüştürmelerine karşıdır. Bu nedenle muhafazakârlar sosyal, ekonomik, kültürel ve siyasal hayata sekte vurulması, mevcut birikimin ortadan kaldırılması ve tarihi birikimin yok edilmesi çalışmalarına karşı olduğu gibi, tepeden inme ve dayatmacı yöntemlerle total anlayışların topluma kabul ettirilmeye çalışılmasına da karşıdır.

Siyasal muhafazakârlığın değişim anlayışı ise, mecrasında akan bir nehrin, yer ve zamana göre akışı gibi, toplumun doğal halinde değişimine dayanmaktadır. Edmund Burke değişime toptan karşı olmadığını, yalnızca değişimin her ülkenin tarihsel, politik ve toplumsal bağlamıyla uyumlu olması gerektiğini ifade etmektedir¹⁷. İnsan kafasındaki düşlerin veya arzuların sayısı kadar fazla ve sık değişim olursa sürekliliği ve devamlılığı ortadan kalkar. Kuşaklar birbirinden kopuk olur, insanların yaz mevsimindeki sineklerden farkı kalmaz.

Muhafazakârlık, değişmeye ve gelişmeye açık bir düşüncedir. Fakat “değişimin, her ülkenin tarihsel, politik ve toplumsal konumu ile uyumlu olması gerektiğini”¹⁸ belirtmektedir.

Özetle siyasal muhafazakârlık her türlü devrime ve toplumsal mühendisliğe karşıdır. Bunun yerine tedrici ve doğal gelişimi savunan siyasal muhafazakârlığın bu konudaki tutumu, Burke’ten günümüze kadar değişmemiştir.

2.1.2. Pragmatizm, Geleneklere ve Tarihe Bağlılık

Gelenekle pragmatizm birbirini besleyen bir su tulumbası gibidir. Çünkü gelenekler pratik işlevsel değerlerin halk arasında bir çeşit kurumsallaşmış durumudur. Pragmatizm, herhangi bir durum karşısında ideolojilere bağımlı olarak durumu çözmek yerine geçmiş temeli ve sorunu ortadan kaldırıcı bir durumdur. Burada önemli olan şekilcilik yerine özdür. Muhafazakârlara göre, insanın sınırlılığı ve dünyanın sonsuz karmaşıklığı nedeniyle çözüm geleneklerin pratik çözümünde yatmaktadır. Öyle ki, bu nedenle muhafazakârlar ideolojilere de karşıdırlar ve Heywood’a göre, muhafazakârlar, kendi inançlarını bir ideoloji olarak tanımlamak yerine bir “zihin durumu” veya bir “hayat görüşü” olarak tanımlarlar¹⁹.

Siyasal muhafazakâr anlayışta tarih ve gelenek, yüzyıllar içinde hayatın her alanında vuku bulan olaylar karşısında edinilen tecrübeler, hayatın içinden

¹⁷ Michael ROSEN ve Jonathan WOLFF, **Siyasal Düşünce**, (Çev. Sevda Çalışkan–Hamit Çalışkan), Dost Kitabevi, Ankara, 2006, s.431.

¹⁸ Süleyman Seyfi ÖĞÜN, “Türk Muhafazakârlığının Kültür Kökenleri ve Peyami Safa’nın Yanılgısı”, **Toplum ve Bilim**, 74, Güz,1997, s. 109.

¹⁹ Andrew HEYWOOD, **Siyaset**, Adres Yayınları, İstanbul, 2010, s 76.

çıkarılmış somut bilgiler ve toplumun ürettiği zenginlik olarak bilinmektedir. Öyle ki Burke'e göre "insanlar, tarihin ve geleneklerin ürünü olarak"²⁰ tanımlanmıştır.

İhtilalın tüm haşmetiyle sürdüğü bir sırada Burke'e devrimcilere şu hatırlatmada bulunmaktadır²¹:

Hükümetinizin aşırılıklarını düzeltmek,, istiyordunuz, iyi de yenisini yapmak neden? Eski geleneklerinize niye bağlanmıyorsunuz? Niye eski açık yürekliliğinizi ele almakla yetinmiyorsunuz? Ya da, eğer atalarımızın kurduğu yapının silinmiş fizyonomisini yeniden bulmak sizin için imkânsızsa, niye bakışlarınızı bizden yana çevirmiyorsunuz? Orada, Avrupa'nın eski ortak yarasını bulmuş olurdunuz.

İskoç aydınlanmasının mimarı ve Burke'un fikirlerinden önemli ölçüde etkilendiği David Hume, toplumun sahip olduğu en önemli kuralların, insanın doğal içgüdülerinden kaynaklanmayıp, tarihsel tecrübeden çıktığını ve topluma yararlı olduğu için uygulandığını ve bu anlamda "doğal" değil "yapay" olduklarını belirtmiştir.

Geçmişten gelerek geleceğe uzanan süreklilik ilkesine dayalı olan gelenek, muhafazakâr düşünceye göre, siyasal faaliyette herhangi bir teoriden veya ideolojiden çok daha fazla ifade gücüne sahip daha iyi bir rehberdir. Çünkü gelenekler, "yaşamdan çıkarılan bazı soyutlamaların değil, yaşamın bütünü üzerinden temellenmiş gerçeklerden oluşmaktadır". Bu nedenle Burke'e göre hiçbir ilke gelenek haline gelemez. Çünkü²²:

En yetenekli öğretmen bile zorlu bir eğitim dönemini tamamladıktan sonra iyi bir disiplin almış ve kendisine şan ve şeref getirecek olan öğrencisini topluma kazandıracığı zaman her şeyin değişmiş olduğunu, zavallı öğrencisine gerçek değer ne olduğundan haberi olmayanların horladığını, alaya aldığını görür. Değerlerin sürekli değiştiği bir ülkede onurun neyle ölçüleceğini kimse bilmezken, hassas ve ince bir onur duygusunun yeni doğmuş bir bebeğin yüreği atmaya başlar başlamaz ortaya çıkacağını kim garanti edebilir?

Bu nedenle muhafazakârlara göre yasalar da geleneklerden çıkarılmalıdır. Geleneği "uçsuz bucaksız bir bilgi ambarı"²³ olarak gören muhafazakârlar için gelenek, geçmişten gelen bilgeliğin taşıyıcısı olarak çok büyük önem arz etmektedir. Ancak Viereck'e göre muhafazakârların gelenekten anladıkları, geçmişten sadece etik olarak değerli sayılabilecek derslerin çıkarılmasıdır²⁴. Burada, muhafazakâr

²⁰ NİSBET, s. 118.

²¹ Alexis de TOCQUEVILLE, **Eski rejim ve Devrim**, (Çev. Turhan Ilgaz), Kesit Yayıncılık, Ankara, 1995, s.73.

²² ROSEN ve WOLF, s.432.

²³ KIRK, 1982, s.43.

²⁴ ÖGÜN, 2004, s. 567.

düşüncenin “körü körüne bir gelenekçilik” olmadığını belirtmek gerekir. Mannheim muhafazakârlıkla gelenekçilik arasındaki ilişkiyi şöyle açıklamaktadır²⁵:

Doğal muhafazakârlık olarak gelenekçilikle, kendine özgü geleneklere, yapıya ve biçime sahip özgül tarihsel ve toplumsal koşulların ürünü olan muhafazakârlık, birbirinden farklı olgulara işaret etmektedir ve muhafazakârlık bilinçli hâle gelmiş gelenekçiliktir.

Giddens’a göre “muhafazakârların geleceğe bakışı, her zaman geçmişe bakış üzerinden temellendirilmektedir”²⁶. Ancak muhafazakârlığın, tarih ve gelenekler ışığında geleceğe yönelik pozisyon alması, muhafazakârlığın temel ilkelerinden olan “durumsallık” özelliğinden de kaynaklanmaktadır.

Muhafazakârların geleneğe olan güvenlerinin kökeninde, bireyin sınırlı olan aklı ile her şeyi anlamasının mümkün olmadığına dair inanç vardır. Burke’e göre gelenekler, “insanlara toplum ve toplumsal ödevler hakkında akıldan daha fazla şeyler söylemektedir”²⁷.

Muhafazakâr düşünürlere göre gelenek; adetlerin, alışkanlıkların, bilgi ve davranışların kuşaktan kuşağa iletilmesi demektir. Bu nedenle gelenekler üretilmez,

---

²⁵ MANNHEİM, s.74–78.

²⁶ Anthony GIDDENS, **Beyond Left and Right-The Future of Radical Politics**, Polity Press and Blackwell Publishers, Cambridge and Oxford, 1996, s.26.

²⁷ Bilindiği gibi muhafazakârlığın doğuşunun ikinci önemli gerekçesi, Aydınlanma düşünürlerinin akla aşırı derecede güvenmeleri ve aklın, tüm sorunların üstesinden tek başına gelebileceğine inanmalarıydı. Muhafazakâr düşünürlerin itiraz noktası ise, mağrur aklın pervasızca ve ben her şeyi tek başıma yapabilirim iddiasına karşı olup; onlar, bireyi vahiy, tecrübe ve geleneklerle sarmalayarak onu koruma altına almaya çalışmıştır. Burke’ün sistemleştirdiği muhafazakârlığın epistemolojisinde “ön yargı”ya büyük önem verilmektedir. Ona göre önyargı, geleneğe çok da ayrı bir değeri ifade etmemektedir. Burke’e göre, uzun bir kullanım süresinin takdir ettiği ferasetli ön yargı, denenmemiş ve test edilmemiş fikirlerden daha iyidir. Önyargı, bireyin zihninde yatan otorite ve bilginin bir özetidir. (NİSBET, s. 84.) **Burke’e göre önyargı**, kör ve irrasyonel bir kavramdan ibaret değildir; tam tersine kuşaklar üstü deneyimden damıtılmış bir özdür, bir ön yargılama adeta bir ön bilgidir. Ne yapmak istediğini bilmenin bir yoludur ve doğası gereği soyut akıldan da üstündür. Önyargı ne kadar uzun bir zamanın ürünüyse ve ne kadar yaygın olarak paylaşılıyorsa, o ölçüde değerlidir. Erdemli insanlar onu peşinen reddetmek yerine ondaki gizli hikmeti keşfetmeyi, onun altında yatan illeti bulmayı başarırlar. Dolayısıyla muhafazakârlara göre, beşeri eylemin temeli teorik akıl değil gelenek, alışkanlık ve önyargıdır. Muhafazakâr düşüncede akıl ve önyargı arasında şöyle bir ilişki kurulmaktadır. Herkes müzik veya hukuk bilgisini alabilir ama söyleme veya karar aşamasında önemli olan pratiklik yani uygulanabilirliktir. Muhafazakâr düşünür Oakeshott de bu durumu şöyle analiz etmiştir: Pratik ve teknik bilgi... Teknik bilgi okulda edinilebilir; ama pratik bilgi tecrübeyle ikisi de zekâ ve kişiliğin devredilemez bir parçası olarak öğrenilenle sınırlıdır (NİSBET, s. 88).

onlar tarihi mirastan çıkarıldıkları için onların hem tarihi değeri hem de hayatı kolaylaştırıcı çok önemli rolü bulunmaktadır²⁸.

Heywood, geleneğin, insanlara kimlik duygusunu vererek onların geçmişle bağlarını kurmalarında önemli bir fonksiyonu ifa ettiğini, bu nedenle de muhafazakârların çoğu, ilâhî bir kaynağa ihtiyaç duymaksızın geleneği desteklediklerini²⁹ belirtmektedir.

Muhafazakârlara göre, geleneğin boş bıraktığı hiçbir alan söz konusu değildir. Geleneğin ön plâna çıkardığı istikrar, süreklilik ve aktarmanın, muhafazakârlığın ana özellikleri olduğu her vesileyle vurgulanmaktadır³⁰. Mevcut durum, geçmişten kopuk ve ondan farklı olmamalıdır. Amaç, ilke ve değerlerin, tarih ve geleneğe dayanarak sürdürülmesidir.

Geleneklerin tahribatına yönelik fikir ve eylemlere karşı sert tepki gösteren muhafazakârlar, hiçbir modern yasanın ve anayasanın gelenek haline gelemeyeceğini belirtmektedirler. Çünkü "değerlerin sürekli değiştiği bir ülkede onurun neyle ölçülebileceğini kimse bilmezken, hassas ve ince onur duygusunun yeni doğmuş bir bebeğin yüreği atmaya başlar başlamaz ortaya çıkacağını kim garanti edebilir³¹.

Dolayısıyla yeni doğan kavramlara dahi bir isim veren onu toplum içinde kimlik sahibi yaparak tanımlayan, geçmişten geleceğe uzanan bir süreç olan gelenekler aynı zamanda, toplumun değer ölçüm birimi de sayılmaktadır. Bu nedenle muhafazakârlar geleneğin, sürekliliği ve toplumun kimliğinin omurgasını teşkil ettiğini düşünmektedirler³².

Siyasal muhafazakâr düşünce, geleneğin sadece manevi boyutunu içermeyip; aynı zamanda somut tarihi boyutunu da kapsamaktadır. Bu anlamda muhafazakâr düşüncede gelenek, sadece sözel ya da yazılı bir miras olmayıp, binaları, abideleri, bahçeleri, heykelleri, resimleri, alet vb. makineleri de içerir. Bu yönüyle o, belirli bir zaman diliminde toplumun sahip olduğu, dış dünyanın fiziksel süreçlerinin ürünü veya ekolojik ve fiziksel zorunluluklarının ürünü olmayan her şey demektir³³.

²⁸ Roger SCRUTON, **The Meaning of Conservatism**, New York. Penguin Boks Ltd., 1981, s.40-43.

²⁹ Andrew HEYWOOD, **Political Theory: An Introduction**, Palgrave Pres, Macmillan, 1988, s. 59.

³⁰ René GUÉNON, **Modern Dünyanın Bunalımı**, (Çev. Mahmut Kanık), Risale Yayınları, İstanbul, 1986, s.19.

³¹ BURKE, "Ebedi Toplum", (Der. Micheal ROSEN ve Jonathan WOLFF) s. 432.

³² ERDOĞAN, s.5.

³³ ÖĞÜN, 2004,s. 109.

Burke, New York gibi zengin ve büyük bir şehir dururken, ABD'nin bataklıkları kurularak Washington'u başkent yapmasını aşağıladığı gibi, geleneklere dayanmayan Fransız anayasasını da eleştirmiştir³⁴.

Bu nedenle muhafazakârlara göre, bir ulusun gerçek anayasası bir kâğıt parçasında değil; geleneklere dayalı tarihi kurumlarında yatmaktadır. İngiltere'nin anayasasının yazılı olmayıp, geleneklere dayalı olması, Burke'ün ve muhafazakârların arzu ve düşüncelerine uygun düşmektedir.

Muhafazakârlara göre “biyolojik evrimci” için doğal seleksiyon ne tür bir güç ise muhafazakâr için de “tarih aynı türden bir güçtür”. Bu nedenle ihtilal yerine, geleceğe dair alınacak pozisyonun, tarihe bakılarak alınması gerekir. Geleneğin içinde bir hazine gibi yer aldığı tarihe ilişkin yüzyılımızın önemli Amerikalı muhafazakâr düşünürlerinden Nisbet'in yorumu şöyledir³⁵:

Burke, de Maistre, Savigney ve diğer erken muhafazakârların bakış açısından gerçek tarih, doğrusal, kronolojik bir tarzda değil, kuşaklar boyu süren yapıların, toplulukların, alışkanlıkların ve önyargılarının sürekliliği içerisinde açıklanır. Gerçek tarihi metot, sadece zaman içerisinde geriye sürekli bir bakış değildir. Öyküler anlatmak asla değildir; o, şimdiyi, şimdinin altında yatan her şeyi ortaya çıkaracak şekilde araştırma metodudur; bu ise geçmişe tutunmaları göz önüne almadan tamamen anlaşılamayacak olan gerçekten sonsuz düşünce ve davranış yöntemleri demektir.

Bilindiği gibi muhafazakâr siyaset anlayışının temeli, onun, tarihin rolü konusundaki düşünceleridir. Tecrübe ile eşdeğer görülen tarih, “ölü, hatta mazi bile değildir”, o yaşayan bir canlı gibidir. Çünkü muhafazakârlar, geleceğe ilişkin konularını geçmişe bakarak belirlerler. Bu nedenle muhafazakâr düşünceye göre tarih, çok önemli ve canlı bir bilgi hazinesidir. Aslında muhafazakârlığın tarihe olan inancı, onun insan ilişkileri meselelerinde soyut olana ve tümdengelimci düşünceye karşı tecrübeye olan inancından kaynaklanmaktadır.

T.S. Eliot toplumda sınıfların yerini alacak olan seçkinler tehlikesine dikkat çekmektedir. Eliot'a göre, geçmişin sınıflarının yerini geleceğin seçkinleri yer alacaktır ve onların görevlerini yüklenenlerdir. Oysa bir toplumun içinde seçkin namzetlerinin uygun yaşlarda seçilmesi, gelecekteki görevleri için eğitilmeleri ve otorite mevkilerine getirilmeleri için gerekli metotların geliştirilmesi gerekir ki; bu durumda öncelikle var olan bütün sınıfların yok olması gerekir.

Bu durumda ise, seçkinler arasında herhangi bir öncelik veya itibari bir sınıflama yoksa yegâne sosyal ayrılık sadece seçkin ile toplumun geri kalan kesimi arasında olurdu³⁶.

³⁴ NİSBET, s.82.

³⁵ NİSBET, s.77.

³⁶ BURKE, (Der. ROSEN ve WOLFF), s. 434.

Bu nedenle siyasal muhafazakâr düşüncede, tarih ve gelenek, aynı zamanda yerellik ve özgünlük de sağlayarak, bir toplumu diğerinden farklı kılan ve tek düzeliği önleyen, toplumun kendi iç dinamikleriyle doğal yoldan değişimini ve gelişimini, toplumun geleceğe ilişkin yön ve konum almasını sağlayan, en az akıl ve bilim kadar önemli değerler olarak görülmektedir.

Tarihe çok büyük önem veren muhafazakâr siyasal düşüncenin, buna önem vermesinin nedeninin altında, geçmişte nerede olduğumuzu bilmeden, şu anda nerede olduğumuzu ve nereye gideceğimizi bilemeyeceğimiz düşüncesi yatmaktadır. Sadece akıl ve bilimin “hatta dünyanın en gelişmiş bilgisayarlarının bile” günümüzü ve geleceği anlamamıza, hayatta kalmamıza yetmeyeceğine inanan muhafazakârlar, bu nedenle, hayatta başarılı olmak için tarih ve gelenekleri çok önemli görmektedirler.

2.1.3. Aile, Toplum ve Ara Kurumların Önemli Oluşu

18. yüzyılda toplumun bir parçası olarak görülen birey 19. yüzyılda gerçeğin kendisi olmuştur. Yeni bir düşünce biçimi olarak ortaya çıkan pozitivism, toplumu, ara kurumları, aileyi, bireyi ve tüm sosyal olayları yalnızca “akıl” ekseninde açıklamaya ve yorumlamaya çalışmıştır.

Muhafazakâr siyasal düşüncede, aile gelenekleri ürettiği, bireye kimlik ve kişilik kazandırdığı; cemaat ve ara kurumlar ise, bireyin sosyalleşmesini sağladığı ve onu devlete karşı koruma altına aldığı için çok önemli kurumlar olarak görülmektedir.

Birey, devlet, toplum, aile sıralamasında, önceliği topluma veren muhafazakârlık düşüncesinde, devletin gücüne karşı, birey için bir tampon görevi gören ve bireylerin özgürlüğünü koruyan ara kurumlar çok önemlidir. Yukarıda belirtildiği gibi, toplumun en küçük birimi olan ve değerlerin harmanlanıp yeniden üretildiği bir yer olan aile, muhafazakârlık düşüncesinde çok önemli bir yer tutmaktadır.

Nisbet'e göre muhafazakârlığın aileye bakışı şöyledir³⁷:

Bu siyaset felsefesi aileyi hem toplumun temel birimi, hem de geleneksel ahlakın koruyucusu olarak görmektedir. Çünkü aile toplumu bir arada tutan bağların bir kısmını yaratır ve pekiştirir. Aynı zamanda aile, toplumun atomize olmasını önler, toplum içinde dayanışmayı sağlar ve nihayet temel eğitim kurumlarından biri olma işlevini görür. Aile, insanlarda toplumlarına mensubiyet ve aidiyet duygularını da kuvvetlendirir.

Burke'ün, görünür görünmez çıkarların oluşturduğu toplum sözleşmeci J.J. Ruso'ya da gönderme yaparak ifade ettiği, birbirine zincirleme bağlı olan ailelerden oluşan topluma ilişkin görüşü şöyledir³⁸:

---

³⁷ VURAL, s. 121–122.

Toplum bir sözleşmedir. İkincil derecede önemli olan şeyler için yapılmış önemsiz sözleşmeler istendiğinde iptal edilebilir; ancak devletin, kâğıt, kahve, kumaş veya tütün veya bunlar gibi bir şeyin ticaret anlaşmasında olduğu gibi gösterilen geçici bir ilgiden sonra tarafların isteği üzerine iptal edilecek bir ortaklıktan farksız olduğu düşünülmemelidir. Ona saygıyla yaklaşılmalıdır; çünkü o, geçici ve ortadan kaldırılabilir –hayvandan da önemsiz- bir ortaklık değildir. O, bütün bilimde bir ortaklık; bütün sanatlarda bir ortaklık; her değer ve mükemmeliyette bir ortaklıktır. O, sadece yaşayanlar arasında değil, yaşayanlar ile ölenler arasında ve doğacak olanlarla da bir ortaklıktır.

Çünkü toplumu canlı bir organizma olarak gören muhafazakârlık, toplumun birey gibi bir ruhunun olduğunu kabul etmektedir. Bir mekanizma olmaktan ziyade canlı bir organizma olan toplum Burke’e göre, “geçmiş, hal ve gelecek arasında kurulan bir sürekliliktir”³⁹.

Toplumu, bireyden üstün gören muhafazakâr düşünürlerden Bonald’a göre birey toplumu biçimlendiremez, bireyi biçimlendiren toplumdur. Toplumsal yaşamın temel aracı ise, bireysel özgürlük değil otoritedir. İnsanlar ancak aile, cemaat, kilise ve loncanın otoritesi altında refah ve mutluluğa ulaşabilir⁴⁰.

Muhafazakâr için aileden, dini olan ve olmayan cemaat yapılarına, hayır amaçlı geleneksel kurumlardan ve ekonomik dayanışma amaçlı mesleki kurumlara kadar, bireyin içinde yer aldığı bütün “ara kurumlar” bireyi koruyan, olgunlaştıran ve onu geleceğe aktaran kurumlar olarak görülmektedir. Burke’e göre bunlar, “bireyi siyasi otoriteye karşı koruyan küçük müfrezeler”dir ve onların zayıflaması veya yokluğu durumunda birey, devlet karşısında çıplak ve silahsız kalır.

T.S. Eliot’a göre kültürün bir nesilden ötekine iletilmesine en önemli ortam ailedir. Hiçbir kimse, ilk çevresinden aldığı kültürün niteliklerinden kaçıp kurtulamaz ve onu tamamen aşamaz. Ancak kültürün genç nesillere aktarılmasında ailenin yegâne vasıta olduğunu söylemek de doğru(yeterli) olmaz⁴¹. Ancak yine Eliot’a göre muhafazakârların düşündüğü aile sadece anne, baba ve çocuklar olmayıp aynı zamanda geçmiş ve gelecek nesli (ve ortamı) da içermektedir.

Siyasal muhafazakâr düşüncenin öznesi, başta loncalar, Kilise, vakıflar, odalar olmak üzere sivil toplum kurumları olan cemaatlerdir. Çaha’ya göre, “nasıl ki

---

³⁸ BURKE, (Der. ROSEN ve WOLF), s.431; NİSBET, 2007, s. 194.

³⁹ NİSBET, 2007, s.79.

⁴⁰ Tom BOTTOMORE ve Robert NİSBET, **Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi**, (Çev. Mete TUNCAY ve Aydın UĞUR), Verso Yayınları, İstanbul, 1990, s.105.

⁴¹ BURKE, (Der. ROSEN ve WOLF), s.434.

sol siyasetin öznesi sosyal sınıf, liberal siyasetin öznesi birey ise aynı şekilde muhafazakâr siyasetin öznesi de cemaattir⁴².

Nisbet, Fransız Devrimi'nden sonra ara kurumların tahrip edilmesiyle, insanı ezen totaliter devletin ortaya çıkışı arasında anlamlı bir ilişkinin varlığına dikkat çekerek, bu nedenle de “birey tampon vazifesi gören ara kurumların ve geleneklerin korunması”⁴³ gerektiğini belirtmiştir.

Fransız İhtilalı'ndan sonra bireysel düşünce sistemi, genel kabul görmüştür. Aydınlanma ile başlayan bu düşünce sistemine göre, birey başta aklı olmak üzere kendi kendine yeterli varlıktır. Başta aile, toplum ve ara kurumlar olmak üzere bireye şekil veren kurumların etkinliği en az düzeye indirilmeye çalışılmış hatta dini değerler yok edilmeye çalışılmıştır.

Siyasal muhafazakârlık ise, bunun tersini savunan bir düşünceye sahiptir. Ona göre aile, cemaat ve ara kurumlar hiyerarşisine dayalı toplum modelinde devletin ve bireyin üstünlüğü ve önceliği yoktur. Birey, “sınırlı yaratılışı ve ilk günahı” yüzünden kendi kendisine yetersiz bir varlık olarak görüldüğünden, toplum ve ara kurumlar bireyi üreten ve koruyan ona kimlik ve kişilik veren çok önemli kurumlardır.

2.1.4. Dinin Önemli Oluşu

Muhafazakârlığın ilk öncüleri kendi ülkelerinin “kurumsallaşmış” dini değerlerine büyük önem vermişlerdir. Burke, Hıristiyanlığın Anglikan mezhebine; de Bonald, de Maistre ve Chateaubriand Katoliklik mezhebine bağlılığa önem vermiştir. Yine Hegel, Haller, Coleridge ve Nisbet gibi yakın zamanların muhafazakâr düşünürleri de aynı şekilde dini, hayatlarında yaşamaya çalışmış ve onu devletin, toplumun ve bireyin hayatında hayati bir köşe taşı olarak görmüşlerdir.

Muhafazakâr görüşte, belli bir dinin dayatılmasından ziyade toplumun benimsediği dinin yaşatılması gerektiği ve buna hiçbir şekilde devletin ya da bir kişinin müdahalesinin kabul edilemeyeceği öne sürülmektedir.

Burke'e dinin, devlet ve toplum hayatındaki yeri konusundaki düşüncelerini şöyle ifade etmiştir⁴⁴:

Devletin, din kurumu tarafından kutsanması, özgür vatandaşlar üzerinde yararlı bir haşmetle işlemesi gereklidir; zira vatandaşlar, özgürlüklerinin garanti altına alınması için sınırlı bir yetki payından yararlanmalıdırlar. Vatandaşlar için devletle ve onların devlete olan görevleriyle irtibatlı bir din, insanların itaat koşullarının özel duygularla sınırlandırıldığı toplumlardan daha gereklidir.

⁴² Ömer ÇAHA, “Muhafazakâr Düşüncede Toplum”, **Uluslararası Muhafazakârlık ve Demokrasi Sempozyumu**, AKP Yayınları, Ankara, 2004, s. 70.

⁴³ NİSBET, s. 120.

⁴⁴ NİSBET, s. 133.

Burke'e dini, devlet ve birey arasında bir tampon olarak görmekte ve her ikisinin bu araçla etkileşimde bulunmasının ilişkiyi kolaylaştıracağını ifade etmektedir. Dinin bir ideoloji ya da tecrübe edilmiş bir görüş gibi, hafife alınmasına tepki gösteren muhafazakâr düşünür Chateaubriand'a göre din, "hürmete layık saygın ve seçkin bir şekilde, hem devlet hem de toplum için kıymetli bir dirdir"⁴⁵.

Muhafazakârlıktan çok liberal görüşleriyle tanınan Tocqueville "Dinde otorite ilkesinin politikadan daha fazla olmadığını, insanlara sağlanacak aşırı özgürlük ortamından dolayı çabucak dehşete düşeceklerini" ileri sürmüştür ki; aç gözlülük, aşırı tüketimin sonucu olan I. ve II. Dünya savaşlarını da hatırlayarak günümüzün özgür Avrupa toplumlarının aşırı özgürlük sonucu başta aile olmak üzere uyuşturucu ve diğer olumsuzluklardan çok kötü bir şekilde yıkıma doğru gittikleri görülmektedir.

Dinin ağırlıklı olarak ahiret odaklı ödül ve ceza otoritesi, birey üzerinde sert bir otorite tesis etmediğinden daha çok gönüllülük esasına dayanmaktadır. Tocqueville düşüncelerinin devamında, din ve özgürlük dengesini şöyle kurmuştur⁴⁶:

Bana gelince, bir kişinin aynı anda tam bir dini bağımsızlık ile bütün bir siyasal özgürlüğü destekleyip desteklemeyeceği konusunda kuşkuluyum. Benim meylim odur ki şayet, inanç onda noksan ise bağımlı olmalıdır; şayet özgür olacaksın inanmalıdır.

Burke'ün dini özgürlüklere ilişkin ifadesi ise şöyledir⁴⁷:

Ben dokunulmazlık içinde olmak üzere, onların toplu dini ibadetlerini tüm rahatsızlıklarından tam bir sivil koruma; okullarda ve ibadethanelerde Yahudilere, Muhammedilere, hatta paganlara öğretim hakkı verebilirim; özellikle de şayet onlar bu hakların kullanımında diğer hakların kullanımı kadar kutsal olan avantajlardan birine halen sahip iseler.

Muhafazakâr düşünürler, toplumun din olmadan ayakta kalamayacağını düşünmektedirler. Onlar için din, toplumun çimentosudur. Din insanları kanaatkâr yapmak suretiyle, disiplinli bir toplum anlayışına katkı sağlamakta⁴⁸; birey üzerinde otokontrol sağlamakta ve aynı zamanda devletin gücü ve onun 'keyfi yetkisi' üzerinde de sembolleri ve kurumları aracılığıyla otorite kurarak, toplumun birlikteliğini korumaya katkıda bulunur. Bu nedenle iki yönlü manevi bir bağ olarak din, toplumda adeta bir tutkal işlevi görmektedir⁴⁹. Bu nedenle Burke, Ögün'e göre,

⁴⁵ NİSBET, s. 131.

⁴⁶ NİSBET, s. 135.

⁴⁷ NİSBET, s. 132.

⁴⁸ ERDOĞAN, 1993, s. 44.

⁴⁹ BOTTOMORE ve NİSBET, s.109.

Aristo'ya nazire yaparcasına, şu tanımlamada bulunmuştur: İnsan, dinsel bir hayvandır⁵⁰.

Öyle ki dinin toplumdaki bu rolünü sadece Burke gibi Anglikan kilisesine mensup dindar muhafazakârlar değil; ateist muhafazakârlar bile kabul etmektedir. Robert Ingersol, Mencken, Nock, More, Babbitt, Chesterton din konusunda genel yaklaşım içinde, sahte bir şekilde ilahi ilham olduğu kabul edilmiş bir ahlak yapısı içinde olsa bile, bir inanç siperinin insan için gerekli olduğu ve bunun dine yabancılaşmış olanları en kötü şartlardan koruyacak bir araç olduğunu ifade etmişlerdir⁵¹.

Muhafazakârların görüşüne göre, din ve devlet birbirinin alanına girmeden uyum halinde çalışmalıdırlar. Burke'ün bu konudaki görüşü şöyledir⁵²:

Yerleşik bir kilise, yerleşik bir monarşi, yerleşik bir aristokrasi ve yerleşik bir demokrasiyi muhafaza etmeliyiz; her birini var olduğu derecede... Daha büyük değil (...) Kilise'de dinin şifalı sesinden başka ses duyulmamalıdır.

Dinin devlet tarafından yok edilmesinin, toplumsal krize yol açacağını, belirten muhafazakâr düşünür Lammeenais göre ise, “yerleşik ve tamamen kabul edilen Katolik bir kilise var olmalıdır; değilse şu veya bu seküler coşku ile ‘kurtarılan’ Avrupa, periyodik olarak inançsızlık uçurumuna düşecektir⁵³. Maistre ve Bonald da “hükümet, kilise ve aileyi” her biri kendi alanında egemen olarak üçe ayırır. Ona göre din, “bir inanç sistemi olmaktan daha önemlisi, bir cemaat biçimidir⁵⁴. Bu nedenle muhafazakârlar, dine toplumda özgür ve güçlü bir alan ayırmışlardır.

Muhafazakâr düşünce nasıl ki, devrim yoluyla bir topluma müdahale edilemeyeceğini savunuyorsa; aynı şekilde dinin de siyasal bir dönüştürücü araç olarak kullanılamayacağını vurgulamaktadır. Örneğin, Muhafazakâr düşünür T.S Eliot, ulusal bir kilisenin, ulusalcı bir hale getirilemeyeceğini belirtmiştir.

Öğün bu düşüncüyü şöyle özetlemiştir⁵⁵:

Muhafazakârlar tarihsel pratik anlamında geleneğe asla fırsat vermeyecek olan teokratik bir devletin modern bir dünyada mümkün olamayacağını pekâlâ farkındadır. Bunu da ötesinde muhafazakârlığın seküler gelişmelerden memnun olduğu bile söylenebilir. Muhafazakârlık tanrı merkezli bir toplum ve devlet

⁵⁰ ÖĞÜN, 2004, s. 574.

⁵¹ NİSBET, s.136.

⁵² NİSBET, s.133.

⁵³ NİSBET, s.134.

⁵⁴ Tanıl BORA, **Türk Sağının Üç Hali–Milliyetçilik, Muhafazakârlık, İslamcılık**, Birikim Yayınları, İstanbul, 1998, s. 101.

⁵⁵ ÖĞÜN, 2004, s.576.

düşüncesini teokratik sonuçlara vardırmak isteyen fundamentalizmin ya da deistik moral kod etrafında itaatkârlığı emreden her türlü dinsel radikalizmin karşısındadır.

Böylece siyasal muhafazakâr düşüncenin din odaklı bir devleti hedeflemediği, çünkü toplumun tüm tarihi boyunca yaşadığı değerleri savunduğu, bilinçli gelenekçilik, ve aynı zamanda içinde yaşadığı zamanın da koşullarını dikkate aldığı görülmektedir.

Muhafazakârlığa göre din ve gelenek ilişkisinde din, insanı kaynağına yani Tanrı'ya bağlayan daha aslî ve daha sahih bir bağken; gelenek, hakikatin daha dışa dönük, maddî ve parçalı yüzünü oluşturur. Bu anlamıyla gelenek ile din ilişkisinde, geleneğin kalesi olarak düşünülen dinî hayat gerçeği inkâr edilemez⁵⁶.

Toparlayacak olursak, siyasal muhafazakârlığın temel düşüncesi din ve geleneklere dayanmaktadır. Din, toplumun çimentosu vazifesini görmekte ve bireyler arası doğal eşitsizliği düzenleyici rol üstlenmektedir. Bu nedenle din, mutlaka var olmalıdır. Bu nedenle muhafazakârlar, dini bir istikrar ve otorite aracı olarak bireyin, ailenin, toplumun ve devletin hayatı için vazgeçilmez geniş bahçeleri, yürüyüş bantları ve oyun sahası olan bir park görmektedirler.

2.1.5. Özel Mülkiyetin Dokunulmazlığı ve Serbest Piyasa Taraftarlığı

Siyasal muhafazakârlık düşüncesi, toplum ve devlet hayatında, özel mülkiyetin muhafazasına, serbest piyasanın varlığına büyük önem vermektedir. Ancak muhafazakârlığın mülkiyete özel bir önem vermesinin sebebi, mülkiyetin sadece hayatta ayakta kalmak ya da maddi alanda mutlu olmak için değil; aynı zamanda mülkiyetin geleneklerin canlılığını sağlamasına da dayanmaktadır. Muhafazakârlara göre eğer mülkiyet korunursa, özgürlükler de güvence altına girer. Özgürlüğün güvende olması ise yaşamın güvenliği demek olacaktır.

Devletleşme yerine sivilleşmeyi de artıran özel mülkiyetin varlığı, aynı zamanda kişisizleşmeyi ve kimiksizleşmeyi de önlemektedir. Mülkiyetin insanlara onur, güç ve bağımsızlık ruhu verdiğini belirten muhafazakâr düşünürlere göre; bireyler, sahip oldukları kadar yükümlü ve yükümlü oldukları kadar da özgürdürler. Yükümlülük arttıkça da özgürlük artmaktadır.

Özel mülkiyete, kimlik, kişilik ve geleneklerin korunup taşıyıcılığından dolayı kutsallık derecesinde sahip çıkan siyasal muhafazakârlık, bu nedenle kamulaştırmaya karşı çıkmaktadır. Muhafazakâr düşünürlere, kamulaştırmanın ahlaki standartları sarstığını ve gerçek adaletin yerini “kurnazlık hukuku” ve kuvvet hukukuna bıraktığını iddia etmiştir. Muhafazakâr mülkiyet “Para ve Toprak” olarak ikiye ayrılmaktadır. Ancak muhafazakârlıkta mülkiyet denilinde akla, onur, vakar,

---

⁵⁶ VURAL, s.50

güç veren toprak akla gelmektedir. Nisbet'e göre "(...)mülkiyet ki en iyisi toprak mülkiyetidir"⁵⁷.

Burke'e bu konuyu 1793'teki bir mektubunda şöyle ifade etmiştir:

Fransa'yı yıkan ve bütün Avrupa'yı yakın bir tehlikenin ağzına getiren diğer uğursuzluklara neden olan şeyin, mülkiyetin küçümsenmesi ve mülkiyetin kökenine karşı devletin belirli yapay çıkarlarının yerleştirilmesi olmuştur⁵⁸.

Mülkiyeti tarihi geleneklerin muhafızı olarak gören Burke'e göre mülkiyet, devletin yerine, yarı kamusal, kiliseye ait vakıflar, üniversiteler veya hayır kurumları da içinde olmak üzere sivil vakıfların elinde bulunmalıdır.

Tocqueville'e göre mülkiyetin yokluğu Amerika'nın İngiltere'den kopmasına yol açtığı gibi, ailelerin de parçalanıp yok olmasına sebep olabilmektedir⁵⁹.

Tocqueville'e göre söz konusu dönemde İngiliz mülkiyet ve miras hukukunda egemen görüş olan "en büyük oğul önceliğinin" kaldırılarak, bunun yerine "herkese mirastan eşit pay" verilmesinin söz konusu devrimler sürecini (Amerikan ve Fransız) tetiklediğini ifade etmiştir.

Muhafazakâr mülkiyet anlayışını sosyalizm ve liberalizmin mülkiyet anlayışıyla karşılaştıracak olursak; sosyalizm, mülkiyetin doğasındaki eşitsizliği pekiştiren özel mülkiyetin tamamen ortadan kaldırılmasını savunurken; liberalizm bunun tam tersi olan "bırakınız yapsınlar" düşüncesiyle özel sektöre iş hayatında sınırsız özgürlük vermektedir.

Muhafazakârlık ise, özel mülkiyetin korunmasını ister ama mülkiyetin bireyler tarafından, diğerleri üzerinde bir baskı aracı olarak kullanılmasına karşı çıkarak, burada devletin müdahalesini meşru görür⁶⁰.

---

⁵⁷ NİSBET, s. 129

⁵⁸ NİSBET, s. 114-115.

⁵⁹ NİSBET, s. 117. Muhafazakârlar; mülkiyet mirasının eşit paylaşılmasında "en büyük oğul önceliği hem mülkiyetin aile(vi) karakterini korumakta hem de bireysel mülkiyetin belirsiz, geçici sahipliğinden alıkoyarak onun parçalanmasını engellemektedir. Ancak, "en büyük oğul önceliği ve mülkiyeti muhafaza yasasının kız-erkek farkının ve küçük-büyük farkı olmaksızın" mülkiyetin eşit bölüşümü ailedeki güven hissini ve ataerkil toplumu ortadan kaldırmakta, böylece toplumun aileden başlayarak çözülmesini hızlandırmaktadır. Bu çözümler de yani aile molekülünün parçalanması bencillik (egoisme) ve bireyciliğe (individualisme) yol açmaktadır ki, bu da kapitalizm canavarına sunulan küçük pastalar anlamına gelmektedir. Ancak bu uygulamanın günümüz muhafazakârlarınca terk edildiğini görmekteyiz. (NİSBET, s.159)

⁶⁰ HASAN HÜSEYİN AKKAŞ, **Muhafazakâr Düşünce ve Edmund Burke**, Kadim Yayınları, Ankara, 2004, s.79.

Muhafazakârlar mülkiyetin tekelleşmesine karşı çıktığı gibi, burada doğal olarak, öncelikle ahlak dışı olarak görülen karaborsa, tröst ve her türlü kartelleşmeye karşı çıkacağı da düşünülebilir. Aynı şekilde muhafazakâr ekonomi anlayışı devletin kamulaştırmasına da karşı çıkmaktadır. Dolayısıyla burada muhafazakârlık, bireyin özel mülkiyetini korumayı düşündüğü gibi toplumun dengesini de korumaya çalışmakta ve onu devletin de önüne geçirmektedir. Amaç otorite ve düzenin adaletle korunmasıdır.

Özel mülkiyeti savunan muhafazakârlık, aynı zamanda buna sahip olanlara sorumluluk da yüklemektedir. Muhafazakâr düşünür Barry'e göre, "mülkiyet bir hak olduğu kadar bir sorumluluktur".

Burke'ün şu ifadeleri onun refah devletine nasıl yaklaştığını ortaya koymaktadır⁶¹:

Devletin aynı zamanda sosyal güvenlik ya da fakirlere yardım gibi bir görevinin olamayacağını, varsa böyle bir ihtiyacın bunun, ihtiyaç anlamında gereksinimlerimizi karşılamak hükümetin görevi değildir. Devlet adamının bunu yapabileceğini düşünmek boşunadır. İnsanlar onları geçindirir, onlar insanları değil... Hiç şüphesiz fakirlere yardım bütün Hıristiyanlar üzerine mecburi bir ödevdir. Aileden başlayan, mahalleyi ve kiliseyi de içine alan gruplar gereken şekilde yardım sunmak için kurulmuştur. Ve bu müşterek yardım biçimindedir; bürokrasiden gelen yardım şeklinde değil.

Bu nedenle muhafazakârlar devletin sosyal refah programlarına katılımına karşı çıkarlar ve bu tür programların devlet eliyle yürütülmesinin halkı tembelleğe ve devlete bağımlılığa alıştırdığına ve ekonomik etkinliği öldürdüğüne inanmaktadırlar. Muhafazakârlar tarafından savunulan bu görüş aslında ekonomik teori anlamında klasik liberalizmdir. Batı'da liberal siyasi düşünce kendisini dönüştürerek devletin ekonomiden tamamen çekilmesi yerine refah devletine ve ekonomik gelir dağılımında sosyal adalete vurgu yapmaktadır.

Siyasal muhafazakarlığın yerellik ve esneklik özelliğinden dolayı, konjunktür ve toplumsal şartlar toplumu bir arada tutabilecek nasıl bir örgütlenme modeli öngörürse muhafazakarlığın onu savunduğunu daha önce belirtmiştik. Bu yüzden kimi muhafazakarların zaman içinde serbest piyasadan yana, kimilerinin ise buna karşı olduğu görülmüştür. Bir liberal veya sosyalist açıdan serbest piyasadan yana olan Burke ile refah devletçi Disraeli'nin aynı ideolojinin içinde yer almaları çelişki olarak görülebilir.

Disraeli sosyal eşitsizliklerin reform yoluyla ıslahına yönelmiş ve feodal bir yaklaşım olan zenginlerin kendilerine bağlı çalışan köylüler üzerindeki korumacı ilişki biçiminin yükselen endüstriyel bir dünyada benzerini savunarak, zenginlerin

---

⁶¹ NİSBET, s. 118.

sosyal sorumluluk yükünü omuzlamalarını istemiştir⁶². Burada ise muhafazakârlar, Refah Devleti anlayışına yönelmiş ve devlet bir dadı rolü oynayarak, yukardan yapılacak reformu aşağıdan gelecek bir devrime tercih adına, halka yardımı bir devlet görevi haline sokmuştur.

Karma bir ekonomik düzeni savunan Muhafazakârların en önemli göstergelerinden biri “ bireylerin özel mülkiyete” sahip olabilmesidir. Ancak, özel mülkiyete sahip olan birey sadece onu geçmişten devralmamış aynı zamanda gelecekte de borç almıştır. Bu nedenle çocuklarından borç aldığı emaneti kendisi için dahi olsa sınırsız kullanamaz. Şu andaki Dünyamızın yaşadığı Liberal felsefeye dayalı ekonomik krize rağmen karma bir ekonomi anlayışını yürüten muhafazakâr bir partinin kontrolündeki Türkiye’nin başarısı Muhafazakâr ekonomik anlayışın doğruluğunu ortaya koymaktadır. 20. yüzyıl boyunca, muhafazakârlığın ortak paydası, özel mülkiyete saygı ve komünizm karşıtlığı olmuştur⁶³.

Kısaca, muhafazakâr mülkiyet anlayışı, serbest piyasa esasına dayalı olarak, ekonomik değerlerin yeri geldiğinde devlet müdahalesiyle de dengeli dağılımını sağlamak gerektiğini belirtmektedir. Muhafazakârlar devlet-birey-şirketler üçgeninde, “bırakınız yapsınlar” veya “sosyalizm”in merkezden planlama yerine ahlak, gelenekler ve ara kurumların önemli rol alması gerektiğini savunmaktadırlar. Özel mülkiyete saygı gösterilmesi gerektiğini belirten siyasal muhafazakârlığın, ekonomi düşüncesinde toplumsal düzen yani istikrar esastır.

2.1.6. Hiyerarşi’ye Bağlılık, Devlet ve Otoriteye Saygılı Olma

Burke’ten günümüze kadar, gerek muhafazakâr düşünürlerin gerekse de takipçilerinin değişmeyen düşüncelerinden biri, aileden devlete kadar uzanan hiyerarşiye bağlılık, devlete ve otoriteye duyulan saygıdır. Bunun kaynağında ise, inanç ve istikrar düşüncesi vardır. Burke’te, “bireyden aileye, aileden cemaate, cemaatten cemiyete ve buradan da Tanrı’ya ulaşan hiyerarşi zinciri”, Nisbet’e göre, “muhafazakâr otorite anlayışının temelini oluşturmaktadır”⁶⁴.

Bonald’a göre de, hâkimiyet sadece Allah’ındır. O, egemenliğini aileye, kiliseye ve siyasi hükümete aktarabilir. Egemenlik dağılımdaki ana ilke ise, her kurumun kendi içinde, tam hâkim olması şeklindedir, bir alanın diğerine tecavüzü ise tiranlık doğuracağından⁶⁵ kurumlar kendi içinde özerk olup, ilişkileri karşılıklı saygıya dayanmaktadır. Bu nedenle iktidar ve otorite özerkliği yok etmemelidir.

Burke’ün devlet ve otorite anlayışı şöyledir:

⁶² Ahmet HELVACI, “Türk Siyasetinde Özensiz Kullanılan bir Kavram: Muhafazakârlık”, **Düşünen Siyaset**, Ekim 1999, s. 23.

⁶³ Terence BALL-Richard DAGGER, **Political Ideologies and the Democratic Ideal**, 2. Basım, Harper,-Collins College Publishers, 1995, s. 113’den aktaran GÜLER, s. 146.

⁶⁴ NİSBET, s. 92.

⁶⁵ NİSBET, s. 94.

İnatçılıktan ve ön yargılardan on bin kez daha kötü olan kararsızlık ve çeşitliliğin kötülüklerinden korunmak için devleti kutsadık ki insanlar devletin kusurlarına ve kötülüklerine dikkatli bir şekilde yaklaşsın; hiç kimse onu yıkararak düzeltmeye çalışmasın; herkes devletin yanlışlarına bir babanın yaralarına bakarmışçasına, dindar bir huşuyla ve içi titreyerek baksın⁶⁶.

Devletin görevi bürokrasi ve halk arasında tıpkı, alt-üst ve yan geçişlere sahip kelebek modelli bir geçiş köprüsü gibi, sadece sarı, yeşil ve kırmızı ışık olmaktır. Bu nedenle Muhafazakâr düşünür O'sullivan'a göre muhafazakâr siyaset anlayışının, otoritenin sınırlarına ilişkin görüşü şöyledir⁶⁷:

Siyasal gücün bir kişinin veya grubun elinde yoğunlaşmasını destekleyen, bireysel ve siyasal özgürlüklere karşı olan, siyasal katılımın hemen hemen tüm biçimlerini reddeden, baskı ve güç kullanımını kabul eden, (otoriter yönetimlerle) karıştırılmamalıdır. Muhafazakâr siyasal otorite, toplumdaki otorite türlerinden sadece birisidir ve etkinlik alanı diğer otoritelerin etki alanının sınırına gelince durur.

Siyasal muhafazakârlardan olan Disraeli, Newman, Tocqueville, Bourget, Godkin, Babbitt'ten başlayarak, günümüz muhafazakârlardan Oakeshott, Voeglin, Jouvenall, Nisbet ve Kirk'e gibi muhafazakârlara kadar hepsi de politik devletin ekonomik sosyal ve ahlaki işlerde olabildiğince geri durması gerektiğini belirtmişlerdir. Oakeshott'e göre⁶⁸:

Hükümetin görevi kendisine tabi olanlara başka inanç ve etkinlikler dayatmak, onlara vasilik etmek veya onları eğitmek, başka yolla onları daha iyi veya daha mutlu kılmak, onları yönlendirmek bir eylem için harekete geçirmek veya muhtemel bir çatışmaya meydan vermeyecek biçimde onları koordine etmek değildir; hükümetin görevi sadece kural koymaktır.

Bu nedenle son iki yüzyıldır pratikte Avrupa ülkelerinde olduğu gibi Amerika'da da muhafazakâr politikanın ayırıcı özelliği, özel sektöre, aileye, yerel topluluğa ekonomi ve özel mülke, devlet ve toplumdaki küçük birimlerin toplu haklarına saygı duyacak şekilde, âdem-i merkeziyetçiliğin güçlendirilmesi yoluna gidilmiştir. Örneğin, ABD, İngiltere ve Almanya gibi büyük ülkeler, eyaletlerine önemli oranda yetki devrinde bulunmuşlardır.

Siyasal muhafazakârlığa göre eğer devlet otoritesi, özellikle ara kurumlar aracılığıyla topluma dağıtılmazsa devlet, tiranlaşır. Bu nedenle, siyasal muhafazakârlıkta, devlet otoritesini dengelemekte sivil toplum kuruluşlarına ve cemaatlere büyük önem verilmektedir. Örneğin, siyasal muhafazakârlığın çok güçlü olduğu ABD, İngiltere ve Almanya gibi ülkelerde, devlet düzeninde âdem-i

⁶⁶ BURKE, (Der. ROSEN ve WOLFF), s. 432.

⁶⁷ O'SULLIVAN, s. 53.

⁶⁸ Micheal OAKASHETT, **On Being Conservative**, Basic Books, Londra, 1962, s. 42.

merkeziyet yöntemi uygulanmakta olup, yerel yönetimler çok güçlü hale getirilmiştir.

Netice olarak, siyasal muhafazakârların inanç ve istikrara dayalı hiyerarşi ve devlet yaklaşımı, otorite'nin dizginlerini aile, toplum, inanç ve ara kurumların sınırlarında durdurmaktadır. Devletin görevi, tarihin doğal akışında oluşan topluma sınır koymak değil, var olan sınırları korumaktır. Otorite, tek kişi yerine birden çok kurumun elinde olmalıdır. Bu nedenle otoritenin tek elde toplanmasına karşı çıkan siyasal muhafazakârlık, ara kurumları, yerelleşmeyi ve âdem-i merkeziyeti savunmaktadır. İngiltere, ABD ve Almanya buna verilebilecek en güzel örnekler olarak görülmektedir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Edmund Burke'ten, günümüze kadar onlarca düşünürün savunduğu siyasal muhafazakârlığın başta gelen unsurları olarak şunlar tespit edilmiştir: a) Dinin önemli olması; b) Birey gibi canlı bir organizma olan topluma, devrim gibi yapay toplumsal projelerle müdahalelerin kabul edilemezliği; c) Özel mülkiyetin dokunulmazlığı ve serbest piyasa taraftarlığı; d) Devlet ve otoriteye bağlılık; e) Geçmiş, şimdi ve gelecek arasında geleneklerle kurulan tarihsel bağ; f) Aile ve ara kurumların önemli olduğu toplumun, birey ve devlet hayatında belirleyici esas güç olması.

İki asrı aşkın bir süredir esnekliğine rağmen değişmeyen temel ilkeleriyle siyasal muhafazakârlığın bugün dünyada en önemli siyasal düşüncelerden biri olduğu görülmektedir. Yerellikleri yok ederek ilerleyen küreselleşmenin artmasıyla önemi gittikçe daha çok anlaşılan aile, gelenekler, ara kurumlar, toplum, tarih ve dine yaptığı ısrarlı vurgu nedeniyle siyasal muhafazakârlığın daha da önem kazanacağı düşünülmektedir.

Böylece saf bilim, akıl ve devrimlere karşı çıkan siyasal muhafazakârlığın Batı'nın gelenekçi boyutunu temsil ettiği ve bu düşüncenin bugün Batı siyasal hayatının en önemli iki siyasal düşüncesinden biri olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Ancak gelişmiş batı dünyasındaki bu güçlü konumuna ve zengin geçmişine rağmen, siyasal muhafazakârlığın ülkemizde yeterince tanınmadığı hatta olumsuz ve basit bir tutum olarak tanımladığı görülmüştür.

Oysa siyasal muhafazakârlık modernleşmek için örnek aldığımız Batı Dünyası'nın bizimle ortak olan ama almadığımız ve asıl ihtiyacımız olan değerleri içeren, ideolojiler üstü zengin ve güçlü bir düşünce sistemidir.

Örneğin günümüzün muhafazakâr düşünürlerden O'Sullivan da bizim bu görüşümüzü paylaşmaktadır. O'Sullivan'a göre, bugün Batılı muhafazakârların İslama karşı bir grup olmadığını, hakiki muhafazakârların dünyayı süsleyen medeniyetler çoğulluğuna büyük önem verdiklerini, bugün toplumda (tüm dünyada) büyük bir kültürel çöküş yaşandığını ve bu hususta Müslüman ve Batılı

muhafazakârların uzlaştığını (uzlaşabileceğini) ve bu sorunu kutsal olanın (din) canlandırılmasıyla aşma noktasında buluşabileceklerini; yeni bin yılda Hıristiyanlarla Müslümanların birlikte yürüyebileceğini ve kendilerini beraberce gerçekleştirebileceklerini ifade etmektedir⁶⁹.

Bu düşünceye bizler de aynen katılmaktayız. Bu açıdan siyasal muhafazakârlık, günümüzde Samuel P. Huntington'un "Medeniyetler Çatışması" tezine karşı⁷⁰; dünyanın huzur ve barışı için "Medeniyetler İttifakı" düşüncesine ortak bir zemin sağlayan tarihi, doğal, barışçıl ve tüm dünyanın küreselleşmeye karşı, kendi varlığını, özgünlük ve özgürlüğünü koruyabileceği bir düşünce sistemi olduğu görülmektedir. Siyasal muhafazakârlık, saf bilim, akıl ve devrimlere karşı çıkan, Batı'nın bize benzeyen boyutunu temsil etmektedir.

Böylece saf bilim, akıl ve devrimlere karşı çıkan siyasal muhafazakârlığın Batı'nın gelenekçi boyutunu temsil ettiği ve bu düşüncenin bugün Batı siyasal hayatının en önemli iki siyasal düşüncesinden biri olduğu sonucuna ulaşılmış ve aşağıdaki ilkeler yararlı bulunmuştur.

- a. Muhafazakârlar devrimci değil evrimcidirler,
- b. Muhafazakârlar dine bağlıdırlar,
- c. Muhafazakârlar tarihin bir zincir gibi kesintisiz olduğuna inanırlar,
- d. Muhafazakârlar geleneklere bağlıdırlar,
- e. Muhafazakârlar eşitlikten çok hiyerarşiye inanırlar,
- f. Muhafazakârlar serbest piyasa ve özel mülkiyet yanlıdırlar,
- g. Muhafazakârlar düzen ve otoriteye bağlıdırlar,
- h. Muhafazakârlar için Aile, Toplum ve Ara Kurumlar Önemlidir.

---

⁶⁹ YILMAZ, 2003, s.96.

⁷⁰ Samuel P. HUNTINGTON, **Medeniyetler Çatışması**, (Der. Murat YILMAZ), Vadi Yayınları, Ankara, 1995, s.13-41.

KAYNAKÇA

- AKKAŞ, H. H., **Muhafazakâr Düşünce ve Edmund Burke**, Kadim Yayınları, Ankara, 2004.
- BENETON, P. , **Muhafazakârlık**, (Çev. Cüneyt Akalın), İletişim Yayınları, İstanbul, 1991.
- BİLGİN, N., **Sosyal Bilimlerin Kavşağında Kimlik Sorunu**, Ege Yayıncılık, İzmir, 1994.
- BORA, T., **Türk Sağının Üç Hali–Milliyetçilik, Muhafazakârlık, İslamcılık**, Birikim Yayınları, İstanbul, 1998.
- BOTTOMORE T., ve NİSBET, R., **Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi**, (Çev. Mete TUNCAY ve Aydın UĞUR), Verso Yayınları, İstanbul, 1990.
- BURKE, E., **Reflections on the Revolution in France**, (1790 Tıpkı basım), Penguin Books, London,1986.
- ÇAHA, Ö., “Muhafazakâr Düşüncede Toplum”, **Uluslararası Muhafazakârlık ve Demokrasi Sempozyumu**, AKP Yayınları, Ankara, 2004.
- GIDDENS, A., **Beyond Left and Right-The Future of Radical Politics**, Polity Press and Blackwell Publishers, Cambridge and Oxford, 1996.
- GUÉNON, R., **Modern Dünyanın Bunalımı**, (Çev. Mahmut Kanık), Risale Yayınları, İstanbul, 1986.
- GÜLER, Z., (Der. Birsen ÖRS) **19.Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler**, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2008.
- HELVACI, A., “Türk Siyasetinde Özensiz Kullanılan bir Kavram: Muhafazakârlık”, **Düşünen Siyaset**, Ekim 1999.
- HEYWOOD, A., , **Siyaset**, Adres Yayınları, Ankara, 2010.
- HUNTINGTON, S., **Medeniyetler Çatışması**, (Der. Murat YILMAZ), Vadi Yayınları, Ankara, 1995.
- KIRK, R., “Muhafazakârlık Fikri”, (Çev. Bengül Güngörmez), **Liberal Düşünce**, Yıl: Sayı: 37, s. 89, Kış, 2005.
- MANNHEİM, **İdeoloji ve Ütopya**, (Çev. Mehmet Okyavuz), Epos Yayınları, Ankara, 2002.
- NİSBET, R., **Muhafazakârlık: Düş ve Gerçek**, Kadim yayıncılık, (Çev. M. Fatih Serenli, Kudret Bülbül), Ankara, 2007.

- ROSEN, M., ve WOLFF, J., **Siyasal Düşünce**, (Çev. Sevda Çalışkan–Hamit Çalışkan), Dost Kitabevi, Ankara,
- OAKASHETT, M., **On Being Conservative**, Basic Books, Londra, 1962.
- ÖĞÜN, S. S., “Türk Muhafazakârlığının Kültür Kökenleri ve Peyami Safa’nın Yanılgısı”, **Toplum ve Bilim**, 74, Güz, 1997.
- TOCQUEVILLE, A., **Eski rejim ve Devrim**, (Çev. Turhan Ilgaz), Kesit Yayıncılık, Ankara, 1995,
- TÜRK, H. B., “İdeoloji ve Siyaset”, **Siyaset**, (Der. Mümtaz’er Türköne), Lotus Yayınları, İstanbul, 2003.
- YILMAZ, A., **Çağdaş Siyasal Akımlar**, Vadi Yayınları, Ankara, 2003.
- ZÜRCHER, E.J., “Muhafazakârlık Üzerine”, **Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce Muhafazakârlık**, Cilt: 5, (Der. Ahmet Çiğdem), İletişim Yayınları, İstanbul, 2004.

İÇSEL PAZARLAMADA TOPLAM KALİTE ANLAYIŞI VE AMPİRİK BİR ÇALIŞMA

Pazarlama Savaşlarında En Önemli Silah Kalitedir
Gummesson

UNDERSTANDING OF TOTAL QUALITY MANEGEMENT IN INTERNAL
MARKETING AND A EMPIRICAL STUDY

Quality is The Most İmportant Weapon in The Marketing War
Gummesson

Yakup DURMAZ*   **Mücahit ÇELİK****

Öz

Tüm pazarlama uygulamalarının gelecekte başarılı olabilmesi için “Toplam Kalite Yönetimi”, dijital ekonominin ve bilgi çağının işletmeleri dünya çapında rekabet ortamına çektiği bir dönemde, çok önemli bir yeri olan stratejik bir kavram olarak ortaya çıkmaktadır. İşletmeler, değişen pazarlama ve satış stratejilerine ayak uydurabilmek ve bu değişimi iyi yönetebilmek için sadece işletme dışı müşterilerin memnuniyetini sağlamaya çalışmaları yeterli olmamış bunun yanında işletme için büyük bir satış potansiyeli oluşturan iç müşteri memnuniyetine de büyük önem vermek zorunda kalmışlardır. Bu memnuniyeti sağlayabilme amacı firmaların Toplam Kalite Anlayışına başvurmalarına neden olmaktadır. Adı geçen çalışmada Toplam Kalite Anlayışının içsel pazarlamaya olan etkisi ve katkısı sorgulanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İçsel pazarlama, Müşteri odaklılık, Kalite, Toplam kalite

Abstract

Total quality management become a very substantial strategic concept for being successful with all marketing applications while digital economy and information age attract businesses into competitive world arena. To provide satisfaction of external customer hasn't been enough for the business, also they have to give importance their own internal customers who have considerable potential for businesses sales. Companies apply Total quality management for aim of providing customer satisfaction. This mentioned study, the efficiency and contribution of total quality management on internal marketing is questioned.

Key words: Internal marketing, Customer focusing, Quality, Total quality

---

* Yrd. Doç. Dr. Yakup DURMAZ, İ.İ.B.F., İşletme Bölümü, [yudurmaz@adiyaman.edu.tr](mailto:ydurmaz@adiyaman.edu.tr)

** Yrd. Doç. Dr. Mücahit ÇELİK, İ.İ.B.F., Maliye Bölümü, mcelik@adiyaman.edu.tr

1. Giriş

Hızla değişen ve küresel dünyada modern pazarlama anlayışında da gelişmelerin olması kaçınılmazdır. Modern pazarlamanın odak noktası kabul edilen müşteri çağdaş anlayışta iç ve dış müşteri olarak iki grupta incelenir olmuştur. Üretilen mal ve hizmetleri satın alarak işletmeye gelir sağlayan müşteri kadar, belki daha da önem arz eden iç müşteri denilen işletmenin insan kaynakları ve çalışanlarıdır. Bu gelişmeler yeni bir pazarlama yaklaşımı olan “ İçsel Pazarlama” anlayışının doğmasına neden olmuştur. Bu anlayışın işletmelerde verimli ve etkin kullanılabilmesi de toplam kalite anlayışının benimsenmesi ve uygulanabilmesiyle ilintilidir.

Yukarıda adı geçen ilgili çalışmada öncelikle içsel pazarlamanın konusu, amaçları ve yararları irdelenmektedir. Çalışmanın devamında toplam kalite anlayışı açıklanmakta ve içsel pazarlama ile ilişkisi üzerinde durulmaktadır. Son olarak da Adıyaman’daki işveren ve yöneticilerle içsel pazarlama ve toplam kalite anlayışı ile ilgili bir anket çalışması yapılmış ve sonuçlar “frekans yöntemi” ile analiz edilmiş ve sonuçlar yorumlanmıştır.

2. İçsel Pazarlama

Yakın geçmişte görülen dış müşteri odaklı pazarlama ve satış stratejileri günümüzde yerini firma çalışanları yani iç müşteriler için de uygulanabilirliğini dikkate alan, Rönesans niteliğinde revizyon da denilebilecek, stratejilere bırakmıştır. Bu değişim genel anlamda olumlu bir yenilenmedir. Çünkü verilen kararların doğruluğunun iç müşteriler nezdinde denendikten sonra dışa açılma politikasının benimsenmesi işletmelere zaman, maliyet, prestij ve daha pek çok açıdan artılar getirecektir. Bunun dışında şayet herhangi bir hata yapılmışsa, işletmelerin geriye dönerek hatalarını bertaraf etme şansının artma olasılığının mevcudiyeti de bir başka olumlu faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. İfade edilen gerekçeler sebebiyle başarılı firmalar müşterilerine ulaşmadan önce, çalışanları ürettiklerinden kullanmaya sevk edip, çalışanların tatminine öncelik vermektedir. Nedeni ise; içsel pazarlamaya işlerlik kazandırmanın yolu motive olmuş ve aynı zamanda müşteri odaklı çalışanı ele geçirmekten başka bir deyişle kazanmaktan geçmektedir (Dündar, 2006, s. 132). Çünkü içsel pazarlama, “firma faaliyetlerini gerek iç gerek dış müşterilerin tatminini sağlayacak şekilde organize etmek, nihai firma misyonuna ulaşmak amacı ile yetenekli personeli istihdam ve muhafaza etmek, firmanın tüm çalışanlarını içsel iletişimi ve motive edici diğer unsurları kullanarak dış müşteri tatminini sağlamaya yöneltmektir” (Yapraklı, 2001, s. 59).

Hızla değişen ekonomik koşullar, işletmeleri yeni koşullara uyum göstermeye zorlamaktadır. Günümüzde ayakta kalmak isteyen işletmeler dış müşteri odaklı pazarlama faaliyetlerine ilave değer yaratacak biçimde pazarlama ve satış stratejilerini yeniden yapılandırmaktadırlar. İlave değer, organizasyonun rekabet yetkinliğini güçlendirmeye dönük çalışmaları ifade etmektedir (içsel pazarlama çabaları). İçsel Pazarlama iç müşteri odaklı olarak sınırlandırılan bir pazarlama

türüdür. Başka bir deyişle İçsel Pazarlamanın hedef müşteri kitlesi firma çalışanlarıdır. Özellikle işletmelerin üretmiş oldukları ürünlerin tüketilmesi ve kalite geri bildirim noktasında içsel pazarlama hedef kitlesi, potansiyel hedef kitlesi hareketlerini (davranışlarını) önceden tahmin edebilmek ve gerekli olan tedbirlerin alınabilmesi konusunda büyük önem arz etmektedir.

3. Müşteri Odaklılık Kavramı

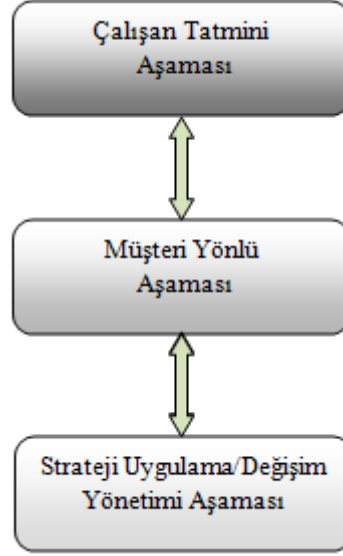
Müşteriler organizasyon ya da fonksiyonel birimlerce üretilen mal ve hizmetleri satın alan kişilerdir. Müşterinin önemi örgütsel teoride, stratejik yönetim ve pazarlamada her zaman vurgulanan bir konu olmuştur. Buna karşılık, müşteri odaklı politikaları, reel aktivitelere transfer edecek özel metotları öneren yazarların sayısı oldukça sınırlıdır. Bu konudaki yaklaşım ve çalışmalar çoğunlukla kalite güçlendirme programlarına yoğunlaşmaktadır (Akgeyik, 2010, 855).

Günümüz şartlarında müşteri kavramını, değişen ekonomik ve oluşan yeni müşteri türlerine binaen (dijital müşteri), yeni bir tanımlama bulmakta, müşteri hizmeti ve bu hizmetin karşılanması anlayışını da bütünüyle değiştirmektedir. İşletmeler, üretim odaklı olan geleneksel yaklaşımlarının aksine, artık müşteriyi (hem iç hem dış) merkez alan ve müşteri ihtiyaç, arzu ve beklentilerini karşılamanın odak olduğu modelleri geliştirmektedirler. Müşteri beklentilerini en kaliteli ve en ucuz şekilde yerine getirebilme anlayışı, her şeyden önce işletmeleri, ana faaliyetleri ile müşterileri arasındaki engelleri ortadan kaldırmaya veya mümkün olan en aza indirmeye yönelmekle kalmamış, içsel pazarlama anlayışı ve Toplam Kalite Yönetimi uygulamalarıyla da müşterileriyle etkileşimi sağlayan kendi çalışanlarının beğenisini toplayarak/kazanarak, onların memnuniyeti üzerinden gerçek müşteri memnuniyeti yaratmaya yönelmiştir.

Kuruluşlar müşterilerine bağlıdır, bu nedenle müşterinin şimdiki ve gelecekteki ihtiyaçlarını anlamalı, müşteri şartlarını yerine getirmeli ve müşteri beklentilerini de aşmaya istekli olmalıdır (Kumbasar,2009, s. 27).

3.1. İçsel Pazarlama Aşamaları

İçsel Pazarlama kavramının gelişimi incelediğinde Varinli, birbirine bağlı üç aşamadan bahsetmektedir.

Şekil 1: İçsel Pazarlamanın Gelişim Aşamaları

a. Çalışan Tatmini Aşaması: Bu aşamada, içsel pazarlama ile ilgili yapılan çalışmaların odak noktasını çalışan motivasyonu ve tatmini oluşturmaktadır. Böyle bir odaklamanın gerisindeki sebep, içsel pazarlamanın özünün “*hizmet kalitesini iyileştirme*” çabalarına dayanmasıdır. Dolayısıyla bu aşamada, işletmenin tatmin olmuş müşterilere ulaşabilmesi için tatmin olmuş çalışanlara sahip olmasının gerekliliği vurgulanmaktadır. Çalışan tatmini sağlamak için ise onlara müşteri gibi davranılmasını gerektirmektedir (Varinli, 2008, s. 109).

b. Müşteri Yönlülük Aşaması: Müşteri yönlülük, hedef alıcıları yeterli bir şekilde anlama, onların ihtiyaçlarına yeterli bir şekilde cevap verme ve alıcılar için sürekli üstün değer yaratmaktır (Delihoca, 2006, s. 1). Firma çalışanlarının, en iyi hizmet için motive olmuş olmaları, firma başarısı için tek başına yeterli değildir. Firmanın devamlılığının bağlı olduğu satış aktivitelerinin maksimum düzeyde yapılabilmesi için, çalışanların da müşteri yönlü olmaları gerekir. Bu aşamanın en can alıcı noktasını, müşterilerini tanıyan, müşteri istek ve beklentilerine cevap verebilecek potansiyele sahip yani müşteri yönlü çalışan sahibi olmak oluşturmaktadır. İçsel pazarlamanın ikinci kaburgasını bu aşama teşkil etmektedir.

c. Strateji Uygulama/Değişim Yönetimi Aşaması: Bu aşamada içsel pazarlama, firmanın sahip olduğu tüm stratejik planları uygulama ve bu planların amaçlarına ulaşmasında kullanılacak bir enstrüman olarak karşımıza çıkmaktadır. İçsel pazarlama uygulamaları aracılığıyla çalışanlar, işletme amaçları doğrultusunda eğitilir ve motive edilir ve strateji uygulama odaklı hale getirilir (Varinli, 2008, s.111).

3.2. İçsel Pazarlamanın Amaçları

İçsel pazarlama kavramının ana amacı, işletme yönetiminin çalışanların ihtiyaçlarını dikkate alması ve çalışanların motivasyonunu sağlamasıdır. İçsel pazarlama faaliyetlerinin başarısı, çalışanların örgütsel bağlılık, iş motivasyonu ve iş tatmini gibi pozitif iş tutumlarına sahip olmalarını sağlamakla mümkündür. İçsel pazarlama anlayışına göre bir işletmenin ilk pazarı çalışanlarıdır. İçsel pazarlama uygulamaları yolu ile çalışan ihtiyaçlarının giderilmesi, çalışanların motive edilmesi, çalışanların iş tatminini arttırarak, örgütten ayrılma eğilimini azaltmakta ve böylelikle dış Müşteri tatmini ve sadakatinin artırılması mümkün olmaktadır (Candan, 2009, s. 2).

İçsel pazarlamanın diğer bir temel amacı, özellikle hizmet işletmelerinde, müşteri yönlü bir örgüt kültürü oluşturarak, nitelikli elemanlar işe alarak, eğiterek, işletme içerisinde etkin bir iletişim sistemi sağlayarak, çalışanları motive ederek, yani çalışanların tatmin olduğu etkin bir süreç oluşturarak, dış müşteri tatmini sağlamaktır. Bu tatminin sağlanması yoluyla, müşteri bağımlılığı ve işletmeyi tekrar tercih etme olasılığı artacak ve sonuçta işletme karlılığında ve Pazar payında artışa yol açacaktır (Varinli, 2008, s. 114).

1.4 . İçsel Pazarlamanın Yararları

Başarılı bir içsel pazarlama, firmanın geleceği istikrarı üzerinde büyük önem arz etmektedir. Varinli, Arnett'ten alıntı yaparak içsel pazarlamanın işletmelere sağladığı faydaları şu şekilde sıralamaktadır.

- İşten ayrılma oranında düşüş
- Hizmet kalitesinde artış
- Çalışan tatmininde artış
- Organizasyonda değişime tepkilerde azalış(Varinli, 2008, s. 115).
- İyi bir performans için çalışanları (iç pazar) teşvik eder
- Çalışanlara sorumluluk yükleyerek konumları güçlendirir ve iş garantisini sağlar. Çünkü eğitilmiş ve motive edilmiş çalışanlar hiçbir firma tarafından kaybedilmek istenmez
- İşletmede ortak bir iş anlayışı yaratır
- Müşteri tutma ve bireysel çalışabilme gelişimini artırır
- İç Pazarlama çalışanların mesleki ve sosyal ihtiyaçları ile iş kültürü, yapısı, insan kaynakları yönetimi, vizyon ve stratejiyi bütünleştirir
- İyi bir koordinasyon ve iş bölümleri (işletme birimleri) arasında işbirliği yaratır (Sood, 2008, s. 8-16). Çalışanların işletmede mutlu olması, işe kendi işleriymiş gibi sahiplenmeyi beraberinde getirerek, işten ayrılma hissini minimuma indirir. Bu da yaptığı işi daha kaliteli yapmayı tetiklerken, tatmin olmuş olmanın verdiği haz ve şevkle, yeniliklere açık ve kendini müşterisine adanmış bir çalışan profili yaratır.

İç pazarlamanın başarılı bir şekilde uygulanmasını etkileyen sorunlar

- İç pazarlama kavramının negatif (kötü) anlaşılması
- Bireysel çatışma ve bölümler arasındaki ihtilaflar
- İşletmede katı ve bürokratik bir örgütsel yapılanma
- Çalışanların önemsenmemesi

Yukarıda sayılan unsurlar işletmede uygulanacak bir iç pazarlama planının başarıya ulaşmasını engelleyebilecek cinsten sorunlardır

4. Toplam Kalite Yönetimi

4.1. Kalite Kavramı

Kalite kavramının tarihi ticaretin tarihi kadar eskidir. Tüketicie lazım olan malın, gerçek anlamda tüketicinin ihtiyaçlarını karşılayacak mal olduğu, konusu her zaman tartışılmıştır. Bu da kalite kavramını doğuran en önemli etken olmuştur. Kalite Gereksinimleri daha çok Devlet yönetmelikleri ile belirlenmiştir ve yerine getirilmemesi halinde ise yine devlet tarafından belirlenen yaptırımlar uygulanmış gelmiştir (Osanna, 2002, s. 11).

Kalite, bir organizasyonun, ürünün veya üretim sürecini oluşturan çalışmaları, tüm yönleriyle bir bütün olarak, önceden belirlenmiş hedeflere ulaşmak için yapılan faaliyetler bütünüdür (Osanna, 2002, 20).

Kalite, müşteri istek ve beklentileri yerine getirerek yüksek bir müşteri memnuniyeti yaratılmasıdır (Dubs, 2004).

Müşterilerin daha geniş anlamda toplumun önceden tahmin edilmiş veya belirlenmiş beklenti, arzu ve isteklerini yerine getirilmesidir (Dunkhorst, 1999, 35).

Dar anlamda kalite, ürün kalitesi demektir. Geniş anlamda, kalite, iş kalitesi, hizmet kalitesi, iletişim kalitesi, proses kalitesi, işçiler, mühendisler, idareciler ve yöneticiler dahil insan kalitesi, sistem kalitesi, firma kalitesi, hedeflerin kalitesi vb.'dir (İshikawa, 1995, s. 47).

Tanımlarda da görüldüğü gibi genel anlamda kalite, müşteri beklentilerini tam anlamıyla yerine getirebilmektir. Bu bazen ürünün gerçek manada sağlam üretilmesi, bazen konforlu ve bazen de hem konforlu hem de kaliteli üretilmesi anlamına gelir. Günümüzde müşteri memnuniyeti olarak, kaliteli ve konforlu ürünün mümkün olan en uygun fiyata satılması olarak algılandığı için, ki bu doğrudur, konfor veya ürünün kullanılabilirliği kalitenin yerini almış durumdadır.

4.2. Toplam Kalite Yönetimi (TKY)

Günümüz rekabet ortamında gerek çalışanların gerekse müşteri ihtiyaçlarının ve tatmininin büyük önem kazanması, işletmeleri yeni arayışlara yöneltmiş, sonuç olarak örgütteki her şeyin kaliteli olması anlamına gelen Toplam

Kalite felsefesinin önemi artmıştır. Rekabetin üstünlük kazanabilmenin yolu, kaliteli mal ve hizmet üretiminden geçmektedir. Bunun farkına varan işletmelerde, toplam kalitenin farkına varmıştır. Bu çerçevede, işletmelerdeki çalışmalara öncelikle, çalışanların niteliğinin artırılmasından başlanması gerekmektedir. Daha sonra yapılması gereken ise, üretim sürecinde kalitenin artırılması ve müşteri mutluluğunun sağlanması üzerinde durulmasıdır (Merter, 2006, s. 47). Bu da içsel pazarlama faaliyetleri kaçınılmaz hale getirmiştir.

TKY, kalite ile ilgili organizasyonun, kontrolü ve yönetimi gibi, bir birine bağlı faaliyetler bütünüdür. Bu faaliyetler, kalite planlama, yönetim, kalite güvence ve iyileştirme aracılığıyla, kalite politikasının, amaçlarının, sorumluluklarının ve uygulamalarının belirlenmesi faaliyetleridir (Schramm, 2006, s. 16).

TKY, istenilen kalitenin işletmede kalıcı olarak kalabilmesi için yapılması gereken organizasyonel faaliyetlerin bütünü olarak anlaşılır (Dunkhorst, 1999, s. 42).

Bir başka tanıma göre toplam kalite yönetimi, ortak hedefi paylaşarak ekip halinde çalışmayı, müşterilere en üstün değerler yaratmayı, değişimi desteklemeyi, yaratıcılığı ödüllendirmeyi ilke edinerek, gücünü insanlardan alan ve mükemmelliğin sağlanmasının tüm çalışanların sorumluluğu olduğunu savunan bir yönetim felsefesidir (Johanson, 1994, s. 18 & Dündar, 2006, s. 4).

Gerek İçsel Pazarlama gerekse TKY incelendiğinde, ikisinin de başarısının insan merkezli olduğu görülmekte dendir. İşgören ne kadar kalifiye bir anlamda kaliteli olursa, ortaya çıkacak iste de o derecede kaliteli olur ve müşteri memnuniyeti sağlar. Özellikle hizmet sektöründe çalışan işletmeler için çalışan kalitesi vazgeçilmez bir unsur olup, verilen hizmetin kalitesini dolayısıyla müşteri memnuniyetini birebir etkilemektedir. TKY, İçsel Pazarlama ve İnsan birbirinin içine girmiş, kristalleşmiş ve birbirinden ayrılmaz üç silahşorlar gibidir. Yukarıda söylenenleri şekilsel olarak ifade edilecek olursa bu konunun daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır.

Şekil 2: TKY, İçsel Pazarlama ve İnsan İlişkisi

4.3. Toplam Kalite Yönetiminin Amaçları

Toplam Kalite Yönetiminin amaçları genel olarak şu şekilde sıralanabilir (Merter, 2006, s. 54):

- Verimlilik ve Etkililik (Etkinlik)
- Yeniden Yapılanma ve Örgütsel Gelişim
- Etkin Stratejik Yönetim
- Kalite Geliştirme ve Müşteri Memnuniyeti
- Pazar Payı, Karlılık ve Rekabet Geliştirme

TKY de temel olay, hataları ayıklamak veya belirlemek değildir. Esas olan, hata yapmamayı sağlamak veya hataya mahal verebilecek durumları tespit ederek önceden engelleyecek tedbirler almayı sağlamaktır. Hata oluşumu, faaliyetin planlama aşamasında olabilecek aksaklıkları önceden belirlemek ve karşı önlemler almak (Brainstorming bu bağlamda yardımcı olabilir), tespit edilen muhtemel hata kaynaklarını ıslah etmek ve faaliyeti bir süreç olarak algılayarak, sürekli bir kontrol ve iyileştirme yaparak, engellenebilir. Kaliteyi devamlı kılmak adına, TKY'nin sunmuş olduğu ve aynı zamanda hedefleri olan bu faydaları etkin bir şekilde uygulamak gerekir.

5. İçsel Pazarlamada Toplam Kalite Yönetimi İlişkisi

İçsel pazarlama ve toplam kalite yönetimin ortak hedefi, iç müşteri memnuniyetini sağlayarak, asıl hedefi olan dış müşteri memnuniyetini maksimuma

çıkarmak, firmanın devamlılığını ve rekabet gücünü korumak ve yükseltmek, var olan müşteri potansiyeli üzerinden, hizmet, iletişim ve ürün kalitesinin yerinde olduğu propagandası yaparak yeni müşteri kazanmak, kısaca İçsel pazarlama ve TKY'yi birbirine iyi bir şekilde kombine ederek, firma kar marjı ve imajını korumak ve yükseltmektir.

Toplam Kalite Yönetimi felsefesine uygun olarak içsel pazarlama, içsel müşteriler olarak tüm çalışanlara ve bölümlere yaklaşmakta ve işletme içerisinde çalışanları ve bölümleri içsel tedarikçi olarak incelemektedir. Bu yaklaşımın temel varsayımı, içsel müşteriler ile hizmet işlemlerinin kalitesini artırmanın işletmenin dışsal müşterilerle hizmet işlemlerinin kalitesini pozitif bir şekilde etkileyebileceğidir. Bunun yanı sıra söz konusu varsayım iç müşteri odaklılık konusu da eklenmekte ve çalışanların tatminini sağlayacak olan eğitim, ücretlendirme, haberleşme gibi politikaların önemi vurgulanmaktadır (Çoban, 2004, s. 6).

6. Uygulama

6.1. Araştırmanın Amacı ve Kapsamı

Yapılan bu çalışmadaki amaç; kalkınmada öncelikli illerimiz arasında yer alan ve Güney Doğu Anadolu Bölgesinin kalkınmada öncelikli illerinden biri olan Adıyaman'da kurulacak olan işletmelerin dikkatini içsel müşteri olarak kabul edilen insan kaynaklarına dikkat çekebilme. Çünkü çağdaş anlayışta, kaliteli mal ve hizmet üreterek müşteri memnuniyeti ve müşteri sadakatini elde etmenin, toplam kalite anlayışını benimseyen içsel müşteriyle mümkün olabileceği kabul edilmektedir.

Gelişmiş illere kıyasla çok fazla endüstriyel işletmesi olmayan Adıyaman'da yukarıda belirtilen amaç doğrultusunda Adıyaman Ticaret ve Sanayi Odasına kayıtlı olan 100 (yüz) kadar işletmeyle anket yapılmak istenmiş ancak bunun 22 kadarı anketi yanıtlamıştır. Elde edilen bu bulgular frekans yöntemiyle analiz edilmeye ve yorumlanmaya çalışılmıştır.

6.2. Yöntem ve Örneklem

Yapılan araştırmada objektif veriyi elde edebilme ve yorumlayabilmek için birinci dereceden, yani bizzat kaynağından veya ilk elden olan, veri toplama yöntemi olan "anket yöntemi" tercih edilmiştir. Anket soruları "Funnel" tekniğine göre, yani genelden özele doğru, hazırlanmıştır. Bu tekniğin varsayımı, ilk önce özel sorulara yer verildiğinde bireylerin anket sorularını cevaplamaktan kaçınacağı düşüncesidir.

Araştırma verileri, Örneklem grubunu oluşturan Adıyaman Ticaret ve Sanayi Odasına kayıtlı olan işverenlere yönelik çoktan seçmeli sorulardan oluşan anket formu uygulanmıştır.

6.3. Araştırmanın Sınırlılık

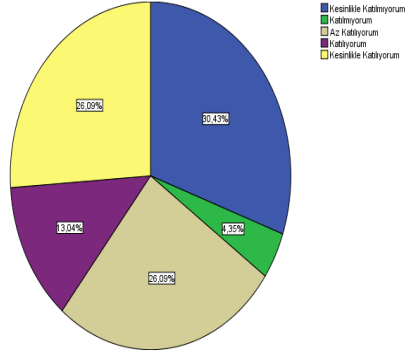
Yapılan araştırmada her ne kadar başta endüstriyel işletmeler olmak üzere 100 (yüz) kadar işletmeyle anket yapılmak hedeflenmişse de, iş adamlarının anketimize yanıt vermek istememeleri, araştırmanın sınırlılığını oluşturmaktadır.

6.4. Bulgular Analiz ve Yorum

1. Genel Olarak İşletmelerde Çalışan Elemanlara (İç Müşterilere) Gereken Önem Veriliyor.

Tablo 1: İç müşteri önemi

Genel Olarak İşletmelerde Çalışan Elemanlara (İç Müşterilere) Gereken Önem Veriliyor

	Geçerli Yüzde Oran	Kümülatif Yüzde Oran
Kesinlikle Katılmıyorum	30,4	30,4
Katılmıyorum	4,3	34,8
Az Katılıyorum	26,1	60,9
Katılıyorum	13,0	73,9
Kesinlikle Katılıyorum	26,1	100,0
Toplam	100,0	

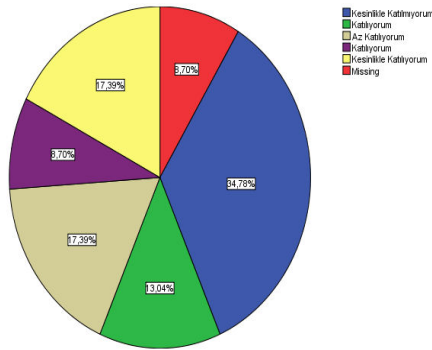
Şekil 3: İç müşteri önemi

Bu sorudaki amaç; İşletmelerin genel anlamda çalışanlarına gereken önemi verip vermediklerini öğrenmektir. Anket sonuçlarına bakıldığında cevap verenlerin yaklaşık olarak % 35' iç müşterilere gereken önemin verilmediğini, yaklaşık % 40 ise gerekli önemin verildiğini savunmaktadır. Arada çok fazla bir fark olmayıp, iç müşterilere gerekli önem verilmesi hususunda biraz daha fazla mesafe kat edilmesi gerektiği söylenebilir.

2. Genel Olarak İşletmelerde Çalışan Elemanların (İç Müşterilere) Eğitim Düzeyleri Yeterlidir

Tablo 2: İç müşteri eğitimi

Genel Olarak İşletmelerde Çalışan Elemanların (İç Müşterilere) Eğitim Düzeyleri Yeterlidir

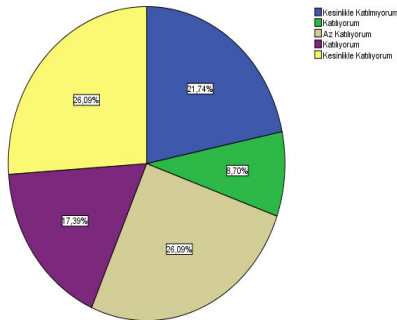
	Geçerli Yüzde Oranı	Kümülatif Yüzde Oranı
Kesinlikle Katılmıyorum	38,1	38,1
Katılmıyorum	14,3	52,4
Az Katılıyorum	19,0	71,4
Katılıyorum	9,5	81,0
Kesinlikle Katılıyorum	19,0	100,0
Toplam	100,0	

Şekil 4: İç müşteri eğitimi

Bu sorudaki amaç; Genel anlamda işletme çalışanlarının eğitim seviyelerinin yeterliliğini tespit etmektir. Veri sonuçlarına bakıldığında, cevap verenlerin yaklaşık olarak % 52' si çalışan personelin yeterli eğitim düzeylerinin olmadığını, yaklaşık % 30 ise yeterli eğitime sahip olduklarını belirtmişlerdir. Sonuca bakıldığında iç müşterilerin (işletmelerde çalışan personelin) eğitim seviyelerinin istenilen düzeyde olmadığı görülmektedir.

3. Genel Olarak İşletmelerde Çalışan Elemanlara (İç Müşterilere) Asgari Ücret Ödeniyor ve Sigortaları Yapılıyor

Genel Olarak İşletmelerde Çalışan Elemanlara (İç Müşterilere) Asgari Ücret Ödeniyor ve Sigortaları Yapılıyor

Şekil 5: İç müşteri ücret ve sigorta

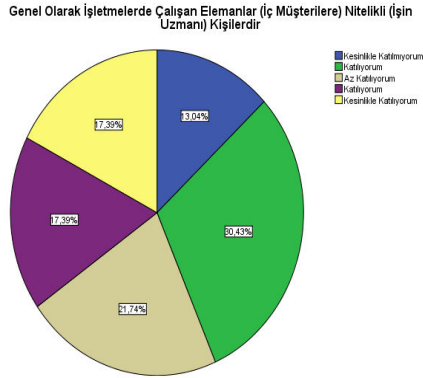
Tablo 3: İç müşteri ücret ve sigorta

	Geçerli Yüzde Oranı	Kümülatif Yüzde Oranı
Kesinlikle Katılmıyorum	21,7	21,7
Katılmıyorum	8,7	30,4
Az Katılıyorum	26,1	56,5
Katılıyorum	17,4	73,9
Kesinlikle Katılıyorum	26,1	100,0
Toplam	100,0	

Bu sorudaki amaç; Ankete katılan işverenlerin çalışan personele sigorta yapıp asgari ücret ödemeleri hakkındaki görüşlerini belirlemektir. Anket sonuçlarına bakıldığında cevap verenlerin yaklaşık olarak % 30' u çalışanlara asgari ücret ödemesi ve sigortalarının olmadığını belirtirken, % 45'i ise asgari ücret ödediği ve sigortalarının yapıldığı yönünde görüş bildirmişlerdir. Sonuca bakıldığında bölgemizde hala küçümsenemeyecek oranda sigortasız ve asgari ücretin altında işçi çalıştırıldığını söylemek mümkündür..

4. Genel Olarak İşletmelerde Çalışan Elemanlar (İç Müşterilere) Nitelikli (İşin Uzmanı) Kişilerdir

Tablo 4: İç müşteri niteliği

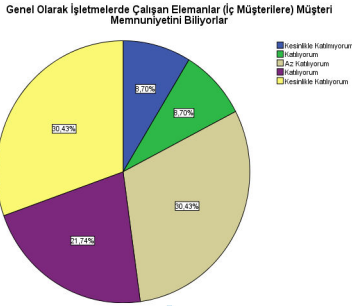

Şekil 6: İç müşteri niteliği

	Geçerli Yüzde Oranı	Kümülatif Yüzde Oranı
Kesinlikle Katılmıyorum	13,0	13,0
Katılmıyorum	30,4	43,5
Az Katılmıyorum	21,7	65,2
Katılıyorum	17,4	82,6
Kesinlikle Katılıyorum	17,4	100,0
Toplam	100,0	

Bu sorudaki amaç; İşletmelerde çalışan personelin nitelikli kişiler olup olmadıklarını öğrenmeye yöneliktir. Elde edilen verilere bakıldığında yaklaşık olarak % 44'ü nitelikli olmayan kişilerin çalıştırıldığını savunurken, yaklaşık % 35'i ise nitelikli kişilerin çalıştırıldığını belirtmişlerdir. Yani genel anlamda işletmelerin işi iyi bilen uzman kişileri istihdam etmedikleri görülebilmektedir.

5. Genel Olarak İşletmelerde Çalışan Elemanlar (İç Müşterilere) Müşteri Memnuniyetini Biliyorlar

Şekil 7: Müşteri memnuniyeti

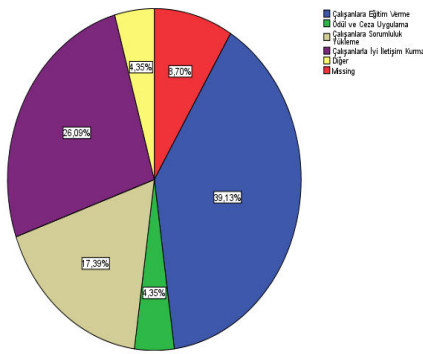
Tablo 5: Müşteri memnuniyeti

	Geçerli Yüzde Oranı	Kümülatif Yüzde Oranı
Kesinlikle Katılmıyorum	8,7	8,7
Katılmıyorum	8,7	17,4
Az Katılıyorum	30,4	47,8
Katılıyorum	21,7	69,6
Kesinlikle Katılıyorum	30,4	100,0
Toplam	100,0	

Bu sorudaki amaç; İşletmelerde çalışan personelim müşteri memnuniyeti konusunda bilgileri olup olmadığı konusu irdelenmeye çalışılmıştır. Sonuca bakıldığında ankete katılanların yaklaşık % 52'lik yani yarıdan fazlası çalışanların müşteri memnuniyetini bildiğini belirtmişlerdir. Her ne kadar istenilen seviye olmasa da ümit verici bir gelişme olduğu söylenebilir.

6. İşletmelerde İş Gücü Kalitesini Yükseltmek İçin Aşağıdaki Araçlardan Hangisi Öncelikli Olarak Kullanılmalıdır?

İşletmelerde İş Gücü Kalitesini Yükseltmek İçin Aşağıdaki Araçlardan Hangisi Öncelikli Olarak Kullanılmalıdır?

Şekil 8: İş gücü kalitesi

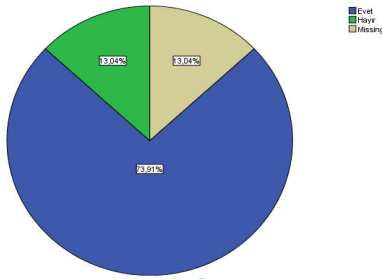
Tablo 6: İş gücü kalitesi

	Geçerli Yüzde Oranı	Kümülatif Yüzde Oranı
Çalışanlara Eğitim Verme	42,9	42,9
Ödül ve Ceza Uygulama	4,8	47,6
Çalışanlara Sorumluluk Yükleme	19,0	66,7
Çalışanlarla İyi İletişim Kurma	28,6	95,2
Diğer	4,8	100,0
Total	100,0	

Bu sorudaki amaç; İşletmelerde iş gücü kalitesinin nasıl artırılacağı öğrenilmeye çalışılmıştır. Ankete cevap veren işverenlerin büyük çoğunluğu, yaklaşık % 43'ü, “çalışanlara eğitim vermeyi” seçmişlerdir. Eğitimin iç müşterinin niteliğinin artmasında da büyük önem taşıdığı görülmektedir.

7. Toplam Kalite Yönetimini (TKY) Daha Önce Hiç Duydunuz mu?

Toplam Kalite Yönetimini (TKY) Daha Önce Hiç Duydunuz mu?

Şekil 8: Toplam kalite bilgisi

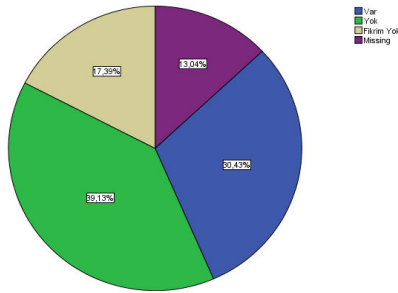
Tablo 7: Toplam kalite bilgisi

	Geçerli Yüzde Oran	Kümülatif Yüzde Oran
Evet	85,0	85,0
Hayır	15,0	100,0
Toplam	100,0	

Bu sorudaki amaç; İşverenlerin Toplam Kalite Yönetimi hakkında bilgileri olup olmadığı irdelenmiş ve büyük çoğunluk, %85 oranında haberdar oldukları gözlemlenmiştir.

8. İşletmenizde Toplam Kalite Yönetimi (TKY) Uygulamaları Var mı?

İşletmenizde Toplam Kalite Yönetimi (TKY) Uygulamaları Var mı?

Şekil 10: Toplam kalite uygulaması

Tablo 8: Toplam kalite uygulaması

	Geçerli Yüzde Oran	Kümülatif Yüzde Oran
Var	35,0	35,0
Yok	45,0	80,0
Fikrim Yok	20,0	100,0
Total	100,0	

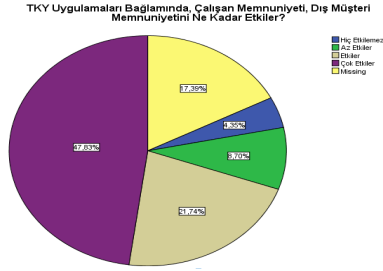
Bu sorudaki amaç; Mademki büyük çoğunluğun Toplam Kalite Yönetimi hakkında bilgilerinin var olduğu bir önceki soruda belirlenmiş. Öyleyse, uygulayanın da çoğunlukta olup olmadığı öğrenilmeye çalışılmıştır. Ancak verilere

bakıldığında Toplam Kalite Yönetimini uygulamayanların oranının (% 45), uygulayanların oranından (% 35) daha fazla olduğu görülmektedir.

9. TKY Uygulamaları Bağlamında, Çalışan Memnuniyeti, Dış Müşteri Memnuniyetini Ne Kadar Etkiler?

Tablo 9: Çalışan memnuniyetinin

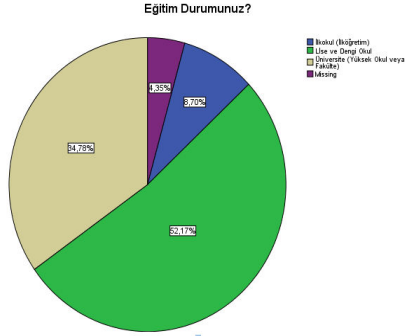

Şekil 11: Çalışan memnuniyetinin

Bu sorudaki amaç; Çalışanların (iç müşterilerin) memnuniyetinin, dış müşteri memnuniyetine etkisi öğrenilmeye çalışılmıştır. Anket sonuçlarına bakıldığında büyük oranda, yaklaşık % 84, etkili olduğu görülmüştür. Bu sonuca bakıldığında, iç müşteri (çalışan Personel) memnuniyetine büyük önem verilmesi gerektiğini söylemek olasıdır.

10. Eğitim Durumunuz?

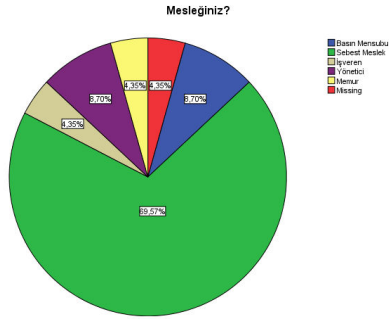
Tablo 10: Eğitim durumu

Şekil 12: Eğitim durumu

Bu sorudaki amaç; Cevap verenlerin eğitim durumunu belirlemektir. Ankete katılan işverenlerde ilk sırayı Lise ve dengi okul alırken, Üniversite ve İlköğretim takip etmektedir.

11. Mesleğiniz?

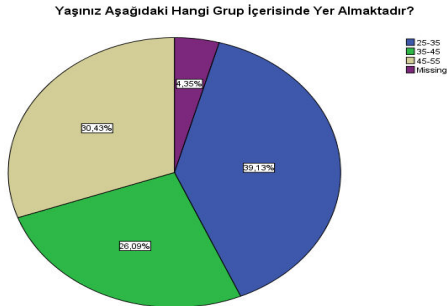
Şekil 13: Mesleki durum

Tablo 11: Mesleki durum

	Geçerli Yüzde Oranı	Kümülatif Yüzde Oranı
Basın Mensubu	9,1	9,1
Sebest Meslek (Ticaret)	72,7	81,8
İşveren	4,5	86,4
Yönetici	9,1	95,5
Memur	4,5	100,0
Total	100,0	

Bu sorudaki amaç; Ankete katılanların meslekleri hakkında bilgi edinmektir. Yukarıdaki tablodan da görüldüğü gibi, büyük çoğunluğun (% 72,7) ticaretle uğraşan işleme sahibi olduğu anlaşılmaktadır.

12. Yaşınız Aşağıdaki Hangi Grup İçerisinde Yer Almaktadır?

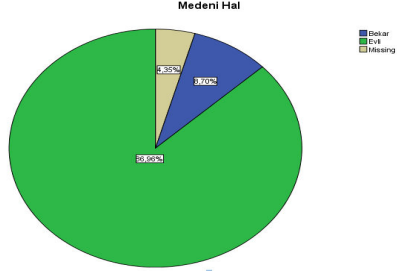
Şekil 14: Yaş durumu

Tablo 12: Yaş durumu

	Geçerli Yüzde Oranı	Kümülatif Yüzde Oranı
25-35	40,9	40,9
35-45	27,3	68,2
45-55	31,8	100,0
Total	100,0	

Bu sorudaki amaç; İşletme sahiplerinin yaş periyotları hakkında bilgi edinmektir. Tablodan da görüldüğü gibi ilk sırayı (% 40.9) “25-35” yaş arası genç girişimciler oluşturmaktadır.

13. Medeni Hal

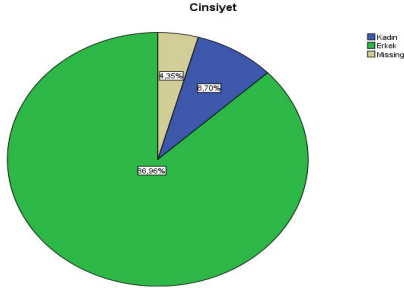
Şekil 15: Medeni hal

Tablo 13: Medeni hal

	Geçerli Yüzde Oranı	Kümülatif Yüzde Oranı
Bekar	9,1	9,1
Evli	90,9	100,0
Total	100,0	

Bu sorudaki amaç; Ankete katılan işletme sahiplerinin medeni hali hakkında bilgi edinmek. Cevap verenlerin % 91’ni evlilerin oluşturduğu görülmektedir.

14. Cinsiyet

Şekil 16: Cinsiyet

Tablo 14: Cinsiyet

	Geçerli Yüzde Oranı	Kümülatif Yüzde Oranı
Kadın	9,1	9,1
Erkek	90,9	100,0
Total	100,0	

Bu sorudaki amaç; Cevaplayıcıların cinsiyet durumlarını öğrenmektir. Ankete katılanların çoğunluğunun erkek olduğu gözlemlenmiştir. Çalışma yaptığımız il Doğu yöremizde olduğu için girişimcilikte erkeklerin üstünlüğünün devam ettiğini söylemek mümkündür.

7. Sonuç

Küresel rekabet ortamında işletmelerin varlıklarını devam ettirebilmelerinin anahtarını sunan TKY, ancak işletmelerin en değerli varlığı olan insan kaynaklarının katılımı ve bağlılığı ile başarılı olabilir. TKY'nin kendisinden beklenen bu görevi yerine getirebilmesi için işgören tatminine önem vermesi ve bu doğrultuda içsel pazarlama yaklaşımından yararlanması gerekmektedir (Çoban, 2004, s. 11).

İçsel Pazarlama ve Toplam Kalite Yönetiminin ortak hedefi olan firma karını maksimize etme, müşteri memnuniyetiyle, müşteri memnuniyeti ürün veya hizmet kalitesiyle, ürün veya hizmet kalitesi ise ancak işgören/çalışan (İç Müşteri) memnuniyetiyle mümkündür.

Bütün bu anlatılanlara bağlı olarak şu gerçeği ifade etmek gerekmektedir: İçsel pazarlama faaliyetlerine işlevsellik kazandırmak ve istenen sonucu yakalamak insan kaynakları sürecinde toplam kalite uygulamalarını etkin kılmak sayesinde mümkün olacaktır. Çünkü toplam kalite yönetimi işletme çalışanlarına yön verecek görev ve amaçları, ileriye yönelik olarak ulaşılması düşünülen hedefleri, işletmede çalışanları pozitif yönde etkileyecek liderlik anlayışını, çalışanları işe yönlendirecek, onları heyecanlandıracak motivasyonu, çaba ve çalışmalarını birleştirmeyi hedef alan koordinasyonu ve çalışanları aynı inanç, davranış ve değerler etrafında bütünleştiren ortak kültürü özünde barındıran bir yönetim anlayışıdır (Dündar, 2006, s. 5).

8. Kaynakça

- Akgeyik, T. (2010). Müşteri Odaklı İnsan Kaynakları Yönetim. Erişim Tarihi: 24.03.2010 Saat: 16:11. <http://iibf.kocaeli.edu.tr/ceko/armaganlar/tokerdereli/40.pdf>. İnternette alıntı tarihi yayın tarihi olarak alınmıştır.
- Arnett, D., ve Diğerleri (2002). Using Job Satisfaction and Pride as Internal-Marketing Tools. Cornell Hospitality Quarterly, Vol.43, No.2, 87-96 http://cqx.sagepub.com/cgi/pdf_extract/43/2/87 Erişim Tarihi: 28.03.2010.
- Candan, B. (2009). İçsel Pazarlama Faaliyetlerinin Örgütsel Bağlılık Unsurları Açısından Değerlendirilmesi: Bir Araştırma. İstanbul Üniversitesi, İşletme İktisatı Enstitüsü, Yönetim Dergisi. S. 63, s. 41-48
- Çoban, S. (2004). Toplam Kalite Yönetimi Perspektifinde İçsel Pazarlama Anlayışı. Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, S. 22, s. 85-98.
- Delihoca, E. (2006). Pazar Yönlülük. http://www.google.com.tr/#hl=tr&source=hp&q=i%C3%A7sel+pazarlamada+M%C3%BC%C5%9Fteri+Y%C3%B6nl%C3%BCl%C3%BCk+A%C5%9Famas%C4%B1&meta=&rlz=1W1ADFA_tr&aq=f&aqi=&aql=&oq=&gs_rfai=&fp=ad21260d9737e9d2. Erişim Tarihi: 27.03.2010.

- Dubs, R. : Qualitätsmanagement in der Schule. Verlag für Schule und Weiterbildung. DruckVerlag Kettler, 2004
- .Dunkhorst, P.(1999): Handbuch Qualitätsmanagement in der öffentlichen Verwaltung, Nomos Verlag.
- DÜNDAR, P., GÜNERİ F.,B. (2006). İçsel Pazarlama ve Toplam Kalite Yönetimi “Türkiye’deki Ulusal Basın İşletmelerinin Değerlendirilmesine Yönelik Bir Araştırma”. Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi, S. 37, s. 131-153
- Gummesson, E. (1987). Using internal marketing to develop a new culture: the case of Ericsson quality”, Journal of Business and Industrial Marketing, Vol. 2 No. 3, p. 23-8.
- İshikawa, K. (1995). Toplam Kalite Kontrol, İstanbul. KalDer Yayınları
- Johanson, G. (1994). Toplam Kalite Yönetimi, İstanbul: Dünya Gazetesi
- Kumbasar, C. (2009). ISO 9001:2008 Kalite Yönetim Sistemi. Ares Kitap Yayıncılık. Kelebek Matbaacılık.
- Merter, M. E. (2006). Toplam Kalite Yönetimi. Atlas Yayınları.
- Schramm, M.B. (2006). Qualitätsmanagement in Bildungseinrichtungen. Waxman Verlag GmbH.
- Sood, E. (2008). Internal Marketing. Category: Business & Mgmt
http://www.slideshare.net/engineer_Sood/internal-marketing-presentation
<http://www.slideshare.net/search/slideshow?q=Internal+marketing>. Erişim Tarihi: 28.03.2010
- Varinli, İnci. (2008). Pazarlamada Yeni Yaklaşımlar, Detay Yayıncılık..
- YAPRAKLI, Şükrü; ÖZER, Sevtap (2001); “Çağdaş Pazarlamada Yeni Bir Yaklaşım “İçsel Pazarlama”, İstanbul: Pazarlama Dünyası, S. 15, s. 6.

TÜRKİYE İMALAT SANAYİ ENDÜSTRİ-İÇİ TİCARET ANALİZİ: 1980-2007*

INTRA-INDUSTRY TRADE OF MANUFACTURING INDUSTRY
IN TURKEY : 1980-2007

Hatice POLAT

Öz

Bu çalışmada, Türkiye’de imalat sanayi sektörünün 1980-2007 yılları arası endüstri-içi ticareti analiz edilmiştir. 1980-2007 dönemi için imalat sanayi ile birlikte ekonomideki tüm sektörlerin ISIC Rev.3 bir basamaklı ürün sınıflamasına göre endüstri-içi ticaret değerleri Grubel-Lloyd ve iki yönlü ticaret endeksleri ile hesaplanarak statik analiz yapılmış ve Brülhart’ın marjinal endüstri-içi ticareti belirlemeye yönelik A endeksi kullanılarak dinamik analizine yer verilmiştir. Çalışmada yapılan analizler sonucunda, imalat sanayi sektöründe endüstri-içi ticaretin analize konu olan alt sektörlerinin dönem boyunca artış gösterdiği görülmüştür. Artan endüstri-içi ticaretin büyük bir bölümü dikey endüstri içi ticaret yönünde gerçekleşirken, dikey endüstri içi ticaretin ise çoğunlukla düşük kaliteli ürün grubundan oluştuğu ve imalat sanayi dış ticaretinde Türkiye’nin katma değeri düşük ürünlerde yoğunlaştığı sonucu elde edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İmalat Sanayi, Endüstri-İçi Ticaret, Marjinal Endüstri-İçi Ticaret, Yatay Endüstri-İçi Ticaret, Dikey Endüstri-İçi Ticaret

Abstract

In this study, intra-industry trade of manufacturing industry of Turkey in 1980-2007 period is analyzed. Besides manufacturing industry, intra-industry trade values of all industries in the economy are calculated statically using Grubel-Lloyd and two way trade indices according to ISIC Rev. 3 one digit product classification and are calculated dynamically using an index which was developed by Brülhart for measurement of marginal intra-industry trade. According to results of this study, number of subsectors of manufacturing industry subject to intra-industry trade are increased during the period analyzed. Besides, results show that increased intra-industry trade mostly consisted of vertical intra-industry trade, vertical intra-industry trade mostly consists of low quality product group and Turkey has been focused on low value added products in manufacturing industry.

Key Words: Manufacturing Industry, Intra-Industry Trade, Marginal Intra-Industry Trade, Horizontal Intra-Industry Trade, Vertical Intra-Industry Trade

---

* Bu makale, Hatice POLAT’ın 2010 yılında savunduğu ve danışmanlığını Doç. Dr. Salih ÖZTÜRK’ün yaptığı “*Türkiye İmalat Sanayi Endüstri-İçi Ticaret Analizi: 1980-2007*” isimli yüksek lisans tezinden yararlanılarak yazılmıştır. e-posta: polhat44@hotmail.com

1. Giriş

Geleneksel uluslararası iktisat teorisine göre ülkeler kendi faktör donatımı, teknoloji ve iklim gibi diğer özelliklerine en uygun olan ürünü üreterek ihraç ederken, ülke söz konusu özelliklerinin uygun olmadığı malları ise ithal eder. Ancak günümüzde uluslararası ticarete benzer faktör donatımına sahip olan ülkelerde karşılıklı olarak ihraç ve ithal edilen malların aynı sektöre ait olduğu görülmektedir.

Aynı faktör donatımı ve aynı gelişmişlik seviyesinde bulunan ülkeler arasında benzer endüstri ürünlerinin karşılıklı olarak ihraç ve ithal edilmesini açıklamakta yetersiz kalan klasik uluslararası iktisat teorisine alternatif olarak ileri sürülen yeni dış ticaret akımlarından endüstri-içi ticaret (EİT) kavramı gelişmiştir. Grubel ve Lloyd tarafından sistematik olarak açıklanan EİT konusunda yapılan ampirik çalışmalar, EİT'nin ürün farklılaştırılması ve ölçek ekonomilerinin bulunduğu sektörlerin ürettiği mallarda daha yoğun olduğunu göstermiştir. EİT daha yoğun olarak gelişmiş ülkeler arasında görülmekle beraber, gelişmekte olan ülkeler ve gelişmiş ülkeler arasında da EİT'nin yapıldığı görülmektedir.

Bu çalışmanın amacı, Türkiye'nin imalat sanayi sektörünün 1980-2007 yılları arasında EİT seviyesinin yıllar itibarıyla hesaplanarak, EİT değerlerinde zaman içerisinde meydana gelen hareketlerin incelenmesidir. Çalışmanın takip eden bölümünde kavram olarak EİT, marjinal EİT (MEİT), yatay EİT (YEİT) ve dikey EİT (DEİT) açıklanmıştır. İkinci bölümde bölüm, çalışmanın uygulama bölümünü oluşturmaktadır. Üçüncü bölümde EİT hakkında literatürde daha önce yapılmış olan çalışmalar ve EİT, MEİT, DEİT ve YEİT hesaplamalarının sonuçları verilmiştir. Dördüncü bölümde ise çalışmada elde edilen sonuçlar değerlendirilmiştir.

2. Endüstri-İçi Ticaret

Üretimdeki faktör yoğunlukları bakımından aynı veya benzer ürünlerin ihraç ve ithal edilmesine veya talep bakımından birbirine yakın ikame olan benzer malların iki yönlü ticaretine EİT denilmektedir. Daha genel bir ifadeyle EİT, talep ve arz bakımından birbirine yakın tüm malların ülkeler arasında ihraç ve ithal edilmesine denir (Grubel ve Lloyd, 2003: XIII). Aynı endüstride üretilen malların bir ülke tarafından eşanlı olarak ihraç ve ithal edilmesi olan EİT tanımının yanı sıra, bir ülkenin karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu malda uzmanlaşarak bu malı ihraç etmesi ve karşılığında karşılaştırmalı dezavantaja sahip olduğu başka bir malı ithal etmesine de endüstriler-arası ticaret (EAT) denilmektedir (Şimşek, 2008: 6).

Uluslararası ticaret geleneksel yaklaşımlara göre, her bir ülkenin kendi faktör donatımı, teknoloji ve iklimine en çok uygun olan malları ihraç ederken, ülke özelliklerine en az uyumlu olan malları ithal etmesi olarak görülmektedir. Ancak gerçek hayatta çoğu ülkenin ihracat ve ithalatının büyük bir kısmı benzer ürünlerden oluşmaktadır ve uluslararası ticaret geniş endüstriyel sınıflamalar içinde gerçekleşen ticareten meydana gelmektedir (Ruffin, 1999: 2).

Ricardo'nun karşılaştırmalı üstünlükler teorisi ve Heckscher-Ohlin-Samuelson teorisinde ülkeler endüstriyel yapıları ve talep kalıpları bakımından birbirlerine ne kadar benzer ise aralarındaki ticaretin de o kadar fazla olacağı ifade edilmektedir. Oysaki son dönemlerde ortaya konan amprik çalışmalar dünya ticaretinin gelişmiş ülkeler ile gelişmekte olan ülkeler arasında değil, gelişmiş ülkeler arasında olduğunu ortaya koymuştur (Şimşek, 2008: 6). Bu çalışmalardan biri olan ve OECD tarafından yapılan çalışmada endüstri-içi ticaret 1996-2000 döneminde Fransa'da %77,5, Kanada'da %76,2, İngiltere'de %73,7, ABD'de %68,5, İtalya'da %64,7, Türkiye'de %40 ve Yunanistan için % 36,9 seviyesinde hesaplanmıştır (OECD, 2002: 161). Bugün dünya ticaretinin büyük bir kısmını EİT'nin oluşturduğu bilinmektedir (Torstensson, 1996: 307).

Ricardo ve Heckscher-Ohlin gibi klasik karşılaştırmalı üstünlükler yaklaşımlarda, bir ülkenin bir malın üretiminde hem karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olması hem de karşılaştırmalı dezavantaja sahip olmasını mümkün olmadığından, EİT olgusu klasik uluslararası iktisat teorileri ile açıklanamamaktadır. Farklı faktör donatımlarına sahip ülkeler arasındaki ticareti açıklayabilen karşılaştırmalı üstünlük modelleri, benzer faktör donatımlarına sahip ülkeler arasında gerçekleşen ticarete karşı bir açıklama getirmemektedirler. Yeni dış ticaret teorisi, ülkeler arasında gerçekleşen ticaretin sadece karşılaştırmalı üstünlüğe dayanmadığını göstermektedir (Utkulu, 2005: 22-23).

Tablo 1 EİT'yi Etkileyen Faktörler ve Sonuçları

	EİT'yi Etkileyen Faktörler	Etki
Ülkelere Özgü Nedenler	Kişi başına GSMH	Pozitif
	Kişi başına GSMH arasındaki farklılık	Negatif
	Toplam gelirlerin ortalaması	Pozitif
	Toplam gelirler arasındaki farklılık	Negatif
	Ticari yapı	Pozitif
	Coğrafi uzaklık	Negatif
	Ortak sınır	Pozitif
	Konusulan dilin benzer olması	Pozitif
	Ekonomik entegrasyon	Pozitif
	Endüstriye Özgü Nedenler	Endüstride ürün farklılaştırması
Endüstride ölçek ekonomilerinin olması		Pozitif
Endüstride yoğunlaşma olması		Negatif
Endüstri içi tarife oranlarındaki farklılık		Negatif

Kaynak: <http://www.dtm.gov.tr/dtmadmin/upload/EAD/DisTicaretDegerelendirmeDb/II-3.doc> (13 Temmuz 2010)

Literatürde EİT'nin nedenleri genel olarak ülkeye-özü ve endüstriye-özü nedenler olarak ele alınmaktadır (Greenaway ve diğ., 1999: 373; Eşsiz, 2002: 6). Tablo 1'de EİT'yi etkileyen faktörler özet halinde açıklanmıştır. Ticaret yapan

lkeler arasındaki gelişmişlik düzeyi yakınlılaştıka bu ülkeler arasında yapılan EİT'nin arttığı görülmektedir (Başkol, 2005: 79). İki lke arasında kişi başına düşen gelir farkı ne kadar düşük olursa, bu ülkeler arasındaki EİT'nin toplam ticaret içerisindeki payı o kadar yüksek olmaktadır. Diğer bir deyişle, dış ticaret ortağı olan ülkeler arasındaki kişi başına düşen gelir farklılığı azaldıkça EİT'nin payı artmaktadır (Nilson, 1999: 114). Üreticiler kişi başına düşen gelire göre en uygun ürün dizaynı ve kalitesini setiklerinden, kişi başına düşen gelir olarak benzer olan ülkeler arasında üretilen malların talebi yüksek olmaktadır (Lundberg, 1982: 304).

Harcanabilir gelir tüketicilerin mal talebinde en önemli etkenlerin başında geldiğinden, kişi başına düşen gelir seviyesi birbirine yakın olan ülkelerin talep ettikleri ürün kalitesinin de birbirine yakın olması beklenir. Benzer kalitede üretilen malların fiyatları da birbirlerine yakın olacağından, kullanılabilir gelir seviyesinin yakın olması dolayısıyla talep yapısının da benzer olduğu ülkeler arasında EİT'nin daha fazla olması beklenir.

GSMH düzeyindeki farklılığın az olduğu ve ülke ekonomilerinin ortalama büyüklüğünün birbirlerine yakın olduğu ülkeler arasındaki EİT seviyesi yüksek olmaktadır (Eşsiz, 2002: 10). Diğer bir deyişle ekonomik refah olarak benzer olan ülkeler arasındaki EİT yüksek seviyelerde gerçekleşmektedir.

Ülkelerin piyasa büyüklükleri ile EİT arasında pozitif bir ilişki vardır. Dış ticaret yapan ülkenin piyasa büyük olması durumunda içsel ve dışsal ekonomiler yardımıyla üretimde artan getiri imkânı doğacaktır. Ölçek ekonomilerinin mevcudiyeti üretim büyük hacimlerde gerçekleşmesi sayesinde olur ve bu sayede ortalama birim maliyetler düşerek firmalar rekabet avantajı sağlar. Yurt içindeki piyasanın genişlemesi üretim farklı taleplere hitap etmesine imkân sağlayarak EİT hacmini artıracaktır (Başkol, 2005: 80).

EİT'nin ekonomik entegrasyona dâhil olan ülkeler arasında da yüksek olduğu görülmektedir. Balassa (1979: 250), ekonomik entegrasyonun EİT zerindeki etkisini araştırdığı çalışmasında Latin Amerika Serbest Ticaret Bölgesi ve Orta Amerika Ortak Pazarı'nı incelemiştir. Bu alışmada, Latin Amerika Serbest Ticaret Bölgesi yesi ülkelerin diğer ülkeler ile yaptıkları ticarete EİT düzeyinin bazı ülkelerde yüksek bazı ülkelerde ise düşük olduğu ve bu durumun ye ülkelerin gelişmişlik düzeyi ile ilgili olduğu ve ye ülkelerin birlik içindeki EİT hacminin daha yüksek olduğu sonucu elde edilmiştir. Drabek ve Greenaway (1984: 462) tarafından yapılan araştırmada ise Avrupa Ekonomik Topluluğu lkelerinde birlik içi EİT'nin toplam EİT'den daha hızlı arttığına dair bulgular elde edilmiştir.

Ülkelerin coğrafi olarak birbirlerine yakın olması da EİT'nin daha yoğun görülmesine neden olan diğer bir etkidir. Dış ticarete konu malların ulaştırma maliyetleri ortak bir sınıra sahip ülkeler arasında daha ucuz olduğundan EİT sınır komşusu olan ve birbirlerine yakın ülkeler arasında daha yoğun olmaktadır. Buna rnek olarak ABD-Kanada arasındaki kereste ihracatı ile Fransa-Almanya arasındaki elik ihracatı gösterilebilir (Başkol, 2005: 82)

Ülkelerin ortak dil ve kültürel bağlara sahip olması, karşılıklı olarak dış ticaretin gelişmesine katkıda bulunmaktadır. Ortak dil ve kültüre sahip ülkeler arasındaki EİT dil ve kültür bakımından ortak paydalara sahip olmayan ülkeler arasındaki EİT'den daha fazla olmaya meyillidir. Balassa ve Bauwens (1988: 7); İngilizce, Almanca, Fransızca, Portekizce ve İskandinav dilleri için yaptıkları çalışmada, ortak dillere sahip ülkeler arasındaki EİT'nin ortak dile sahip olmayan ülkeler arasındaki EİT'ye göre daha yüksek olduğuna dair anlamlı sonuçlar elde etmişlerdir (Eşsiz, 2002: 16).

Aynı ekonomik ve ticari bloğa üye olunması, EİT'yi olumlu bir şekilde etkileyen bir diğer ülkeye özgü sebep olarak gösterilmektedir. Bölgesel ekonomik birleşmeler ile birlikte tarifelerin düşürülmesi veya kaldırılması, ölçek ekonomilerinden istifade etme olanağı sunduğundan EİT'yi olumlu bir şekilde etkilemektedir (Ertekin, 2007: 5) .

Endüstride üretilen ürünün çeşidi arttıkça, diğer bir deyişle ürün farklılaştırması arttıkça EİT hacmi artış göstermektedir. Tüketici tercihlerinin çeşitliliğine hitap etmek amacıyla yapılan ürün farklılaştırılması durumunda, tüketicinin zihninde ayrı bir imaj oluşarak mallar artık birbirinin tam ikamesi durumunda olmaktan çıkacaktır ve tüketiciler sadece kendi zevklerine uygun malları satın almayı tercih edeceklerdir (Başkol, 2005: 87-88). Farklı ürünler değişiklik isteyen tüketicinin talebini tatmin ettiğinden, ürünlerde yapılan farklılaştırma talep yönünden EİT'nin nedenselliğini açıklar (Eşsiz, 2002: 16).

Ölçek ekonomileri ile EİT arasında doğru orantılı bir ilişki vardır. Ölçek ekonomileri, arz yönünden EİT'nin en önemli belirleyicisidir. Farklılaştırılmış mallar üzerindeki ortalama maliyetin azalması için gerekli olan uzmanlaşma, EİT'yi ortaya çıkarır. Çünkü büyük sabit maliyetler üretim hacminde meydana gelen artışlardan dolayı düşer (Lee, 1989: 351). Ölçek ekonomileri nedeniyle birim maliyetlerin azalması üreticiler için rekabet avantajı sağladığından, ölçeye göre artan getiri ülkeler arasında fiyat farklılığına yol açarak malların üretiminde uzmanlaşmaya neden olur (Başkol, 2005: 88). Azalan maliyetler ve uzmanlaşma ürün farklılaşmasına yol açar ve farklı zevklere hitap eden tüketicilerin talepleri sayesinde ülkeler arasındaki ticaret artar.

Endüstri içindeki yoğunlaşmanın artması EİT'yi olumsuz etkilemektedir. Endüstri içinde üretimin yoğunlaşması, yurtiçi talebi daha fazla doyuracak düzeyde bir üretim yapısına neden olur. Bu ise yurtiçi talebin yerli üretim ile daha fazla karşılanmasına ve dolayısıyla ithalatın azalmasına neden olur. Azalan ithalat ise EİT'yi olumsuz etkiler.

İki ülkede bulunan endüstrilerdeki tarife oranlarındaki farklılık, EİT'yi olumsuz etkilediği düşünülmektedir (Hartman ve diğ., 1993: 105). Tarife oranlarındaki farklılık, daha düşük tarifeye tabi olan ülkenin ticaretini arttırmasına ve daha yüksek tarifeye tabi ülkenin ticaretinin azalmasına yol açar. Bir ülkenin

endüstrisinin ihracatı artarken, o endüstriye ait ithalatın azalması EİT'yi olumsuz etkiler.

2.1 Endüstri-İçi Ticareti Hesaplama Yöntemleri

EİT'nin hesaplanması konusunda bugüne kadar birçok endeks geliştirilmesine rağmen, uygulamalı çalışmalarda en yaygın olarak kullanılan endeks Grubel-Lloyd endeksidir. Grubel ve Lloyd, EİT'yi bir endüstrinin ithalat miktarı ile yine o endüstrinin ihracat miktarının çakışması şeklinde tanımlamaktadırlar (Grubel ve Lloyd 1971: 494). Grubel ve Lloyd'un EİT'yi hesaplamak için geliştirdikleri formül aşağıdaki gibi gösterilebilir (Grubel ve Lloyd, 1975: 21):

$$B_i = \frac{(X_i + M_i) - |X_i - M_i|}{X_i + M_i} 100 \quad (1)$$

Burada; X_i ve M_i sırasıyla i endüstrisindeki ulusal para cinsinden ihracat ve ithalat değerlerini göstermektedir. G-L, 0 ile 100 arasında değerler almaktadır. Endeks değerinin 100'e yaklaşması EİT'ye işaret ederken, endeks değerinin 0'a yaklaşması endüstriler arası uzmanlaşmaya işaret etmektedir.

Fontagné ve Freudenberg (1997), iki yönlü ticaret ya da EİT'nin farklı tanımları üzerinde çalışarak ticaret payını ölçen başka bir yöntem geliştirmişlerdir. Fontagné ve Freudenberg'e (1997) göre G-L ve bu endeksten yola çıkılarak geliştirilen diğer endeksler, tek yönlü ve iki yönlü ticaret arasındaki farklılaştırma olanağını sağlayamamaktadır. Aynı mal sınıflandırmasında bulunan iki mal için G-L endeksi sıfırdan büyük bir değer aldığımda, G-L yaklaşımına göre iki yönlü ticaret olduğu varsayılmaktadır. Fontagné ve Freudenberg'e göre (1997: 29), ihracat veya ithalattan küçük olanın değeri en azından yüksek olanın değerinin belirlenen eşik değeri (% γ) kadar (örneğin %10) ise, bu çakışmanın EİT olduğunu ifade etmektedirler (Şimşek, 2008: 209-210). Fontagné ve Freudenberg'e göre iki yönlü ticaretten bahsedebilmek için aşağıdaki koşulun gerçekleşmesi gerekir (1997: 29):

$$\frac{\text{Min}(X_{p,t}, M_{p,t})}{\text{Max}(X_{p,t}, M_{p,t})} > \% \gamma \quad (2)$$

Burada p , malı; t , yılı; X ve M sırasıyla ihracat ve ithalat değerlerini ifade etmektedir. İhracat veya ithalattan düşük olanı 2.19 numaralı denklemde ifade edilen seviyenin altında olduğunda EAT ya da tek yönlü ticaret olarak yorumlanır (Mora, 2002: 295). Fontagné ve Freudenberg'in (1997) geliştirdiği bu endeks iki yönlü ticaret endeksi (İYTE) olarak da ifade edilmektedir.

2.2 Marjinal Endüstri-İçi Ticaret

Buraya kadar açıklanan geleneksel endeksler ile sadece bir yıla ait EİT değerleri hesaplanabildiğinden statik karakterlidirler. Farklı iki döneme ait ihracat ve

ithalat değerlerinin birinci farklarından hesaplanan MEİT ölçümleri, ticarete meydana gelen değişikliklerin sektör içindeki simetri derecesini ölçerler ve EİT'deki değişmelerle alakalı olmayıp, toplam ticaretteki değişme içinde EİT'nin önemi ile ilgilidirler (Şimşek, 2008: 180).

Brühlhart'ın (1994), MEİT'yi ölçmek amacıyla önerdiği endekslerden biri olan A endeksi aşağıdaki gibi hesaplanmaktadır:

$$A = 1 - \frac{|(X_t - X_{t-n}) - (M_t - M_{t-n})|}{|X_t - X_{t-n} + M_t - M_{t-n}|} \quad (3)$$

Brühlhart A endeksi 0 ile 1 arasında bir değer almaktadır. Brühlhart A endeksi ile yapılan hesaplamalar sonucunda MEİT değerinin 0 değeri alması, belirli bir endüstrideki marjinal ticaretin tamamen EAT olduğunu ve 1 değerini alması durumunda ise marjinal ticaretin tamamen EİT olduğunu göstermektedir (Brühlhart, 1994: 604-605).

2.3 Dikey ve Yatay Endüstri İçi Ticaret

DEİT farklı özellikteki veya nitelikteki benzer ürünlerin ticaretini, YEİT ise farklı kalitedeki benzer ürünlerin ticaretini ifade etmektedir (Sharma, 2004: 1723). Dünya ticaret sisteminin globalleşmesi sonucunda üretim süreçlerinin bölümlere ayrılarak yerel avantajlardan faydalanma olanaklarının doğması ile birlikte farklı üretim aşamalarında bulunan bir sektördeki malların eşanlı olarak ihraç ve ithali olarak kabul edilen DEİT gelişmeye başlamıştır. Çokuluslu şirketlerin üretim süreçlerini farklı ülkelere bölmesi DEİT'nin gelişmesinde en önemli sebep olarak görülmektedir. Bilgisayar sektöründe olduğu gibi DEİT'nin söz konusu olduğu sektörlerde, teknoloji yoğun üretim gelişmiş ülkelerde yapılırken, emek yoğun üretim geliştirmekte olan ülkelere yapılmaktadır (Ertekin, 2007: 3).

Dış ticaret literatüründe, DEİT daha çok gelişmiş ülkeler ile geliştirmekte olan ülkeler (Kuzey-Güney) arasındaki ticareti, YEİT ise daha çok gelişmiş ülkeler arasındaki (Kuzey-Kuzey) ticareti açıklamak için kullanılırken, son dönemde yapılan çalışmalarda gelişmiş ülkeler arasındaki ticarete DEİT'nin YEİT'ye nazaran daha önemli olduğuna dair bulgular elde edilmiştir (Şimşek, 2005a: 44). DEİT'nin gelişmiş ülkeler ile geliştirmekte olan ülkeler arasındaki ekonomik uçurumu yükselttiği görüşleri olmasına rağmen, DEİT ile birlikte geliştirmekte olan ülkelerin (teknoloji transferi, yaparak öğrenme, yoğun faktörün gelirinde artış v.b. gibi) önemli pozitif dışsallık kazandıkları yönünde yaklaşımlar da mevcuttur (Ertekin, 2007: 3).

DEİT ve YEİT'nin tanıtılmasına ve geliştirilmesine önemli katkılar yapan Greenaway ve diğ.'nin (1995: 1509, 1999: 369) YEİT konusunda önerdiği ayrıştırma düzeyi de aşağıdaki gibidir:

$$1 - \alpha \leq \frac{UV^X}{UV^M} \leq 1 + \alpha \quad (4)$$

Burada; α , ayırma faktörü olarak öngörülen bir eşik değer, UV^X , ihracat birim değerini ve UV^M ise ithalat birim değerini ifade etmektedir. YEİT için belirlenen eşik değer dışında kalan DEİT için önerilen düzeyler ise aşağıdaki gibidir:

$$\frac{UV^X}{UV^M} \geq 1 + \alpha \quad \frac{UV^X}{UV^M} \leq 1 - \alpha \quad (5)$$

Farklı faktör yoğunluğu ve/veya teknik bilgi gerektiren farklı kaliteye sahip mal çeşitlerinde uzmanlaşmayı gösterdiğinden DEİT, düşük kalite DEİT ($DEİT^{DK}$) ve yüksek kalite DEİT ($DEİT^{YK}$) olmak üzere ikiye ayrıştırılabilir (Şimşek, 2005b:182). İhraç edilen mal çeşidinin kalitesi ithal edilen aynı mal çeşidinin kalitesinden yüksek ise o ülkenin DEİT'si yüksek kalitede, aksi durumda ise düşük kalitededir (Celi, 1999: 17-18).

Eğer dış ticarete konu olan malın nispi birim değer endeksi $\frac{UV^X}{UV^M} \leq 1 - \alpha$ ise

$DEİT^{DK}$, $\frac{UV^X}{UV^M} \geq 1 + \alpha$ ise $DEİT^{YK}$ olarak ifade edilmektedir (Mora, 2002: 297).

DEİT'nin düşük kalite ve yüksek kalite olarak ayrıştırılabilmesi, dış ticaret yapan ülkenin uzmanlaştığı mal çeşidinin düşük veya yüksek kalitede olduğunun belirlenmesi ve bu durumun belirleyicileri konusunda daha sağlıklı sonuçların elde edilebilmesini kolaylaştıracaktır (Gabrisch ve Segnana, 2003: 15-16).

3. 1980-2007 Döneminde Türkiye'de EİT Analizi

EİT hesaplamalarında ürünlerin analizi ISIC (International Standard Industrial Classification of All Economic Activities - Tüm Ekonomik Faaliyetlerin Uluslararası Standart Sanayi Sınıflaması) Rev.3'ün bir ve dört basamaklı ürün sınıflamasına göre yapılmıştır. Uygulama kısmında imalat sanayinin EİT değerleri öncelikle diğer sektörlerle ait EİT değerleri ile karşılaştırılmıştır. Sektörler arası EİT değerlerinin karşılaştırmalı analizinden sonra imalat sanayinin EİT'si ayrıntılı bir şekilde hesaplanmıştır. Çalışmada kullanılan veriler Türkiye İstatistik Kurumu'ndan ve kurumun web sitesinden elde edilmiştir.

Literatürde EİT'nin ölçülmesi ile ilgili çok sayıda çalışma mevcuttur. Grubel ve Lloyd (1975: 37), 1959-1967 dönemi için üç haneli dış ticaret verilerini kullanarak Avrupa Ekonomik Topluluğu üye ülkeleri, Amerika Birleşik Devletleri, Kanada, Avustralya ve Japonya için EİT düzeyini hesaplamışlardır. 1967 yılında EİT düzeyi İngiltere'de %69, Fransa'da %65, Belçika/Lüksemburg'da %63,

Hollanda'da %56, Amerika Birleşik Devletleri'nde %49, Kanada'da %48, İtalya'da %42, Japonya'da %21 ve Avustralya'da %17 olarak hesaplanmıştır. Erhat ve Erhat (2003), 3 basamaklı SITC Rev.3'e göre 1969-1999 dönemine ait verileri kullanarak, 15 Avrupa Birliği üyesi ülke ile Türkiye arasındaki EİT'in statik ve dinamik yapısını incelemişlerdir. Elde edilen sonuçlara göre, ticaretin genel olarak EAT şeklinde olduğu, ancak 1980 yılından sonra sınırlı da olsa EİT'in geliştiği görülmüştür. Öte yandan, Brühlhart'ın A, B ve C endeksleri yardımıyla ölçülen MEİT'nin, 1980 yılından önce ve sonrasında kayda değer değişiklikler gösterdiği sonucu elde edilmiştir.

Seymen (2009), Türkiye'nin dış ticaret yapısı ve dünya pazarlarındaki rekabet gücünü kapsamlı ve detaylı olarak ele aldığı çalışmada, EİT analizi için G-L ve MEİT'e analizi için ise Brühlhart B endeksini kullanmıştır. Seymen (2009: 156-160); hammadde, emek ve sermaye yoğun endüstriler ile kolay ve zor Ar-Ge yoğun endüstrilerin EİT ve MEİT değerlerini ayrı bir şekilde hesaplamıştır. Hammadde yoğun endüstri grubunda EİT 1980 yıllarından itibaren önce artıp, ancak 2000'li yıllarda ise azalırken, emek yoğun endüstriler de ise 1990 yılından itibaren EİT'in bu endüstride hâkim olduğu tespit edilmiştir. Ar-Ge yoğun endüstriler için yapılan hesaplamalar da ise benzer sonuçlar elde edilmiş ve bu endüstrilerde 1980 yılından itibaren dış ticaret yapısının EAT'den EİT'ye döndüğü görülmüştür.

Şimşek (2005a), İYTE kullandığı ve birim değer farklılığı temelinde YEİT ve düşük-yüksek kalite DEİT ayrımı yaparak Türkiye'nin EİT'sini analiz ettiği çalışmada Türkiye'nin EİT'si içinde daha ziyade düşük kalite DEİT'nin egemen olduğu yönünde sonuçlar elde etmiştir.

Koçyiğit ve Şen (2007) çalışmalarında, Türkiye'nin AB ile olan dış ticaretinin özellikle Gümrük Birliği antlaşmasından sonra büyük oranda EİT türü bir ticaret şeklinde olduğu ve Türkiye'nin EİT'sinin artan bir şekilde düşük teknoloji ürünlerinden ileri teknoloji ürünlerine doğru değiştiği yönünde bulgular elde etmişlerdir.

Kaya ve Atış (2007), Türkiye'nin Kimya sanayisinin dış ticaretini analiz ettikleri çalışmada, standart G-L ve MEİT endeksleri kullanılarak yapılan değerlendirme sonucunda "Başka Yerde Belirtilmeyen Kimya Sanayi ve Buna Bağlı Ürünler" sanayi ticaretinin genel olarak EAT yapısı gösterdiği, AB üyesi ülkelerle bazı ürün grupları açısından ticaretin çalışmanın ele alındığı dönemin sonlarına doğru yoğun şekilde MEİT yapısına dönüştüğü ve AB üyesi ülkeler dışında ele alınan Rusya Federasyonu, Ukrayna ve Çin açısından da az sayıda alt ürün grubunda genel eğilimin MEİT yönünde de olsa, ağırlıklı yapının marjinal EAT (MEAT) eğiliminde olduğu sonuçlarına ulaşılmıştır.

3.1 1980-2007 Dönemi İmalat Sanayi ve Diğer Sektörlerin EİT Değerleri

Tablo 2'de ISIC Rev.3 bir basamaklı ürün sınıflamasına göre Türkiye'deki tüm sektörlerin 1980-2007 yılları arası G-L ile hesaplanan EİT değerleri yer almaktadır. 1980 yılında tarım ve ormancılık sektörüne ait EİT 9 gibi çok düşük bir

değerdeyken, 1990 yılına gelindiğinde bu sektörün EİT değerinin 72'ye ulaştığı görülmektedir. 1996 yılında 100 seviyesinde gerçekleşen tarım ve ormancılık sektörünün EİT değeri bu yıldan sonra 83-99 bandı arasında gerçekleşmiştir ve 2002 yılından bu yana en yüksek EİT değerlerine sahip sektör olduğu görülmektedir. 2000-2007 yılları arasında tarım ve ormancılık sektörünün EİT değerlerinin ortalaması 91 gibi çok yüksek bir seviyede gerçekleşmiştir.

1985 yılına kadar EİT'nin görülmediği ve EAT'nin gerçekleştiği balıkçılık sektörünün EİT değerleri 1990 yılından önceki yıllarda 10'dan düşük değerlerde seyretmiştir. 1990 yılındaki EİT değeri 2000 yılına gelindiğinde neredeyse hiç değişmeyen Balıkçılık sektörünün bu yıllar arasındaki EİT değerlerinin en yüksek görüldüğü yıl 1995 yılında olup 15 gibi çok düşük bir düzeyde gerçekleşmiştir. 2000-2007 yılları arasında Balıkçılık sektörünün EİT değerlerinin ortalaması 18,4 gibi düşük bir seviyede gerçekleşmiştir (Tablo 2).

1980'li yıllarda EİT değerleri 9-24 bandı arasında gerçekleşen maden ve taşocakçılığı sektörü, daha sonraki yıllarda daha iyi EİT değerlerine ulaşamamıştır. 2005 yılına gelindiğinde bu sektörün EİT değeri neredeyse 1982 yılındaki değerine (9) gerilemiştir. 2000-2007 yılları arasında bu sektörün EİT değerlerinin ortalaması 10,4 gibi çok düşük bir seviyede gerçekleşmiştir (Tablo 2).

İmalat sanayi EİT değerleri 1980 yılında 37 seviyesinde iken, daha sonraki yıllarda EİT değerleri hızla artarak 1985 yılında 90 seviyesine yükselmiştir. İmalat sanayi EİT değerlerinin 1980 yılından itibaren çok hızlı bir şekilde artış göstermesi, 1980 yılından önce ithalat ile karşılanan yurtiçi talebin koruyucu ve özendirici önlemler sayesinde yerli üretim ile karşılanmasını amaçlayan ithal ikame stratejisi uygulaması yerine, 1980 yılından sonra, gelişebilecek ve rekabet edebilecek potansiyele sahip ihracata dönük endüstrilerin teşvik edilmesi ve desteklenmesi, ihracatın özendirilmesi stratejisinin uygulanmaya başlanması ve ihracatın artırılması yönünde politikaların uygulamaya konulması (Kızıltan ve Ersungur, 2009: 1) sonucunda gerçekleştiği söylenebilir.

Analize konu olan dönem içerisinde en yüksek imalat sanayi EİT değeri 2001 yılında 94 olarak gerçekleşmiştir. Ekonomik krizlerin yaşandığı 1994 ve 2001 yıllarında ithalatta meydana gelen düşüslere rağmen ihracatın artmaya devam etmesi, imalat sanayi EİT değerlerinin bu yıllarda 93 ve 94 gibi analiz edilen dönemin en yüksek değerleri olarak gerçekleşmesine neden olmuştur. 2000-2007 yılları arasında imalat sanayi sektörünün EİT değerlerinin ortalaması 86 olarak gerçekleşmiştir (Tablo 2).

1996 yılına kadar dış ticaretin gerçekleşmediği veya sadece tek yanlı gerçekleştiği elektrik, gaz ve su sektöründe en yüksek EİT değeri 84 düzeyinde 1996 yılında gerçekleşmiştir. Daha sonraki yıllarda bu sektörün EİT değerleri hızla düşerek 2007 yılına gelindiğinde 23 düzeyine gerilemiştir. 2000-2007 yılları arasında elektrik, gaz ve su sektörünün EİT değerlerinin ortalaması 32 düzeyinde gerçekleşmiştir (Tablo 2).

Tablo 2 1980-2007 Dönemi Sektörlere Ait G-L Endeksleri

Yıllar	A	B	C	D	E	G	K	O	Toplam
1980	9	0	11	37	-	-	0	99	54
1981	12	0	10	61	-	-	8	92	69
1982	17	0	9	82	-	-	0	60	79
1983	16	0	10	79	-	-	0	32	77
1984	39	0	12	87	-	-	0	17	80
1985	29	3	13	90	-	-	0	28	82
1986	28	3	20	77	-	-	0	53	80
1987	42	4	16	86	-	-	2	33	84
1988	23	2	22	89	-	-	0	97	90
1989	65	6	24	91	0	16	1	62	85
1990	72	13	14	78	-	23	2	46	74
1991	44	5	16	79	0	21	0	60	78
1992	65	11	15	82	-	21	4	45	78
1993	79	14	13	70	-	15	33	33	69
1994	60	13	15	93	0	23	1	56	88
1995	98	15	17	81	0	19	38	42	75
1996	100	11	14	74	87	21	3	14	69
1997	99	10	15	74	23	23	94	12	70
1998	95	12	18	76	23	29	93	95	74
1999	89	6	17	83	30	30	29	19	79
2000	88	13	11	73	27	28	14	25	68
2001	83	6	10	94	22	38	26	49	86
2002	99	5	10	90	22	23	5	41	82
2003	91	6	10	89	63	16	13	24	81
2004	96	14	11	85	41	13	78	28	79
2005	91	30	9	84	30	15	8	11	77
2006	91	40	10	84	26	18	57	17	76
2007	89	33	12	86	23	14	74	9	77

Not: A, Tarım ve Ormanlık; B, Balıkçılık; C, Madencilik ve Taşocakçılığı; D, İmalat Sanayi; E, Elektrik, Gaz ve Su; G, Toptan ve Perakende Ticaret; K, Gayrimenkul, Kiralama ve İş Faaliyetleri ve O ise Diğer Sosyal, Toplumsal ve Kişisel Hizmetler sektörünü ifade etmektedir.

1988 yılına kadar dış ticaretin gerçekleşmediği toptan ve perakende ticaret sektörüne ait en yüksek EİT değeri 2001 yılında 38 olarak gerçekleşirken, bu değer 2007 yılına gelindiğinde 14 gibi oldukça düşük seviyelere gerilemiştir. 2000-2007 yılları arasında toptan ve perakende ticaret sektörünün EİT değerlerinin ortalaması 21 düzeyinde gerçekleşmiştir (Tablo 2).

1993 yılına kadar sıfır ve sıfıra yakın değerler alarak bu yıla kadar genel olarak EİT'nin gerçekleşmediği gayrimenkul, kiralama ve iş faaliyetleri sektörünün en yüksek EİT değeri 1997 yılında 94 olarak gerçekleşmiştir. Yıllar itibari ile büyük

iniş ve çıkışlar gösteren bu sektörün EİT değerleri 1993-2007 yılları arasında 1-94 bandı gibi çok geniş bir band arasında seyretmiştir. 2000-2007 yılları arasında gayrimenkul, kiralama ve iş faaliyetleri sektörünün EİT değerlerinin ortalaması 34 düzeyinde gerçekleşmiştir (Tablo 2).

1980 yılında 99 gibi tüm sektörler arasında en yüksek EİT değerine sahip diğer sosyal, toplumsal ve kişisel hizmetler sektörünün EİT değerleri hızlı düşüşler sonucunda 2007 yılında 46 seviyesine gerileyerek tüm sektörler arasında en düşük EİT değerine sahip olmuştur. 2000-2007 yılları arasında bu sektörün EİT değerlerinin ortalaması 0,26 düzeyinde gerçekleşmiştir (Tablo 2).

Türkiye'nin toplam EİT değerleri incelendiğinde, 1980 yılında 54 gibi en düşük düzeyde gerçekleşen EİT değeri, en yüksek 1988 yılında 90 düzeyinde gerçekleşmiştir. İmalat sanayi sektöründe olduğu gibi toplam EİT değerleri de ekonomik krizlerin yaşandığı 1994 ve 2001 yıllarında büyük artışlar göstermiştir. 2000-2007 yılları arasında Türkiye'nin EİT değerlerinin ortalaması 78 düzeyinde gerçekleşmiştir (Tablo 2).

En yüksek EİT değerlerinin; 1980 yılında diğer sosyal, toplumsal ve kişisel hizmetler sektöründe, 1985 ve 1990 yıllarında imalat sanayi sektöründe ve 1995, 2000 ve 2007 yıllarında ise tarım ve ormancılık sektöründe gerçekleştiği görülmektedir. Dış ticaretin gerçekleşmediği sektörler göz önüne alınmadığında en düşük EİT değerleri ise; 1980 yılında balıkçılık ile gayrimenkul, kiralama, ve iş faaliyetleri sektörlerinde, 1985 ve 1990 yıllarında gayrimenkul, kiralama, ve iş faaliyetleri sektöründe, 1995 yılında elektrik, gaz ve su sektöründe, 2000 yılında madencilik ve taşocakçılığı sektöründe ve 2007 yılında ise diğer sosyal, toplumsal ve kişisel hizmetler sektöründe gerçekleşmiştir.

Tablo 3'te 1980-2007 yılları arasında Türkiye'nin toplam ve sektörler itibariyle ISIC Rev.3 bir basamaklı ürün sınıflamasına göre İYTE ile hesaplanan EİT değerleri yer almaktadır. İYTE hesaplanırken çakışma değeri olarak $\gamma = 0,1$ alınmıştır. 1980-2007 yılları arasında tüm yıllar itibariyle EİT'ye konu olan tek sektör imalat sanayi sektörüdür. İmalat sanayi için hesaplanan İYTE değerleri tüm yıllar itibari ile çakışma değeri olan 0,1'den büyük gerçekleştiğinden, bu sektörde tüm yıllar itibariyle iki yönlü ticaret, diğer bir deyişle EİT söz konusu olmuştur (Tablo 3).

Analiz edilen dönem içerisinde yıllar itibariyle imalat sanayinden sonra en fazla iki yönlü ticaretin söz konusu olduğu sektör ise tarım ve ormancılık sektörüdür. 1984 yılına kadar tek yönlü, diğer bir deyişle EAT'nin söz konusu olduğu tarım ve ormancılık sektöründe, bu yıldan sonra iki yönlü ticaret, diğer bir deyişle EİT görülmeye başlanmış ve bu durum 2007 yılına kadar bu şekilde devam etmiştir. Türkiye'nin toplam İYTE değerleri ise tüm yıllar itibariyle çakışma değerinden yüksek olduğundan, dönem boyunca EİT'in gerçekleştiği söylenebilir.

Toplamda en yüksek EİT değeri 1988 yılında 0,81 düzeyinde gerçekleşirken, en düşük EİT değeri 1980 yılında 0,37 düzeyinde gerçekleşmiştir. (Tablo 3).

Tablo 3 1980-2007 Dönemi Türkiye'nin İYTE Değerleri

Yıllar	A	B	C	D	E	G	K	O	Toplam
1980	0,05 T	1 İ	0,06 T	0,23 İ	-	-	1 İ	0,98 İ	0,37 İ
1981	0,07 T	1 İ	0,05 T	0,44 İ	-	-	0,04 T	0,86 İ	0,53 İ
1982	0,09 T	0 T	0,05 T	0,7 İ	-	-	1 İ	0,42 İ	0,65 İ
1983	0,09 T	0 T	0,05 T	0,65 İ	-	-	1 İ	0,19 İ	0,62 İ
1984	0,24 İ	0 T	0,07 T	0,77 İ	-	-	1 İ	0,1 T	0,66 İ
1985	0,17 İ	0,02 T	0,07 T	0,81 İ	-	-	1 İ	0,17 İ	0,7 İ
1986	0,16 İ	0,01 T	0,11 İ	0,62 İ	-	-	1 İ	0,36 İ	0,67 İ
1987	0,27 İ	0,02 T	0,09 T	0,76 İ	-	-	0,01 T	0,2 İ	0,72 İ
1988	0,13 İ	0,01 T	0,12 İ	0,81 İ	-	-	1 İ	0,94 İ	0,81 İ
1989	0,48 İ	0,03 T	0,13 İ	0,84 İ	0 T	0,09 T	0,01 T	0,45 İ	0,74 İ
1990	0,56 İ	0,07 T	0,08 T	0,64 İ	-	0,13 İ	0,01 T	0,29 İ	0,58 İ
1991	0,28 İ	0,03 T	0,09 T	0,66 İ	0 T	0,12 İ	0 T	0,43 İ	0,65 İ
1992	0,48 İ	0,06 T	0,08 T	0,69 İ	-	0,11 İ	0,02 T	0,29 İ	0,64 İ
1993	0,65 İ	0,07 T	0,07 T	0,54 İ	-	0,08 T	0,19 İ	0,2 İ	0,52 İ
1994	0,43 İ	0,07 T	0,08 T	0,86 İ	0 T	0,13 İ	0,01 T	0,39 İ	0,78 İ
1995	0,96 İ	0,08 T	0,1 T	0,67 İ	0 T	0,11 İ	0,23 İ	0,26 İ	0,61 İ
1996	0,99 İ	0,06 T	0,07 T	0,58 İ	0,76 İ	0,12 İ	0,01 T	0,08 T	0,53 İ
1997	0,97 İ	0,05 T	0,08 T	0,59 İ	0,13 İ	0,13 İ	0,89 İ	0,06 T	0,54 İ
1998	0,9 İ	0,07 T	0,1 T	0,62 İ	0,13 İ	0,17 İ	0,86 İ	0,91 İ	0,59 İ
1999	0,8 İ	0,03 T	0,09 T	0,71 İ	0,18 İ	0,18 İ	0,17 İ	0,11 İ	0,65 İ
2000	0,78 İ	0,07 T	0,06 T	0,58 İ	0,15 İ	0,16 İ	0,07 T	0,14 İ	0,51 İ
2001	0,71 İ	0,03 T	0,05 T	0,88 İ	0,13 İ	0,23 İ	0,15 İ	0,33 İ	0,76 İ
2002	0,97 İ	0,02 T	0,05 T	0,81 İ	0,12 İ	0,13 İ	0,02 T	0,26 İ	0,7 İ
2003	0,84 İ	0,03 T	0,05 T	0,8 İ	0,46 İ	0,09 T	0,07 T	0,14 İ	0,68 İ
2004	0,92 İ	0,08 T	0,06 T	0,74 İ	0,26 İ	0,07 T	0,64 İ	0,16 İ	0,65 İ
2005	0,84 İ	0,17 İ	0,05 T	0,73 İ	0,18 İ	0,08 T	0,04 T	0,06 T	0,63 İ
2006	0,83 İ	0,25 İ	0,05 T	0,73 İ	0,15 İ	0,1 T	0,4 İ	0,1 T	0,61 İ
2007	0,8 İ	0,2 İ	0,07 T	0,75 İ	0,13 İ	0,08 T	0,58 İ	0,05 T	0,63 İ

Not: T=Tek Yönlü Ticaret, İ= İki Yönlü Ticaret

G-L ile hesaplanan EİT değerlerinin yükselmesi her zaman o sektörde EİT'nin artmasına işaret etmemektedir. İlgili sektörde, EAT'nin artması da G-L ile hesaplanan EİT değerinin yükselmesine yol açabilmektedir. Bu nedenle ilgili sektörde EİT'nin gerçek etkisini ortaya çıkarabilmek amacıyla MEİT endeksleri geliştirilmiştir (Yükseler ve Türkan, 2008: 67). Öte yandan G-L statik bir özelliğe sahip olmasına rağmen (Kaya ve Atış 2007: 254), MEİT endeksi dinamik bir özelliğe sahiptir. Tablo 4'te 1980-2007 yılları arasında Türkiye'nin toplam ve sektörler itibarıyla ISIC Rev.3 bir basamaklı ürün sınıflamasına göre Brühlhart A endeksi kullanılarak hesaplanan MEİT değerleri yer almaktadır.

Tablo 4 1980-2007 Dönemi MEİT Endeks Değerleri

	A	B	C	D	E	G	K	O	Toplam
1980-1985	0,21	0	0,2	0,72	-	-	0	0	0,81
1985-1990	0,61	0,18	0,24	0,66	-	0,23	0,02	0,58	0,63
1990-1995	0	0,1	0	0,84	0	0,16	0	0	0,79
1995-2000	0	0	0,01	0,57	0,26	0	0,06	0,25	0,49
2000-2007	0,9	0,36	0,13	0,91	0	0,12	0	0,3	0,81

1990-1995 ve 1995-2000 dönemlerinde tarım ve ormancılık sektöründe marjinal ticaretin tamamen EAT'den kaynaklandığı da görülmektedir. Özellikle 2000-2007 döneminde ise MEİT değerinin 0,9 olması, bu sektörde marjinal ticaretin büyük oranda EİT'ye yöneldiğine işaret etmektedir. Balıkçılık sektöründe 1980-1985 ve 1995-2000, madencilik ve taşocakçılığı sektöründe 1990-1995, elektrik, gaz ve su sektöründe 1990-1995 ve 2000-2007, toptan ve perakende ticaret sektöründe 1990-1995, gayrimenkul, kiralama, ve iş faaliyetleri sektöründe 1980-1985, 1990-1995 ve 2000-2007 ve diğer sosyal, toplumsal ve kişisel hizmetler sektöründe ise 1980-1985 ve 1990-1995 dönemlerinde marjinal ticaret tamamen EAT'den kaynaklanırken, diğer dönemlerde bu sektörler için marjinal ticaretin çoğunlukla EİT'den kaynaklandığı görülmektedir. İmalat sanayi sektörüne ait MEİT değerleri incelendiğinde, marjinal ticaretin tüm dönemler itibarıyla EİT'den kaynaklandığı görülmektedir. Özellikle 2000-2007 döneminde MEİT değerinin 0,91 seviyesinde gerçekleşmesi, bu dönemde marjinal ticaretin büyük oranda EİT'den kaynaklandığına işaret etmektedir.

3.2 1980-2007 Döneminde Türkiye İmalat Sanayinde EİT

Bu bölümde ISIC Rev. 3 dört basamaklı ürün sınıflamasına göre imalat sanayi sektörünün alt ürün gruplarının 1980-2007 yılları arası İYTE değerleri hesaplanarak, kalite farklılığını temel ölçüt olarak ele alan YEİT ve DEİT ayrımı yapılacaktır. Hesaplamalar sonucunda belirlenen DEİT grubundaki ürünler ayrıca düşük kalite ve yüksek kalite olarak ayrıştırılacaktır. İYTE hesaplanırken çıkışma değeri olarak $\gamma = \%10$ alınmıştır. Abd-el-Rahman (1991) tarafından ilk defa ortaya konan mal kalitesinin eşik ölçümünü kullanan Greenaway vd. (1994, 1995), Martin ve Blanes (1999) ve Şimşek'in (2005a, 2008) çalışmalarında olduğu gibi bu çalışmada da yatay ve dikey mal farklılaştırması arasındaki ayırım için $\pm 0,25$ eşik değeri kullanılmıştır. Uygulamalarda genelde Abd-el Rahman'ın (1991: 88) da çalışmasında kullanarak önerdiği ton ölçü birimi kullanıldığından (Şimşek, 2005a: 46), bu çalışmada da birim değer hesaplamasında ihracat ve ithalat miktarları ton olarak hesaplanmıştır. EİT'nin DEİT ve YEİT olarak ayrıştırmasında Greenaway vd.'nin (1995: 1509, 1999: 369) önerdiği ayrıştırma yöntemi kullanılmıştır.

Tablo 5 İmalat Sanayide EİT'ye Konu Olan Ürün Sayıları

Yıllar	DİKEY			YATAY	EAT	EİT	Toplam Sektör Sayısı
	Toplam	Düşük	Yüksek				
1980	32	25	7	10	76	42	118
1981	33	25	8	16	70	49	119
1982	45	38	7	15	59	60	119
1983	47	42	5	14	58	61	119
1984	47	31	16	17	56	64	120
1985	56	32	24	22	44	78	122
1986	58	45	13	17	47	75	122
1987	65	41	24	16	41	81	122
1988	72	55	17	13	37	85	122
1989	65	55	10	9	45	74	119
1990	61	46	15	12	46	73	119
1991	57	43	14	13	49	70	119
1992	62	47	15	18	39	80	119
1993	55	40	15	20	44	75	119
1994	68	51	17	15	36	83	119
1995	67	53	14	15	37	82	199
1996	74	59	15	13	33	87	120
1997	66	53	13	19	35	85	120
1998	71	60	11	16	33	87	120
1999	73	61	12	16	31	89	120
2000	71	53	18	18	31	89	120
2001	72	62	10	21	27	93	120
2002	70	58	12	23	27	93	120
2003	73	57	16	21	26	94	120
2004	72	57	15	23	25	95	120
2005	80	62	18	17	23	97	120
2006	78	61	17	23	19	101	120
2007	78	61	17	22	20	100	120

Tablo 5'te 1980-2007 yılları arasında imalat sanayi grubunda yer alan ürün sayıları ile bu ürünlerin İYT endeksine göre hesaplanarak belirlenen EİT ve EAT'ye konu olanların sayıları, EİT'ye konu olan ürünlerin DEİT ve YEİT ayırımında sayıları ve DEİT'ye konu olan ürünlerin düşük ve yüksek kaliteli mal ayırımında sayıları yıllar itibariyle yer almaktadır. 1980-2007 döneminde imalat sanayinde yer alan ürünlerin toplam sayılarının 118-122 arasında değiştiği görülmektedir. 1980 yılında EİT'ye konu olan ürün sayısı 42 iken bu sayı 2007 yılına gelindiğinde 100'e ulaşmıştır. Diğer yandan 1980 yılından 2007 yılına gelindiğinde EAT'ye konu olan ürün sayısı 76 seviyesinden 20 düzeyine inmiştir. İmalat sanayide EİT'ye konu ürünlerin sayısı yıllar itibariyle artarken, EAT'ye konu olan ürünlerin sayısı giderek azalmaktadır. 1980 yılında DEİT'ye konu olan ürün sayısı 40'ın altında iken, 2007

yılına gelindiğinde bu sayı iki kattan daha fazla artarak 70'i geçmiş bulunmaktadır. 1980 yılında YEİT'ye konu olan ürün sayısı 10 civarında iken, 2007 yılına gelindiğinde bu sayı 20'yi geçmiş bulunmaktadır. Globalleşme süreci ile birlikte üretim sürecinin bölümlere ayrılabilmesi ve yerel avantajlardan faydalanma olanaklarının gelişmesi sonucunda çok uluslu şirketlerin üretim sürecini farklı ülkelere bölmesi, DEİT'nin gelişmesinin başlıca sebepleri arasında gösterilebilir (Ertekin, 2007:3). Bu bağlamda 1980 yılından sonra dışa açık ve liberal bir ekonomik model uygulanması ve ulusal ekonominin ihracata yönlendirilmesi suretiyle küreselleşen dünya ile bütünleşmesi amacıyla uygulanan dış ticaret politikalarının benimsenmesinin (Varol, 2003: 4), DEİT'ye konu olan ürünlerin sayılarında 1980 yılından itibaren büyük artışlara yol açtığı söylenebilir.

YEİT'ye konu olan malların sayısının az olması, imalat sanayi dış ticaretinde aynı kalitedeki malların ticaretinin daha az, DEİT'ye konu olan malların sayısının daha fazla olması ise aynı malların farklı kalitedeki çeşitlerinin ticaretinin daha fazla yapıldığını göstermektedir. DEİT ve YEİT'ye konu ürünlerin toplam imalat sanayi ürünleri içerisindeki oranları ele alınan dönem içerisinde az da olsa dalgalanma göstermiştir. Ancak DEİT ve YEİT'ye konu olan ürün sayıları dönem içerisinde iki kattan fazla artmasına rağmen, bu artışın paralel olması dolayısıyla, DEİT ve YEİT'ye konu olan ürünlerin oranları dönem başında ve sonunda neredeyse aynı kalmıştır.

1980-2007 döneminde DEİT^{DK}'ye konu olan ürünlerin sayısındaki artışlar, DEİT^{YK}'ye konu olan ürünlerin artışlarından oldukça fazladır. Yüksek kalite malların sayısı 1980 yılında 7 iken, 2007 yılına gelindiğinde bu sayı ancak 17'ye ulaşmıştır. Diğer yandan düşük kalite malların sayısı 1980 yılında 25 iken, 2007 yılında bu sayı 61'e ulaşmıştır. 1980-2007 döneminde imalat sanayinde DEİT'ye konu olan malların tüm dönem boyunca büyük oranlarda düşük kalite mallardan oluşması, imalat sanayinde ihraç edilen malların kalitesinin ithal edilen malların kalitesinden daha düşük olduğuna işaret etmektedir.

4. Sonuç

Bu çalışmada öncelikle 1980-2007 yılları arası ISIC Rev. 3 bir basamaklı ürün sınıflamasına göre Türkiye'nin toplam ve imalat sanayi sektörü ile birlikte diğer tüm sektörlerinin G-L ve İYTE değerleri hesaplanmıştır. Hem G-L hem de İYTE değerleri incelendiğinde, imalat sanayi sektörünün EİT düzeyinin 1980 yılından itibaren hızla arttığı görülmüştür. G-L ve İYTE ile statik analizi yapılan sektörlerin dinamik EİT analizini yapmak amacıyla sektörlerin ve toplam ticaretin MEİT değerleri incelenmiştir. Yapılan hesaplamalar sonucunda ele alınan dönemlerde imalat sanayi sektörüne ait MEİT değerlerinin tüm dönemlerde en yüksek değerlere sahip olduğu sonucu elde edilmiştir. İmalat sanayi sektöründe zaman içerisinde hızla artan EİT düzeyi ayrıca DEİT ve YEİT ayrımında incelenmiştir. Öncelikle ISIC Rev. 3 dört basamaklı ürün sınıflamasına göre imalat sanayi sektörünün alt ürün gruplarının 1980-2007 yılları arasında İYTE hesaplamaları kullanılarak EİT ve

EAT'ye konu olan ürün sayıları belirlenmiştir. Analize konu olan dönem başında EAT'ye konu olan ürün sayısı EİT'ye konu olan ürünlerin sayısından neredeyse iki kat daha fazla iken, dönem boyunca EİT'ye konu olan ürün sayısının hızla artması ve EAT'ye konu olan ürün sayısının hızla azalması sonucunda, dönem sonunda EİT'ye konu olan malların sayısı EAT'ye konu olan malların neredeyse beş katı daha fazla sayıda gerçekleşmiştir.

İmalat sanayinde EİT'nin hızla artması ile birlikte, EİT'nin içindeki payı yüksek olan DEİT'ye konu olan malların sayısı yıllar içinde daha da artmıştır. Çok uluslu şirketlerin yerel avantajlardan istifade etmek amacıyla üretim sürecini bölümlere ayırması sonucunda imalat sanayi sektöründe yabancı yatırımların DEİT'nin artış göstermesinde öncü olduğu düşünülebilir. YEİT'ye konu olan malların sayısının az olması, imalat sanayi dış ticaretinde aynı kalitedeki malların ticaretinin daha az, DEİT'ye konu olan malların sayısının daha fazla olması ise aynı malların farklı kalitedeki çeşitlerinin ticaretinin daha fazla yapıldığını göstermektedir.

EİT'nin DEİT ve YEİT şeklinde ayrımının yapılmasından sonra DEİT'nin, düşük kalite ve yüksek kalite şeklinde ayrımı yapılmıştır. Bu ayrım bağlamında hem yüksek kaliteli hem de düşük kaliteli malların sayısının dönem içerisinde artmasına rağmen, düşük kaliteli mal sayısının artışının yüksek kaliteli mal sayısının artışına göre çok daha fazla gerçekleştiği görülmüştür. Dönem sonunda düşük kaliteli ürün sayısının toplam DEİT'ye konu olan ürünlerin içerisindeki payı %70'ten daha fazla gerçekleşmiştir. Bu durum, imalat sanayi sektöründe ihraç edilen malların kalitesinin ithal edilen malların kalitesinden daha düşük olduğuna işaret etmektedir. Bu çerçevede aynı endüstrideki malların daha düşük fiyatlar ile ihraç edilip, karşılığında daha yüksek fiyatlar ile ithal edildiğini gösteren bu sonuçlar, imalat sanayi sektörünün dış ticaretinin Türkiye ekonomisine getirisinin sorgulanması gerektiğini göstermektedir. Ayrıca imalat sanayi sektörünün ihracatında katma değeri düşük malların üretiminde uzmanlaşma, imalat sanayi dış ticaret getirisinin düşük gerçekleşmesine yol açmaktadır. Sistemli ve ciddi teknoloji politikaları ile imalat sanayi sektöründe AR-GE yatırımlarının artırılması ve katma değeri yüksek ürünlerin üretiminin teşvik edilmesi imalat sanayi sektörü dış ticaret getirisini arttıracaktır. Yeni teknolojiler ile daha kaliteli malların üretilmesi, imalat sanayi sektörünün dış ticarete rekabet gücünü arttıracaktır.

KAYNAKLAR

Abd-El-Rahman, Kamal, "Firms' Competitive and National Comparative Advantages as Joint Determinants of Trade Composition", *Weltwirtschaftliches Archiv*, 127, (1991), s. 83-97.

Balassa, Bela, "Intra-Industry Trade and the Integration of Developing Countries in the World Economy", *On the Economics of Intra-Industry Trade*, H. Giersh(ed.), Tübingen, J.C.B. Mohr, 1979, s.245-269.

- Balassa, Bela and Luc Bauwens, "Inter-Industry and Intra-Industry Specialization in Manufactured Goods", *Review of World Economics*, 124(1), (1988), s. 1-13.
- Başkol, Murat O., "Endüstri-İçi Ticaret Teorisi Açısından Dış Ticaret Yapımızın Değerlemesi", Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2005.
- Brühlhart, Marius, "Marginal Intra-Industry Trade: Measurement and Relevance for the Pattern of Industrial Adjustment", *Review of World Economics (Weltwirtschaftliches Archiv)*, 130(3), (1994), s. 600-613.
- Celi, Giuseppe, "Vertical and Horizontal Intra-Industry Trade: What is the Empirical Evidence for the UK?", *Universita degli Studi di Salerno, Centro di Economia del Lavoro e di Politica Economica, Discussion Paper, No: 49, (1999).* <http://www.celpe.unisa.it/DP/dp49.pdf> (04/12/2001).
- Drabek, Zdanek and David Greenaway, "Economic Integration and Intra-Industry Trade: The EEC and CMEA Compared", *Kyklos*, 37(3), 1984, s. 444-469.
- Erlat, Güzin ve Haluk Erlat, "Measuring Intra-Industry and Marginal Intra- Industry Trade: The Case for Turkey", *Emerging Markets Finance and Trade*, (2003), 39(6), s. 5-38.
- Ertekin, Murat, "Sektörler İtibariyle Endüstri-İçi Ticaret ve İhracat-EİT İlişkisi Üzerine Bir Uygulama", *Dış Ticaret Müsteşarlığı*, (2007). <http://www.dtm.gov.tr/dtmadmin/upload/EAD/DisTicaretDegerelendirmeDb/EIT.doc> (04/12/2009)
- Eşsiz, Fikri, "Endüstri-İçi Ticaret Teorisi Kapsamında Türkiye Otomotiv Sektörünün Değerlendirilmesi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2002.
- Fontagné, Lionel and Michael Freudenberg, "Intra-Industry Trade: Methodological Issues Reconsidered", *CEPII Document de Travail, No: 97-01, (1997).* <http://www.cepii.fr/anglaisgraph/workpap/pdf/1997/wp97-01.pdf> (13/01/2010)
- Gabrisch, Hubert and Maria L. Segnana, "Vertical and Horizontal Patterns of Intra-Industry Trade between EU and Candidate Countries", *Institut für Wirtschaftsforschung Halle, IWH, 2, (2003).* http://www.iwh-halle.de/projects/productivity-gap/publications/Report_WP2.pdf (04/12/2009)
- Greenaway, David, Chris Milner and Robert J. R. Elliott, "UK Intra-Industry Trade with the EU North and South", *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 61(3), (1999), s. 365-384.

- Greenaway, David, Robert C. Hine and Chris Milner, "Country- Specific Factors and the Pattern of Horizontal and Vertical Intra-Industry Trade in the UK", *Weltwirtschaftliches Archiv*, 130(1), (1994), s. 77-100.
- Greenaway, David, Robert C. Hine and Chris Milner, "Vertical and Horizontal Intra-Industry Trade: A Cross Industry Analysis for the United Kingdom", *The Economic Journal*, 105(433), (1995), s. 1505-1518.
- Grubel, Herbert G. and Peter J. Lloyd, "The Empirical Measurement of Intra-Industry Trade", *The Economic Record*, The Economic Society of Australia, 47(120), (1971), s. 494-517.
- Grubel, Herbert G. and Peter J. Lloyd, *Intra-Industry Trade: The Theory and Measurement Of International Trade In Differentiated Products*, New York, John Wiley, 1975.
- Grubel, Herbert G. and Peter J. Lloyd, *Intra-Industry Trade*, Cheltenham, Edward Elgar Publishers, 2003.
- Hartman, Darcy A., Dennis R. Henderson and I an M. Sheldon, "A Cross-Section Analysis of Intra-Industry Trade in the U.S. Processed Food and Beverage Sectors", *Journal of Food Distribution Research*, 24(1), (1993), s. 101-109.
- Kaya, Ayten Ayşe ve Aydanur Gacener Atış, "Türkiye Kimya Sanayi Endüstri İçi Ticaretinin Statik ve Dinamik Analizi: Avrupa Birliği Üye ve Aday Ülkeleri, Rusya Federasyonu, Ukrayna ve Çin", *Ege Akademik Bakış/Ege Academic Review*, 7(1), 2007, s. 251-291.
- Kızıltan, Alaattin ve Ş. Mustafa Ersungur, "Türkiye Ekonomisinde Sektörlerin İstihdama Etkileri: Girdi-Çıktı Yaklaşımıyla Bir Uygulama", 10. Ekonometri ve İstatistik Sempozyumu, Atatürk Üniversitesi İ.İ.B.F., Erzurum, 27-29 Mayıs 2009. <http://iletisim.atauni.edu.tr/eisemp/html/tammetinler/200.pdf> (20/07/2009)
- Koçyiğit, Ali ve Ali Şen, "The Extent of Intra-Industry Trade between Turkey and the European Union: The Impact of Customs Union", *Journal of Economic and Social Research*, 9(2), (2007) s. 61-84. <http://www.fatih.edu.tr/~jesr/jesr.%20kocyigit.sen.pdf> (29/11/2009)
- Lee, Young Sun, "A Study of the Determinants of Intra-Industry Trade Among the Pasific Basin Countries", *Review of World Economics*, 125(2), (1989), s. 346-358.
- Lundberg, Lars, "Intra-Industry Trade: The Case of Sweden", *Weltwirtschaftliches Archiv*, 118(2), (1982), s. 302-316.
- Martin, Carmela and Jose V. Blanes, "The Nature and Causes of Intra-Industry Trade: Back to the Comparative Advantage Explanation? The Case of Spain," *European Economy Group, Working Papers, No. 1*, (1999).

- <http://www.ucm.es/info/econeuro/documentos/documentos/dt011999.pdf> (04 Aralık 2009)
- Mora, Carmen Diaz, "The Role of Comparative Advantage in Trade within Industries: A Panel Data Approach for the European Union", *Weltwirtschaftliches Archiv*, 138(2), (2002), s. 291-316.
- Nilson, Lars, "Two-way Trade Between Unequal Partners: The EU and the Developing Countries", *Weltwirtschaftliches Archiv*, 135(1), (1999), s.102-127.
- OECD, "Intra-Industry and Intra-Firm Trade and The Internationalisation of Production" OECD Economic Outlook, No:71, (2002).
<http://www.oecd.org/dataoecd/6/18/2752923.pdf> (03/01/2010)
- Ruffin, Roy J., "The Nature and Significance of Intra-Industry Trade," *Economic and Financial Policy Review*, Federal Reserve Bank of Dallas, Sayı: Q4, (1999), s.2-9.
- Seymen, Dilek, Türkiye'nin Dış Ticaret Yapısı ve Rekabet Gücü, İzmir, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, 2009.
- Sharma, Kishor, "Horizontal and Vertical Intra-Industry Trade in Australian Manufacturing: Does Trade Liberalization Have any Impact?", *Applied Economics*, 36(15), (2004), s. 1723-1730.
- Şimşek, Nevzat, "Türkiye'nin Yatay ve Dikey Endüstri-içi Dış Ticareti", *Dokuz Eylül Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 20(1), (2005a), s. 43-62.
- Şimşek, Nevzat, Endüstri-içi Dış Ticaret: Türkiye'nin Endüstri-İçi Dış Ticaretinin Analizi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, (2005b).
- Şimşek, Nevzat, Türkiye'nin Endüstri-İçi Dış Ticaretinin Analizi, İstanbul, Beta, 2008.
- Torstensson, Johan, "Can Factor Proportions Explain Vertical Intra-Industry Trade?", *Applied Economics Letters*, 3(5), (1996), s. 307-309.
- Utkulu, Utku "Türkiye'nin Dış Ticareti ve Değişen Mukayeseli Üstünlükler", İzmir, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, 2005.
- Varol, G. Müge, "Cumhuriyetin 80. Yılında 1923-2003 Türk Dış Ticaretinin Gelişiminin Kısa Tarihçesi", *Dış Ticaret Dergisi*, Ekim 2003.
<http://www.dtm.gov.tr/dtmadmin/upload/EAD/TanitimKoordinasyonDb/muge.doc> (02/06/2009)
- Yükseler, Zafer ve Ercan Türkan, Türkiye'nin Üretim ve Dış Ticaretinde Dönüşüm: Küresel Yönelimler ve Yansımalar, TÜSİAD, 2008, Yayın No: TÜSİAD-T/2008-02/453.

DİCLE ÜNİVERSİTESİ İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ DERGİSİ

YAYIN İLKELERİ

- 1- Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi yayın organı olan *Fakülte Dergisi*, yılda en az iki kez yayınlanan hakemli bir dergidir.
- 2- Dergimize yayınlanmak üzere gönderilen yazılar daha önce herhangi bir şekilde yayınlanmamış ya da yayınlanmak üzere gönderilmemiş orijinal çalışmalar olmalıdır.
- 3- İngilizce, Almanca ve Fransızca dillerinden Türkçe'ye çevrilen makalelerde çeviren kişinin makalenin yazarından izin alması ve bu izni belgelemesi gerekmektedir.
- 4- Dergimizde Türkçe, İngilizce dillerinden herhangi biriyle yazılmış yazılar yayınlanır.
- 5- Yayın Kurulunun uygun görmesi durumunda, Üniversitemiz dışındaki araştırmacıların yazıları da dergimizde yayınlanabilir.
- 6- Makalelerin yayınlanabilmesi için Yayın Kurulumuzun tayin edeceği hakemlerden olumlu rapor gelmesi şartı aranır.
- 7- Dergiye verilen yazıların, dergi kurallarına göre düzenlenmiş ve basıma hazır hale getirilmiş olması gerekir. Yayın Kurulu, yazım kurallarına uymayan yazıları yayınlamama veya düzeltmek üzere yazara iade etme yetkisine sahiptir.
- 8- Yazılar(word 2003 veya üzeri bir programda yazılmış olmalı) derginin eposta (iibfergi@dicle.edu.tr) adresi ile birlikte, 2 nüsha(isimsiz) ve 1 nüsha (sadece ilk sayfası isimli) basılı olarak posta adresine gönderilmelidir.
- 9- Metinde, giriş (konu, problem, amaç, yöntem), araştırma metni, bulgular, yorumlar, sonuçlar ve öneriler belirli bir plan dahilinde verilir.
- 10-Bilimsel çalışmalar ve ekleri (fotoğraf, şekil, tablo vs.), Word 6.0 ve üzeri bir programda Times New Roman 11 punto 1 satır aralığı ile yazılmış olmalı(Öz ve Abstract 10 punto 1 satır aralığı). Marj ayarları:üst 6cm, sol 4.5cm, sağ 4,5cm, alt 6 cm, Paragraflararası aralık: önce 0 nk, sonra 6 nk.
- 11-Sayfa numaraları sayfa altında ve ortada yer almalıdır.
- 12-Makalelerdeki tablo, şekil ve denklemlere sıra numarası verilmeli, tablo ve şekillere ait kaynaklar tablonun altına yazılmalıdır. Verilen numaralar tablo, şekil ve denklemlerin üst tarafında yer almalıdır. Tablo veya şekiller yazı alanını aşmamalı, verilen başlıklar tablo ile veya şekil ile hizalı olmalıdır.
- 13-Çalışmanın başına, yaklaşık 150 sözcükten oluşan (Türkçe ve İngilizce) Öz ve Anahtar kelimeler konulması, ayrıca gönderilen çalışmanın İşletme, İktisat, Kamu Yönetimi, Maliye, Turizm İşletmeciliği ve Sosyal Hizmetler

bölümlerinden hangisinde yayımlanması isteniyorsa o bilim dalının mutlaka belirtilmesi gerekmektedir.

14- Makalelerdeki dipnotlar, APA (American Psychological Association) formatında hazırlanıp metin içerisinde verilecektir.

15- Hakemlerin düzeltmeler yapıldıktan sonra yayınlanabilir kararı verdiği yazılar, hakem önerileri doğrultusunda yeniden düzenlenir, makaleler bir adet çıktı ve elektronik ortamda (eposta ile) İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergi Editörlüğüne teslim edilir.

16- Her sayının hakem kurulu o sayının hakemlerinden oluşur.

17- Hakemlerden olumsuz rapor alan yazılar yayınlanmaz ve yazarına iade edilmez.

18- Yazarlar, yazılarını yayınlanmak üzere Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi bünyesindeki Fakülte Dergisine göndermekle, telif haklarını Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi bünyesindeki Fakülte Dergisine devretmiş sayılırlar.

19- Yayımlanan yazıların telif hakkı dergiye aittir ve referans gösterilmeden aktarılamaz.

20- Dergide yayımlanan yazıların bilimselliği, içeriği, dil ve hukuki sorumluluğu yazarlarına aittir.

21- Yazarlara bir adet dergi ücretsiz verilir, ayrıca telif ücreti ödenmez.